

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας

ΠΜΣ Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας

Διπλωματική Εργασία

Σύμβουλος Σπουδών: Νίκος Κοταρίδης

**«ΝΙΚΟΣ ΤΣΙΦΟΡΟΣ
ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΤΗΣ ΠΙΑΤΣΑΣ»**

Κατσίρη Παν.

A.M.: 1112M023

Αθήνα, 2014

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	σ. 3
Α.ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΤΗΣ ΠΙΑΤΣΑΣ:ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ, ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ, ΧΩΡΟΙ	σ.6
Β. ΔΙΑΠΛΟΚΗ ΠΙΑΤΣΑΣ ΜΕ ΠΟΛΙΤΙΚΗ	σ. 23
Γ. ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΤΗΣ ΠΙΑΤΣΑΣ ‘ΑΠΟΚΑΘΙΣΤΑΝΤΑΙ’: ΓΑΜΟΣ – ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ	σ. 40
Δ. Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΗΝ ΠΙΑΤΣΑ	σ. 55
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	σ. 75
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	σ. 77

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η μελέτη και ανάδειξη συγκεκριμένων παραμέτρων του κοινωνικού χώρου της πιάτσας όπως αναπαρίσταται στη συλλογή διηγημάτων του Νίκου Τσιφόρου με τίτλο «Τα παιδιά της Πιάτσας». Οι αφηγήσεις περί της «Πιάτσας»¹ και των πρωταγωνιστών της δημοσιεύτηκαν ως αυτοτελείς κωμικές ιστορίες (ευθυμογραφήματα) στο περιοδικό *Ταχυδρόμος* την περίοδο 1960-1961 και κυκλοφόρησαν σε βιβλίο με τίτλο *Τα παιδιά της πιάτσας* το 1967 από τις εκδόσεις *Ταχυδρόμος* και το 1973 από τις εκδόσεις Ερμής.² Τα διηγήματα αυτά εμπνευσμένα από τη ζωή των λαϊκών ανθρώπων που κινούνται στα όρια της νομιμότητας αποδίδονται στη διάλεκτο της πιάτσας που ο Τσιφόρος φέρεται να κατέγραψε βιωματικά, δηλαδή μέσω συναναστροφής με ανθρώπους του «σιναφιού», ακόμα και έγκλειστους των φυλακών.³ Επομένως, το βασικό πεδίο έρευνας αποτελεί το ίδιο το κείμενο και οι όψεις της πιάτσας και των ανθρώπων της όπως αναπαρίστανται εκεί. Κατά τον Παπαζαχαρίου: «Η Πιάτσα είναι χώρος, είναι χρόνος, είναι παράδοση ηθών και εθίμων, είναι καθημερινή πράξη και ζωή, είναι πολιτισμός ολόκληρος».⁴ Περιλαμβάνει την έννοια της Αγοράς με βασικά χαρακτηριστικά το «αλισβερίσι», το «νταραβέρι», δηλαδή την πρακτική της «ανταλλαγής» που δεν περιορίζεται στις δραστηριότητες του «εμπορικού ή επαγγελματικού κυκλώματος» αλλά περιλαμβάνει συνδιαλλαγή ιδεών και διαλεκτική σκέψη.⁵ Την οπτική του περί των μετασχηματισμών αυτών και των

¹Ετυμολογικά η «Πιάτσα» προέρχεται από το ιταλικό *piazza*, δηλαδή «πλατεία» και αποτελεί αντιδάνειο (βλ.: πιάτσα (η) ουσ. [<ιταλ. *Piazza* < λατιν. *Platea* < αρχ. ελ. επιθ. Πλατεία (οδός)]. Τεγόπουλος-Φυτράκης, *Ελληνικό Λεξικό*, Αθήνα 1993). Πρόκειται στις δυτικές πόλεις για «τον ανοιχτό χώρο που συναντιόνταν οι κάτοικοι της πόλης κι όπου έδρευε η κοινή γνώμη». Ο Παπαζαχαρίου σημειώνει την τοποθέτηση της πιάτσας κοντά σε σημεία «ζωτικής σημασίας» για μια πόλη όπως εκκλησία, δικαστήριο, χρηματιστήριο, εμπορικό επιμελητήριο και γενικά δημόσια κτήρια. Παπαζαχαρίου Ευάγγελος., *Η Πιάτσα*, Κάκτος, Αθήνα 1980, σ.49.

²Mittler Sylvia, Υποσημείωση 33, "Looking back, Looking Forward: National Identity, Healing Historiography and Greek Humorist Nikos Tsiforos", στο *Constructing Identities: The Interaction of National, Gender and Racial Borders*, eds Antonio Medina Rivera and Lee Wilberschied, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2013, σ.228.

³Η Sylvia Mittler παραπέμπει σε προφορικά μαρτυρία σύμφωνα με την οποία ο Τσιφόρος απέκτησε πρόσβαση στη φυλακή προκειμένου να μάθει και να αποδώσει τη γλώσσα της πιάτσας για τη συγγραφή των διηγημάτων της συλλογής *Τα παιδιά της πιάτσας*. Mittler, *ό.π.*, σ. 228.

⁴Παπαζαχαρίου, 1980, *ό.π.*, σ. 11.

⁵«Από την αέναη αυτή ανταλλαγή και αλληλεπίδραση πολιτιστικών στοιχείων και κοινωνικών κανόνων, άρχισε να δημιουργείται ένας πολυσύνθετος πολιτισμός των πόλεων που προσπαθούσε να βρει ένα ενιαίο σύστημα κοινωνικών αξιών και συμβόλων». Παπαζαχαρίου, 1980, *ό.π.*, σ.34.

υποκειμένων που εμπλέκονται εκόντες άκοντες σε αυτούς αποτυπώνει ο Νίκος Τσιφόρος στα «Παιδιά της Πιάτσας».

Η πιάτσα που περιγράφει ο Τσιφόρος τοποθετείται στο αστικό περιβάλλον στα τέλη του 19^{ου} και έως τα μέσα περίπου του 20^{ου} αιώνα και αντιστοιχεί στη «νεότερη αστική παρακοινωνία» που ο Στάθης Διαμιανάκος αναγνωρίζει ως κατάληξη ενός συνεχούς κοινωνικής παρανομίας με καταγωγή την κλεφταρματολίτικη παράδοση και ενδιάμεσο μεταβατικό στάδιο το φαινόμενο της κοινωνικής ληστείας.⁶ Οι ομάδες αυτές κινούνται στο όριο παρανομίας/νομιμότητας χωρίς να ταυτίζονται με τους εγκληματίες του κοινού ποινικού δικαίου. Η σημαντική παρουσία των συλλογικοτήτων αυτών σε επίπεδο δημογραφικό, ιδεολογικό, πολιτισμικό, οικονομικό και πολιτικό ασφαλώς δεν τις κατατάσσει στο κοινωνικό περιθώριο εκτός και αν χαρακτηριστεί ως «έκνομη» η πλειονότητα του ελληνικού λαού. Τα άτομα που τυπικά ανήκουν στις φερόμενες ως «παρακοινωνικές» ομάδες διαθέτουν τέτοιες δικτυώσεις και συνάψεις ώστε η σχηματική έννοια του «περιθωρίου» να κρίνεται μάλλον ανεπαρκές ερμηνευτικό εργαλείο στην περίπτωση τους. Όψεις των δικτυώσεων αυτών επιχειρεί να αναδείξει η παρούσα εργασία εστιάζοντας στα δίκτυα προσωπικών αλληλεξαρτήσεων: τις συνήθειες, τα είδη και τους χώρους δραστηριότητας των παραγόντων της «πιάτσας», τις σχέσεις συγγένειας και γειτονίας, τη διαπλοκή με τη μικροπολιτική, τις ποικίλες διαπροσωπικές επαφές

Ασφαλώς, η μελέτη δεν είναι εξαντλητική ως προς τους όρους που επιλέγονται και δεν αξιώνει ερμηνευτική πληρότητα και ιστοριογραφική εγκυρότητα. Η λογοτεχνία, εξάλλου, αν και διέπεται από μια αίσθηση ιστορικής συνείδησης και αποτυπώνει τη διάθεση και τις συνθήκες μιας εποχής, δεν αποτελεί ιστοριογραφία. Αντιθέτως, η εργασία επιχειρεί να αναδείξει τη δυσκολία διατύπωσης ασφαλών συμπερασμάτων αναφορικά με

⁶Ο Διαμιανάκος εντοπίζει κοινά στοιχεία ανάμεσα στον τρόπο συγκρότησης και λειτουργίας των κλεφταρματολίτικων, ληστρικών και κατόπιν περιθωριακών ομάδων της αστικής κοινωνίας αναγνωρίζοντας ένα συνεχές μεταξύ κλεφταρματολού-ληστή-μάγκα/ρεμπέτη. «Ένα τμήμα των ληστών διοχετεύεται στα μεγάλα αστικά κέντρα, όπου θα ενταχθεί στα ελεγχόμενα πλέον κυκλώματα της εγκληματικότητας ή θα ενισχύσει τις ημιπαράνομες ομάδες του εφεδρικού βιομηχανικού στρατού». Διαμιανάκος Στάθης, *Ήθος και πολιτισμός των επικίνδυνων τάξεων στην Ελλάδα*, Πλέθρον 2005, σ.80.

το ίδιο το κείμενο ως λογοτεχνική γραφή και με τον πολυδιάστατο και ρευστό πολιτισμικό χώρο που περιγράφει.

A. ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΤΗΣ ΠΙΑΤΣΑΣ: ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ, ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ, ΧΩΡΟΙ

Η «πιάτσα» του Τσιφόρου δε συγκροτεί κοινωνική τάξη αλλά πεδίο αντιπαράθεσης και διασταύρωσης ατόμων διαφορετικής κοινωνικής και πολιτισμικής προέλευσης. Εξάλλου, η πολιτική ιδεολογία είναι μια παράμετρος που δεν απασχολεί το συγγραφέα των διηγημάτων. Πρόκειται μάλλον για πολυσήμαντο χώρο, πεδίο Λόγου και πλέγμα σημείων: χώρων, χρόνων, πρακτικών που διαμορφώνουν και το αντίστοιχο δρών υποκείμενο.⁷ Χαρακτηριστικό του πολιτισμού της Πιάτσας είναι η υπέρβαση των συμβατικών κατηγοριοποιήσεων και αξιολογήσεων: «Δεν κάνει εκλεκτικές διακρίσεις ανάμεσα στις φυλές και στα φύλα και στις θρησκείες, ανάμεσα στο χρώμα, στην καταγωγή ή στην τάξη των ατόμων...».⁸ Η πολιτική ιδεολογία των ατόμων που κινούνται στην πιάτσα διακρίνεται από τάσεις αποπολιτικοποίησης και καιροσκοπισμού. Είναι χαρακτηριστικό, εξάλλου, ότι και ο Παπαζαχαρίου αποφεύγει να ορίσει την Πιάτσα ταξικά απορρίπτοντας τις κλασικές, μαρξιστικού τύπου κατηγοριοποιήσεις του «περιθωρίου» και του «προλεταριάτου».⁹ Η πιάτσα συγκροτεί ένα πεδίο που διαπερνά την κοινωνία δια-ταξικά:

είναι μαναβάκια καλά παιδιά και χασαπάκια πλούσια παιδιά, είναι αλητεία, κιτρινόσκυλα, πρεζάκηδες, παπατζήδες, μαγκάκια, αγαπητικοί, παλικαράδες της μπουκάλας με τη φάβα, έμποροι κρυφοί της άσπρης, ταβλαδόροι που κολλάνε το ζάρι και στα παίρνουνε έξυπνα, πορτοφολάδες, νοικοκυράδες που ψωνίζουνε με την τσάντα, ό,τι βάλει ο νους σου, τέτοιοι κι αλλιωτικοί.¹⁰

Όλοι οι παραπάνω τύποι διασταυρώνονται στη φυσιογνωμία του «μάγκα», του κυριάρχου στο χώρο κοινωνικού ιδεότυπου που συμπυκνώνει ποικίλες και αντικρουόμενες ιδιότητες. Εμφανισιακά, ο τυπικός άνθρωπος του ταραφιού διακρίνεται από την προσεγμένη ενδυμασία και επιτηδευμένη στάση

⁷ «κέντρα αρχειοποίησης και διάδοσης αυτού του πολιτισμού» παραθέτει «Παζάρι, Καφενείο, Ταβέρνα, Αλάνα, Θέατρο Σκιών, σαλόνι της καφετζούς, Λέσχη, Μπουζούκια, Επιθεώρηση, Σινεμά κλπ» όπως και «εστιατόριο, γήπεδο, κατασκήνωση, στίβος, ντισκοτέκ, μουσική σκηνή, σχολείο, οίκος ανοχής, στρατώνας, σωματείο, σύλλογος, βουλή, κουρείο, δικαστήριο, λιμάνι, εργαστήριο, συνεργείο, εργοστάσιο, γραφείο, φυλακή, χρηματιστήριο, κομματικό κέντρο, νοσοκομείο...παντοπωλείο, περίπτερο, πλαζ, πανηγύρι, σταθμός, λεωφορείο...». Παπαζαχαρίου, 1980, ό.π., σ.24-25.

⁸ Παπαζαχαρίου, 1980, σ.12.

⁹ Τα ταξικά-μαρξιστικά μοντέλα αποδεικνύονται, σύμφωνα με τον Παπαζαχαρίου, ανεπαρκή ερμηνευτικά εργαλεία διότι η ελληνική κοινωνία είναι ιδιαίτερα «σύνθετη και αεικίνητη» καθώς «συνυπάρχουν απομεινάρια από προκαπιταλιστικές και πρωτοκαπιταλιστικές δομές, συνδυασμένα με υπερμοντέρνες σχέσεις της παραγωγής και της διανομής», Παπαζαχαρίου, 1980, ό.π., σ. 24.

¹⁰ Τσιφόρος, «Γενικό μανουβράζ...», ό.π., τ.Β', σ.112.

που, ωστόσο, δε συνιστά και αποκλειστική εκδοχή: ο «μόρτης ορκωτός, παπούτσι μεταξωτό, χειροποίητο, καρφωτό, μονοκόμματο, τέσσερις πόντους τακούνι κι απ' ανάμεσα τακούνι και σόλα να περνάει τζαβές,¹¹...να 'σαι στημένος στις καρέκλες σου τις τρεις...να 'χεις τσεπιάσει τα κουτσουράκια¹² σου...καθαρή η κεφαλα». ¹³ Με αφετηρία το χώρο των περιθωριακών, η έννοια του μάγκα διευρύνεται περιλαμβάνοντας «διαφοροποιημένες και, καμιά φορά, ανταγωνιστικές σημασίες...ποικίλες συμπεριφορές και πρακτικές, διάφορους κοινωνικούς τύπους και ταυτότητες στη σύγχρονη πόλη και την εποχή της». ¹⁴ Κατά τον Παπαζαχαρίου, εξάλλου, είναι η επίδραση της Πιάτσας στην ελληνική κοινωνία σε τέτοιο βαθμό ώστε «κατέληξε να δημιουργήσει έναν 'εθνικό τύπο' Έλληνα». ¹⁵ Η πιάτσα, επομένως, δε συνιστά έναν απόλυτα περιχαρακωμένο χώρο, δεν περιλαμβάνει μια απομονωμένη και εσωστρεφή κοινωνική ομάδα αλλά μέρος ενός κοινωνικού συνεχούς που τέμνει τη λεγόμενη «συντεταγμένη κοινωνία».

Οι άνθρωποι της πιάτσας δραστηριοποιούνται όπου «ανθίζουν»¹⁶ ότι υπάρχει οικονομικό όφελος, δηλαδή στους χώρους όπου διαδραματίζεται το «αλισβερίσι», στην Ομόνοια, στην αγορά και ασφαλώς στο λιμάνι. Ως το κατεξοχήν πεδίο δράσης τους καταγράφεται «Το πεζοδρόμιο, αδερφάκια μου, [που] είναι μεγάλος δάσκαλος και άντρας που δεν το πάτησε να μάθει γράμματα κοντά του, δεν είναι άντρας, είναι κορόιδο και θα τη θολώσει μια μέρα». ¹⁷ Οι οικονομικές τους πρακτικές αναπτύσσονται παράλληλα με την τυπική οικονομία αλλά συχνά αντίθετα προς τη νομιμότητα. Ασκούν επαγγέλματα που οι κρατικές αρχές έχουν ποινικοποιήσει επιβάλλοντας μονοπώλια και περιοριστικούς όρους αδειοδότησης (π.χ. περιπλανώμενος μικροπωλητής, εμπόριο καπνού, τυχερά παιχνίδια) ή δραστηριότητες του παραβιάζουν τον ποινικό κώδικα (εμπόριο ναρκωτικών και διακίνηση γυναικών). Η Αθήνα υφίσταται τις δομικές αλλαγές της αστικοποίησης που την

¹¹<Τζαβές= παλιά μπακιρένια δεκάρα>, Τσιφόρος, «Γλωσσάρι», ό.π., τ.Β', σ.325.

¹²<κούτσουρο= τάλιρο>, Τσιφόρος, «Γλωσσάρι», στο *Τα παιδιά της πιάτσας*, τ.Β', εκδ. Ερμής, σ.319. Ο συγγραφέας εξηγεί τη μεταφορά: «Το κούτσουρο γιατί είναι μια μονάδα, ένας αριθμός, μια αφετηρία. Αντιπροσωπεύει 'ένα' πακέτο τσιγάρα, 'ένα' λιτό γεύμα, μια μονάδα σε δόση χασίς κλπ. Μόνο του, λοιπόν, δεν είναι παρά 'ένα ασήμαντο'. Ένα κούτσουρο». Τσιφόρος, «Πριν μπούμε στο ψητό», ό.π., τ.Α', σ.14.

¹³Τσιφόρος, «Τα δαμάσκηνα και η ασφεντόνα», ό.π., σ.101.

¹⁴Κοταρίδης Νίκος, «Εισαγωγή» στο *Ρεμπέτες και ρεμπέτικο τραγούδι*, Πλέθρον, 1996, σ.12.

¹⁵Παπαζαχαρίου, 1980, ό.π., σ.20.

¹⁶«Ανθίζομαι=καταλαβαίνω», Τσιφόρος, «Γλωσσάρι», ό.π., σ.314.

¹⁷Τσιφόρος, «Τους ζυγούς λύσατε...», ό.π., τ.Β', σ.180.

καθιστούν σταδιακά σύγχρονο αστικό κέντρο με νέους χώρους και μορφές συνάθροισης: «Μυστήρια Αθήνα...Καφενέδες...τα υπόγεια γεμάτα θέαμα και καφέ αμάν...Και ρουλέτες και γιάτσο...μέχρι κλέφτες...Ήτανε κι οι λούστροι...ήτανε και οι νοικοκυραίοι».¹⁸ Στην Ομόνοια και στα πέριξ αναπτύσσεται η παραοικονομία και δραστηριοποιούνται «οι πονηροί και οι κλέφτες οι λαχανάδες¹⁹ και οι μανιταρζήδες²⁰ και οι παπατζήδες και τα ρεμαλάκια»²¹ χωρίς, ωστόσο, να υπολείπεται ο «Πειραιάς [που] θα πει μεγάλη δουλειά».²² Η ποικιλία δραστηριοτήτων και η συνύπαρξη ατόμων διαφορετικού κοινωνικού και οικονομικού υπόβαθρου επιβεβαιώνει την υπέρβαση των στεγανών που διέπει τη νοοτροπία της πιάτσας: Ετερότητες που συγκλίνουν στην πιάτσα ενοποιούνται συγκροτώντας ένα δυναμικό με ιδιαίτερους τρόπους συμπεριφοράς και διασκέδασης, λεκτικούς κώδικες και ενδυματολογικές επιλογές. Μέσω αυτής της σύγκλισης και της ανάγκης για αυτοσυντήρηση, προκύπτουν οι αρχές της πιάτσας, άγραφοι κανόνες συμπεριφοράς που οι άνθρωποί της οφείλουν να επιδεικνύουν αφενός για να παγιώνουν τη θέση τους στο χώρο κι αφετέρου για να προστατεύουν το χώρο αυτό.

Η αλληλεγγύη, η απόλυτη εχεμύθεια και η αμοιβαιότητα μεταξύ «των παιδιών της πιάτσας» αποτελούν θεμελιώδεις αρχές που συναντώνται σε όλες της παραδοσιακές, κοινοτικές και συμβιωτικές κοινωνίες. Ο Τσιφόρος στο εισαγωγικό σημείωμα «Πριν μπούμε στο ψητό» διευκρινίζει πως το κύκλωμα των έκνομων «έχει δικούς του νόμους και έθιμα δικά του» που υπαγορεύουν «αλληλοσεβασμό δικαιωμάτων» προκειμένου να εξασφαλίζεται η συνύπαρξη των μετεχόντων. Ο συγγραφέας εξηγεί πως η «καταπάτηση αυτών των δικαιωμάτων, των νόμων του δηλαδή, δημιουργεί τις εσωτερικές του προστριβές που καταλήγουν να στείλουν στη φυλακή τα μέλη του».

¹⁸Τσιφόρος, «Τους ζυγούς λύσατε», *ό.π.*, τ.Β', σ.180.

¹⁹«Λαχανάς=πορτοφολάς, κλέφτης πορτοφολιών», «Γλωσσάρι», στο *Τα παιδιά της πιάτσας*, τ.Β', *ό.π.*, σ.319.

²⁰«Μανιταρτζής=αυτός που κλέβει με τη μέθοδο «μανιτάρι», μανιτάρι=απάτη με κλεψιά», *ό.π.*, τ.Β', σ.320. Ο Παπαζαχαρίου εξηγεί πως πρόκειται για «την ιδιότυπη μέθοδο κλοπής του πορτοφολιού» κατά την οποία «το πορτοφόλι δόλωμα και παγίδα...φυτρώνει μπρος στο θύμα ξαφνικά σα μανιτάρι», Παπαζαχαρίου, *Λεξικό της Πιάτσας*, Κάκτος,1999, σ. 306.

²¹Τσιφόρος, «Κονόμι συνταγματικό», *ό.π.*, τ.Α', Ερμής, σ.78.

²²«Από την Πειραιϊκή, τον Άγιο Νείλο, τη Δραπετσώνα, μέχρι πέρα τον Αγιώργη και το Πέραμα, υπάρχουνε ό,τι βάλει ο νους του ανθρώπου, θες καλαμαράκι ψιλό, θες καμιά «δοντιά» να γκαστρώσεις το τσιγάρο σου και να κάνεις κεφάλι, θες «λευκή» και θες κορίτσια και γκόμενες και παιχνίδια και όλα τα ωραία...». Τσιφόρος, «Το σκοινί και η κρεμάλα», *ό.π.*, τ.Α', σ.25.

Θεμελιώδης, ασφαλώς, ο νόμος της σιωπής που τηρείται αυστηρά «επειδή, να πούμε, είναι κανόνας οι μάγκες να μην ξερνάνε στην αστυνομία τα δικά τους»²³ Η μη συνεργασία με τις αρχές, όρος δεσμευτικός για το σινάφι, διασφαλίζει την ίδια την ύπαρξη και λειτουργία της πιάτσας και διακρίνει το «σωστό μάγκα»: «τα παιδιά της Δίωξης, που όσο να 'ναι έχουνε τους 'λογάδες' τους μέσα στο ταράφι, τον Αποστόλη δεν τον ρωτήσανε ούτε άπαξ. Διότι το ξέρανε καλά ότι δεν παίρνανε κουβέντα και ότι ο μάγκας ήτανε σπαθί».²⁴ Η συμπεριφορά του σωστού μόρτη συνοψίζεται στην ιδιότητα της «μπέσας»²⁵ που υπαγορεύει το «Σύνταγμα της πιάτσας [που] έχει το άρθρο του το πρώτο 'να 'σαι μπεσαλής και εντάξει με τον άλλονε και πάσα μη μπεσαλής είναι μπαγάσας και ανάξιος να ζει στην κενωνία».²⁶ Ο Γιώργης ο Γκατής, «κύριος πολύ με τον κόσμο του και σωστός», τήρησε τους νόμους της πιάτσας: «πάντοτε φέρθηκε μπεσαλίδικα και μοίρασε το τελευταίο του κοσάρι μαζί τους, ποτέ δεν τους πρόδωσε, ποτέ δεν τους κακοκάρδισε και ποτέ δεν τους κακολόγησε».²⁷ «Μπεσαλής παιδί» και ο Βασιλάκης ο Ιτς από το διήγημα «Οι κοκαλιές» που «'χε παίξει και πέντε μαχαιριές για λόγους φιλότιμο να πούμε» διότι το φιλότιμο, «η αίσθηση της δικαιοσύνης» κατά τον ορισμό του Παπαζαχαρίου, αποτιμάται υψηλά στον κώδικα τιμής της Πιάτσας.

Ο Δαμιανάκος αναφέρει την «μπέσα» ως την «υπέρτατη αρχή του ηθικού σύμπαντος της παρανομία, ο κανόνας που εμπεριέχει όλους τους άλλους» καθώς εγγυάται την τήρηση του προφορικού λόγου και, επομένως, τη βιωσιμότητα μιας διαπροσωπικής κοινότητας και αντίστοιχης κουλτούρας που «αγνοεί το γραπτό συμβόλαιο».²⁸ Σχετικά με τη «μπέσα», ο Τζάκης εξηγεί πως «έλκει την καταγωγή της από το αλβανικό εθιμικό δίκαιο (kanun), και αφορά στη συμφωνία μη-σύγκρουσης μεταξύ αντιπάλων. Πρόκειται...για προφορική συμφωνία, και η τήρησή της στηρίζεται στο ότι για τον άνδρα θεωρείται ζήτημα τιμής να τηρεί τον λόγο του».²⁹ Ο καταδότης συνιστά απειλή

²³Τσιφόρος, «Τάβλι περσικόν», *ό.π.*, τ.Α', σ.41.

²⁴Τσιφόρος, «Ο Αιμίλιος απε την Πόλη», *ό.π.*, τ.Α, σ.207.

²⁵Ο Παπαζαχαρίου ορίζει τη «μπέσα» ως: «α) εμπιστοσύνη, β) ο δοσμένος λόγος, γ) συμμαχία. Από το αρβανίτικο besa= ο δοσμένος λόγος τιμής προς σύμπληξη συμμαχίας και αμοιβαίας υπεράσπισης». Παπαζαχαρίου, 1999, *ό.π.*, σ. 351.

²⁶Τσιφόρος, «Ο Αιμίλιος απε την Πόλη», *ό.π.*, τ.Α', σ.207.

²⁷Τσιφόρος, «Εκολ Πολυτεκνικ», *ό.π.*, τ.Α', σ.137-138.

²⁸Δαμιανάκος Στάθης, *Ήθος και πολιτισμός των επικίνδυνων τάξεων στην Ελλάδα*, Πλέθρον 2005, υποσημείωση 8,σ. 113.

²⁹Τζάκης Διονύσης, «Ο 'κόσμος της μαγκιάς'» στο *Ρεμπέτες και Ρεμπέτικο Τραγούδι*, σ.55.

για τη βιωσιμότητα του κυκλώματος καθώς θίγει τους όρους σύστασης και λειτουργίας του και τίθεται αυτομάτως εκτός της πιάτσας είτε ως παράγοντας είτε ως φυσική παρουσία, «Διότι άνθρωπος καρφής στην κενωνία θέση δεν έχει» προειδοποιεί τον Αιμίλιο, μάταια όπως αποδεικνύεται, ο Αποστόλης στο διήγημα «Ο Αιμίλιος απε την Πόλη». Η προδοσία θα τιμωρηθεί παραδειγματικά, με τρόπο άμεσο, οριστικό και μη αναστρέψιμο: «ο άνθρωπος, ο προδότης, είναι σκάρτος στην κοινωνία και θέση δεν έχει», επανάλαβε ο Αποστόλης που «Έβγαλε μια κάμα...και του την κάρφωσε στην κοιλιά».³⁰

Οι δραστηριότητες στις οποίες τα παιδιά της πιάτσας επιδίδονται είναι αμφιλεγόμενες και αποτιμώνται άλλοτε θετικά και άλλοτε αρνητικά ανάλογα με την αξία του και το «βάρος» του υποκειμένου. Η πιάτσα, πεδίο συγκρουσιακό, διαθέτει φορτίο πολυσήμαντο και διαφοροποιητικό. Η πολυσημία του χώρου διαπιστώνεται στις διαφορετικές και συχνά αντίθετες σημασιοδοτήσεις που αποδίδονται σε όμοιες πράξεις. Οι πράξεις δεν αποτιμώνται ως καλές ή κακές αλλά σε σχέση με υποκείμενο και τις επιδεξιότητές του. Η ίδια αμφισημία παρατηρείται και ως προς τους όρους που προσλαμβάνουν διαφορετική σημασία ανάλογα με τη συνάφεια παραγωγής τους. Οι έννοιες αποκτούν διασταλτική χρήση καθώς ο αγαπητικός, ο νταής, ο τζογαδόρος, ο διαρρήκτης/«μπουκαδόρος»³¹ αναπαρίστανται άλλοτε ως μάγκες και άλλοτε περιφρονητικά ως απλοί παραβάτες του νόμου. Στο διήγημα «Εκολ Πολυτεχνικ» σκιαγραφείται το προφίλ του μάγκα βάσει τεσσάρων προσφιλών συνηθειών: «γυναικάκι-παιχνίδι-όργανο-τσιγαριλίκι». Οι ίδιες πρακτικές ως δηλωτικές της μαγκιάς συναντώνται και στο διήγημα «Ο Μούσμουλος» με τον ομώνυμο πρωταγωνιστή να πασχίζει να απαλλαχθεί από τη φήμη του «αγαθιάρη» και να καταστεί υπολογίσιμη μονάδα στην πιάτσα: «Έτσι και δε ρίξεις δυο ζάρια, έτσι και δε φουμάρεις ένα 'πατητό', έτσι και δεν τα πάρεις από γκόμενα, τι σοι παιδί της πιάτσας είσαι;».³² «Φυλακή. Τεκέδες...Μπαρμπουτιέρες...Σπίτια από εκείνα...κουτούκια τα μόρτικα»³³

³⁰Τσιφόρος, «Περί εκλογές να πούμε», ό.π., τ.Β', σ.261

³¹«μπουκαδόρος=κλέφτης που κάνει διάρρηξη», Τσιφόρος, «Γλωσσάρι», ό.π., τ.Β', σ.320.

³²Τσιφόρος, «Ο...Μούσμουλος», ό.π., τ.Β', Ερμής, σ.97.

³³Τσιφόρος, «Το σύννεφο κατέβηκε χαμηλά», ό.π., τ.Β', σ.277.

είναι οι χώροι που με τις αντίστοιχες δραστηριότητες εξασφαλίζουν την επιβίωση και την διασκέδαση των «παιδιών της πιάτσας».

Σε ένα πολιτισμικό πεδίο που αναπαράγει ως αδράνεια το πρότυπο της επιθετικής ανδροπρέπειας, αποτιμάται υψηλά η διάπραξη φόνου και η πολυετής κάθειρξη καθώς το βάρος του μάγκα μετράει από «τη θητεία στου Αβέρωφ παιδί και στις Αγροτικές μεγάλες».³⁴ Ο Τζαφέρης, λοιπόν, «είχε κάνει τους φόνους του, τα σκληρά του, τις φυλακές του, ήγουν να πούμε εξετάσεις με άριστα και τον έχουσε στην Ομόνοια το νούμερο ένα».³⁵ «Τη σφραγίδα του» στο τaráφι είχε αποτυπώσει και ο Βασίλης ο Τσούρτας, «κύριος να τον βλέπεις και να βγάζεις το καπέλο σου», φορέας επιθετικής ανδροπρέπειας, που «έγραφε πέντε φόνους, έγραφε σαράντα τραυματισμούς, έγραφε είκοσι χρόνια από σαγγελέα μεριά».³⁶ Τεκμήρια μαγκιάς διαθέτει και ο Καραβάσης ο Τρύφωνας από το «Περί εκλογές να πούμε» έχοντας στο ενεργητικό του φόνους στο Μοναστηράκι, αγαπητικίλια και «αδειάσει καφενέ πάνω από πέντε φορές».³⁷ Ο μάγκας που αξιώνει ανώτερη θέση στην ιεραρχία της πιάτσας, αποδεικνύει τη σπουδαιότητά του «αδειάζοντας καφενείο» και ασφαλώς όχι οποιοδήποτε αλλά εκείνο του οποίου οι θαμώνες είναι μάγκες εγνωσμένης αξίας με συχνότερους όλων, κατά το Γιάννη Καιροφύλλα, τους μπράβους των πολιτικών: «Το λοιπόν, ο Τζαφέρης...Δύο φορές, έτσι από νταηλίκι να πούμε, είχε αδειάσει το «Μπάγκειον»³⁸ για να πιει καφέ μόνος του και το «Μπάγκειον» δεν ήτουνα μαγαζί να τ' αδειάζεις εύκολα».³⁹ Η ίδια πρακτική επιβεβαίωσης της θέσης στην πιάτσα καταγράφεται και στο διήγημα «Περί εκλογές να πούμε» όπου τα εύσημα αποδίδονται στους Τζαφέρη, Βγέκα και Σίμο, «όλα παιδιά με ιστορία καλή και με δράση μεγάλη...όλοι είχανε αδειάσει καφενέ στην Ομόνοια 'βγέτε όλοι όξω καθόσο και γουστάρω να πιω καφέ με την ησυχία μου'» απαιτούν «μοστράροντας τα σίδερα πάνου στο τραπέζι».⁴⁰

³⁴Τσιφόρος, «Το κυνήγι της δόξας», *ό.π.*, τ.Α', σ.48.

³⁵Τσιφόρος, «Τα δαμάσκηνα και η ασφεντόνα», *ό.π.*, τ.Α', σ.101.

³⁶Τσιφόρος, «Ο Βασίλειος του υποκόσμου», *ό.π.*, τ.Α', σ.235.

³⁷Τσιφόρος, «Περί εκλογές να πούμε», *ό.π.*, τ.Β', σ.261.

³⁸«Ένα από τα πιο γνωστά ζαχαροπλαστεία της πλατείας Ομονοίας ήταν και το 'Μπάγκειον'. Συγκέντρωνε πολλούς Αθηναίους όλες σχεδόν τις ώρες της ημέρας, μα τα βράδια συναντούσες εκεί και πολλούς λογοτέχνες, ηθοποιούς και άλλους καλλιτέχνες». Καιροφύλλας Γιάννης, *Η Αθήνα και οι Αθηναίοι*, τ. Β', Φιλιππότη, 1995, σ. 64.

³⁹Τσιφόρος, «Τα δαμάσκηνα και η ασφεντόνα», *ό.π.*, τ.Α', σ.101.

⁴⁰Τσιφόρος, «Περί εκλογές να πούμε», *ό.π.*, τ.Β', σ.258.

Η πρωτοκαθεδρία στο ταράφι συνιστά διακύβευμα και κάθε μάγκας επιχειρεί την περιχαράκωση του χώρου του που προσδιορίζει την αξία του και την ταυτότητά του έναντι του «άλλου». Πρόβλημα προκύπτει με την παρουσία δυο πρωτοπαλίκων στον ίδιο «μαχαλά», συνθήκη που, κατά τον Τσιφόρος, συνιστά ασυμβίβαστο:

Πολλές είναι οι κλίκες μεσ' το ταράφι, αλλά βλέπεις έχει κι η καθεμιά το πόστο της. Και κανένας δεν πειράζει τον άλλονε εξόν και πέσουνε δυο βαριοί στο ίσιο πιατάκι...Και τώρα μέσα στην πιάτσα κυκλοφοράνε δυο καρπούζια, ο Μίχος και ο Γιάκομος, και τα πράματα δεν πηγαίνανε καθόλου πριμάτα, αφού όσο να 'ναι θα πλακώσει, να πούμε, και η αφορμή να ξυστούνε ντουβάρια.⁴¹

Αν οι διαφορές είναι ανεπίλυτες, το αδιέξοδο αίρεται μέσω παραδοσιακής μονομαχίας μεταξύ των αντιπάλων: «θα τον φωνάξω να μετρηθούμε σαν άντρες με τα σίδερα» διατυμπανίζει ο Γιάκομος από το διήγημα «Τα δαμάσκηνα και η ασφεντόνα». Η πρακτική της μονομαχίας παραπέμπει στο εθιμικό δίκαιο της αυτοδικίας και αφορά κυρίως ζητήματα τιμής στο πλαίσιο των οποίων η απάντηση στην προσβολή αποτελεί μονόδρομος: όταν ο Νέστορας αποκαλεί τον «σκληρό της Φωφώς» «τσουλούφι» αμφισβητώντας άμεσα την υπόστασή του στην πιάτσα, αυτός θα τον προσκαλέσει σε μονομαχία στα βράχια της Πειραιϊκής προσπαθώντας ανεπιτυχώς να επιβεβαιώσει την ιδιότητα του «σκληρού».⁴² Κατά τον Τσιφόρο, «Μονομαχία κανονική λέγεται αυτή στον καλό κόσμο, στους μότες λέγεται 'καθαρίζω'».⁴³ Η προσφυγή σε αυτή τη διαδικασία αποτελεί ύστατη επιλογή για τα αντιμαχόμενα μέλη καθώς καταλήγει στην οριστική και αμετάκλητη εξόντωση του ενός. Ο τόπος, ο χρόνος και οι κανόνες προκαθορίζονται και προβλέπεται η παρουσία παρατηρητών που εγγυώνται την έντιμη διεξαγωγή. Στη μονομαχία μεταξύ των Λέοντα και Πέτα, η απουσία μαρτύρων είχε ως αποτέλεσμα την κατά παράβαση εκτέλεση του Λέοντα καθώς «το μπιστόλι του...παθαίνει μίαν εμπλοκή. Την ψυλλιάζεται ο Πέτας και τον ζυγώνει, του ρίχνει πέντε από κοντά...Καθαρη, βέβαια, δεν είναι η δουλειά».⁴⁴

⁴¹Τσιφόρος, «Τα δαμάσκηνα και η ασφεντόνα», *ό.π.*, τ.Α', σ. 103.

⁴²Τσιφόρος, «Ο κύριος καθηγητά», *ό.π.*, τ.Α', σ.91.

⁴³Τσιφόρος, «Τα δαμάσκηνα και η ασφεντόνα», *ό.π.*, τ.Α', σ.107.

⁴⁴Τσιφόρος, «Θερίο ανήμερο», *ό.π.*, τ.Β', σ.30.

Με συνοπτικές διαδικασίες αποφασίζεται η μονομαχία μεταξύ του Ζάχου του Δίκοππου και του Φωτάκι στο διήγημα «Τους ζυγούς λύσατε...»:

το κανονίζουμε, να πούμε, μεθαύριο, σε δύο μέρες, έξω από το Μενίδι, με μπιστόλια...να ρίξουνε από μια σφαίρα πρώτα, μετά άλλη μια και μετά τρίτη βολά. Τα σίδερα θα 'χουνε από ένα δαμάσκηνο⁴⁵ και θα τα γεμίζουνε τα παιδιά.

Το Φωτάκι αναγκάζεται να δεχτεί την πρόκληση του Ζάχου που τον αποκαλεί «σκάρτο»⁴⁶ και «γιαλαντζί μόρτη»⁴⁷. Οι κατηγορίες αμφισβητούν την ίδια την υπόσταση του μόρτη και τη θέση του στο ταράφι καθώς ο κόσμος της πιάτσας αποβάλλει τους «σκάρτους» και τους «δήθεν». Η προσβολή δεν μπορεί να μείνει αναπάντητη διότι συνεπάγεται παραδοχή των αιτιάσεων. Σε κάθε περίπτωση απειλείται η παρουσία του Φωτάκι, είτε ως φυσικού προσώπου είτε ως φορέα μαγκιάς. Αποδεχόμενος την πρόκληση αποφασίζει να διακινδυνέψει τη ζωή του παρά τη φήμη του. Ως χώρος ορίζεται το Πολύγωνο ενώ δεν προβλέφθηκε συμφωνία αναφορικά με τα μέσα της αναμέτρησης με αποτέλεσμα το Φωτάκι να εκτελεστεί από το μαχαίρι του Ζάχου και ο δεύτερος να τραυματιστεί βαριά από το «μπιστόλι» του πρώτου. Η έκβαση της μονομαχίας δικαίωσε εν μέρει το Ζάχο, αν και κατέληξε «σακάτης και ξεφτίλα μάγκας», καθότι «Περί ένα φιλότιμο ζούμε».⁴⁸

Η πιάτσα παραδέχεται τους μάγκες αλλά όχι την προκλητική επίδειξη παλικαριάς: «Το παν, μάγκες μου, δεν είναι να κάνεις τσάρκες στην πιάτσα με κουμπωτό μονόσολο και με άνεμο...Η μεγάλη φτιάξη είναι να μη σακουλεύονται τη μαγκιά σου».⁴⁹ Ο σωστός μάγκας διατηρεί χαμηλούς τόνους και διευθετεί τις υποθέσεις του αθόρυβα, χωρίς να καταφεύγει σε άσκοπες πρακτικές εντυπωσιασμού και άμετρης βίας. Επομένως, η πιάτσα δε συγχωρεί «κάτι αρκουδόμαγκες ζωγραφιστούς» σαν τον Γιαννάκη τον Κόντρα που δε σεβάστηκε την οικονομία της βίας και κατέφυγε καταχρηστικά στο

⁴⁵ «Δαμάσκηνο=σφαίρα», Τσιφόρος, *ό.π.*, τ.Β', σ.316.

⁴⁶ «Σκάρτος=α) το ανήθικο άτομο β) το ελαττωματικό αντικείμενο», Παπαζαχαρίου, 1999, *ό.π.*, σ.443.

⁴⁷ «Γιαλαντζή=ψεύτικος», Τσιφόρος, *ό.π.*, τ.Β', σ.316. Πληρέστερη ανάλυση του όρου παρέχει ο Παπαζαχαρίου: «γιαλαντζή= ψεύτικος, υποκριτής. Που άλλο φαίνεται και άλλο είναι. Από το τουρκικό yılançı=ψεύτικος. Σαν πρώτο συνθετικό λέξεων όπως γιαλαντζίμαγκας, γιαλαντζιμόρτης έχει εξαφανιστεί εκτός από το γελαντζι-ντολμάς, που οι περισσότεροι άνθρωποι της Πιάτσας δεν ξέρουν ότι θα πει ψεύτικος ντολμάς, λόγω του ότι δεν περιέχει κιμά αλλά μόνο ρύζι». Παπαζαχαρίου, 1999, *ό.π.*, σ.108.

⁴⁸ Τσιφόρος, «Τους ζυγούς λύσατε...», *ό.π.*, τ.Β', σ.183.

⁴⁹ Τσιφόρος, «Αντρίκος ο άπιαστος», *ό.π.*, τ.Α', σ.180.

«μαχαίρι να φάει το Φασίνα» στο διήγημα «Το σίδερο». Η χρήση του μαχαιριού απαιτεί φειδώ, δεν πρέπει να γίνεται άσκοπα αλλά να δικαιώνει το θύτη μέσω του αποτελέσματος. Στην περίπτωση του Κόντρα, όχι απλώς υπήρξε αναίτια και ανορθολογική χρήση αλλά και εξευτελιστική έκβαση της ιστορίας καθώς ο Φασίνας «Τον πλάκωσε κι από πάνω στις γρήγορες, τον ζάλισε και τον έδωσε στους χωροφυλάκους».⁵⁰ «Να βγάλεις μαχαίρι και να σε δείρουνε και από πάνω» συνιστά διπλή ντροπή για τον άνθρωπο της πιάτσας γιατί δηλώνει αφενός έλλειψη σοβαρότητας και αφετέρου πλήρη ανικανότητα. Ο άνθρωπος της πιάτσας οφείλει να διαχειρίζεται ορθολογικά και με φειδώ τη βία και τις εντάσεις. Το πρότυπο της ανδροπρέπειας υπαγορεύει φειδωλή χρήση βίας και ορθολογική διαχείριση των εντάσεων. Η επιδεικτική σπατάλη επιθετικότητας θεωρείται ανεπίτρεπτη, όπως και η προσποίηση παλικαριάς όταν το υποκείμενο που την επιδεικνύει αδυνατεί να ανταπεξέλθει στα προαπαιτούμενα μιας τέτοιας ιδιότητας. Η οπλοκατοχή προϋποθέτει και την ανάλογη επιδεξιότητα που σαφώς στερείται ο Πέτας από το διήγημα «Θεριό ανήμερο» όπως του καταλογίζει ο «Ζαφείρης, το παιδάκι της ασφάλειας»: «τι το θέλεις [ενν. το όπλο] αφού δεν ξέρεις να το κουμαντάρεις».⁵¹ Η ιστορία καταλήγει στον πλήρη εξευτελισμό του Πέτα που όπως αποδεικνύεται οπλοφορεί για λόγους εντυπωσιασμού έχοντας αφαιρέσει από το όπλο τον επικρουστήρα (κοινώς «κόκορα»). Αψηφώντας δήθεν την απαγόρευση του Ζαφείρη περί οπλοκατοχής, περιφέρεται με αφοπλισμένο πιστόλι ώσπου εκτίθεται ανεπανόρθωτα μπροστά στις επανειλημμένες προκλήσεις και προσβολές του Ζαφείρη: «Μάγκα μου...όποιος έχει μπιστόλι και δεν έχει καρδιά να ρίξει, δεν είναι παλικάρι, είναι φλούδα. Γι' αυτό να με συγχωρείς, αλλά θα στο κατουρήσω το μπιστόλι».⁵²

Σημασιολογικά το όπλο εγγράφεται στην παράδοση των αρματωμένων ορεσίβιων του 19^{ου} αιώνα και, ως μέσο υπεράσπισης της τιμής και της ελευθερίας, συνιστά προέκταση και έκφραση ανδροπρέπειας. Επομένως, η κίνηση του Ζαφείρη συνεπάγεται την πλήρη απαξίωση της κυριαρχικής ιδιότητας του Πέτα και της ίδιας της υπόστασής του στην πιάτσα από την

⁵⁰Τσιφόρος, «Το σίδερο», *ό.π.*, τ.Α', σ.55.

⁵¹Τσιφόρος, «Θεριό ανήμερο», *ό.π.*, τ.Β', σ.33.

⁵²Τσιφόρος, «Θεριό ανήμερο», *ό.π.*, τ.Β', σ.35.

οποία αποβάλλεται άμεσα. Το ζήτημα της οπλοκατοχής αναλύει πετυχημένα η Τασία από το διήγημα «Το 'σίδερο'» στον Κόντρα παρουσιάζοντας τα δυο εξίσου αρνητικά ενδεχόμενα που συνεπάγεται, δηλαδή κάθειρξη σε περίπτωση χρήσης του όπλου, εξευτελισμός σε περίπτωση δειλίας: «Να το πετάξεις. Καθόσον αδερφέ μου δυο γίνονται. Ή το βγάζεις και ρίχνεις και πας φυλακή να τηράς όξω αν πέφτει χαλάζι ή δε ρίχνεις και γίνεσαι πια του ρεζιλιού και δεν έχεις μούτρα».⁵³

Την ίδια στιγμή που στην οπλοχρησία και στην άμετρη βία αποδίδεται θετικό πρόσημο, η αποχή από όπλα και μαχαίρια αναγνωρίζεται ομοίως ως απόδειξη παλικαριάς και αξιοσύνης όπως επιβεβαιώνει ο αφηγητής από το διήγημα «Ο Αντρίκος ο άπιαστος»: «Ούτε σουγιά να πούμε, ούτε περίστροφο, που 'ναι πράγματα πονηρά...Με το χαμόγελο μπορείς να σφάζεις, είσαι επιστήμονας. Άμα σφάζεις με την κάμα είσαι για τα σφαγεία μάγκα μου».⁵⁴ Ο Μιχάλης από το «Τα δαμάσκηνα και η ασφεντόνα» «μπορεί να 'ναι της μαγκιάς αγόρι, αλλά με το σίδερο και με την κοφτή⁵⁵ παρτίδες δε σήκωσε» διότι «έχει τα χέρια του». Το ίδιο ισχύει για το «γερόμαγκα της Αττικοβοιωτίας», το Γιώργη τον Γκατή που «τον χτιμάει το κοτέτσι όλο». «Τα κέρδισε τα γαλόνια του μέσα στη μαγκιά» καθώς υπήρξε κύριος και σωστός: «Μήτε κλεψιά, μήτε μαχαίρι, μήτε τίποτα από κείνα τα πονηρά τα' αντιπαθητικά που σε γράφουνε με μολύβι της κόπιας και σε ρεζιλεύουνε».⁵⁶ Εύσημα, εξάλλου, αποδίδει το τaráφι στον Ορέστη τον Καχλέα από το «Ραψωδία σε πράσινο...» που «έφαγε τον Αντρέα στο ίσο και άνευ σίδερο».⁵⁷ Παρόμοια αμφισημία διαπιστώνεται και αναφορικά με τη χρήση των ναρκωτικών. Η πιάτσα φαίνεται να επιδοκιμάζει ταυτόχρονα τη χρήση και την αποχή από τις ουσίες. Ο «Φωτάκης τ' όνομα, μόρτης κανονικός» διαθέτει όλα τα στοιχεία της επιθετικής ανδροπρέπειας: θητεία σε φυλακές, προστασία σε «γκόμενες που του τα φέρνουν» και χρήση ουσιών «πίνει και κάτι χόρτα».⁵⁸ Ο Μιχάλης ο Μπεχλιβάνης έχει κερδίσει το σεβασμό της πιάτσας μέσω ακριβώς

⁵³Τσιφόρος, «Το σίδερο», *ό.π.*, τ.Α', σ.57.

⁵⁴Τσιφόρος, «Αντρίκος ο άπιαστος», *ό.π.*, τ.Α', σ.180..

⁵⁵«Κοφτή=μαχαίρι, σίδερο=όπλο», Τσιφόρος, *ό.π.*, τ.Β', σ.319 & 323.

⁵⁶Τσιφόρος, «Εκολ Πολυτεκνικ», *ό.π.*, τ.Α', σ.137.

⁵⁷ Τσιφόρος, «Ραψωδία σε πράσινο...», *ό.π.*, τ.Α', σ.247.

⁵⁸Τσιφόρος, «Τους ζυγούς λύσατε...», *ό.π.*, τ.Β', σ.181.

αντίθετης συμπεριφοράς: «γιατί δε την πίνει...τρέλες ό,τι γουστάρεις, αλλά χασίσα και τέτοια κομμένη».⁵⁹

Το πρότυπο της βίας αναπαράγεται συμβολικά στους χώρους ψυχαγωγίας όπου μέσω συγκεκριμένων πρακτικών –οινοποσία, χορός, τραγούδι- το φορτίο επιθετικότητας επιβεβαιώνεται σχηματικά και εκτονώνεται ελεγχόμενα. Σύμφωνα με τον Παπαζαχαρίου, η Ταβέρνα λειτούργησε ως «χώρος αποφόρτισης, ξεσπάσματος του ατόμου, με διαδικασίες όπως ο χορός και το τραγούδι, που τείνουν προς παραίσθηση».⁶⁰ Δημιουργήθηκε προκειμένου να ανταποκριθεί σε συγκεκριμένες ανάγκες των κατοίκων των ελληνικών πόλεων, δηλαδή τη διατήρηση των λαϊκών ηθών και εθίμων και τη διαμόρφωση μιας συλλογικής συνείδησης μέσω κοινών πρακτικών που θυμίζουν θρησκευτική ιεροτελεστία. Ο Παπαζαχαρίου παραπέμπει στους ατομικούς χορούς (ζεϊμπέκικο, χασάπικο) που θυμίζουν τους ιερατικούς χορούς των δερβίσηδων και αντιστοιχούν σε επαγγελματικές συντεχνίες.⁶¹ Τα «παιδιά της πιάτσας» συχνάζουν στις ταβέρνες όπου «τα πίνουν και ακούνε πενιές». Οι ταβέρνες στις αρχές του 20^{ου} αιώνα δεν παρουσίαζαν ασφαλώς την εικόνα των μεταπολεμικών χρόνων. Επρόκειτο συνήθως για μπακάλικα «που είχαν τρία-τέσσερα σιδερένια στρογγυλά τραπέζια χωμένα ανάμεσα στα βαρέλια» αναφέρει μαρτυρία που παραθέτει η Ζωή Ρωπαϊτου στο βιβλίο της *Ρουφ-Βοτανικός, Γκαζοχώρι*. Ο Τσιφόρος περιγράφει «ένα παλιοκουτούκι που βρώμαγε σάπιο χασίσι εδώ και πέντε μίλια περιφέρεια. Είχε τέσσερα-πέντε όργανα και τη χοντρή την Κατινάρα στη μέση με το ντέφι να το βαράει κατά βούληση».⁶² Χαρακτηριστικό του παλιού τύπου ταβέρνας είναι η μη διάκριση των θαμώνων από τους οργανοπαίκτες που συχνά εναλλάσσουν ρόλους: «τη στήνουνε στην ταβέρνα, φιλοπίνουνε τις ρετσίνες τους, κουντίζουνε τις κιθάρες τους και κανά δυο κοκοράκια καλλίφωνα αμολάνε τα παθητικά τους».⁶³ Η ιδιότητα του μάγκα ως ταυτόχρονα

⁵⁹Τσιφόρος, «Τα δαμάσκηνα και η ασφεντόνα», *ό.π.*, τ.Α', σ.102.

⁶⁰Παπαζαχαρίου, 1980, *ό.π.*, σ.230.

⁶¹Αναφορικά με την αναγωγή της Ταβέρνας στο θρησκευτικό παράδειγμα, ο Παπαζαχαρίου παραθέτει την περίπτωση των «μπεκρήδων». Πρόκειται για «τους οπαδούς της αίρεσης και του μοναχικού τάγματος των Μπεκρί» στους οποίους, αντίθετα με ό,τι υπαγορεύει ο μουσουλμανικός κανόνας, επιτρεπόταν η κατανάλωση οινοπνευματωδών ποτών. Σταδιακά, ο όρος «μπεκρής» αποτέλεσε απαξιωτικός χαρακτηρισμός με τη σημασία του «μέθυσου» και του «ταβερνόβιου». Παπαζαχαρίου, 1980, *ό.π.*, σ.231.

⁶²Τσιφόρος, «Οι καλλιτέχνες», *ό.π.*, τ.Β', σ.286.

⁶³Τσιφόρος, «Τα δαμάσκηνα και η ασφεντόνα», *ό.π.*, τ.Α', σ.106.

δημιουργού και αποδέκτη της ψυχαγωγικής συνθήκης καταφαίνεται και στην περιγραφή του χώρου όπου συγκεντρώνονταν οι επίδοξοι μόρτηδες προκειμένου να μάθουν «τα πάντα περί τη μαγική, την πονηριά της και το κνόμι της»: Το στέκι του Γιώργη του Γκάτη «κατά Κερατσίνι μεριά» ήταν «μια παράγκα... ξύλινη...μια κασόνα που γίνηκε ντιβάνι...ένας «μπουφές»...απάνω να κρέμονται τα όργανα της «μορφώσεως μουζικόν τμήμα», μπαγλαμαδάκι, δυο τζούρες, ένα μπουζούκι χοντρόφωνο».⁶⁴

Η ταβέρνα καταλαμβάνει σπουδαία θέση στην καθημερινότητα των φορέων της «μαγκιάς» ώστε, σύμφωνα με τον κώδικα της πιάτσας, η παρείσφρηση στη διασκεδάσή τους θεωρείται βαριά προσβολή της τιμής, η αποκατάσταση της οποίας δικαιολογεί ακόμα και τη χρήση βίας. Η έννοια της ψυχαγωγίας φέρει ιδιαίτερη βαρύτητα καθώς συνιστά το συμβολικό πεδίο επίδειξης ανδροπρέπειας και αξιοσύνης. Ειδικά ο χορός με τις φιγούρες να προσομοιάζουν με κινήσεις άμυνας και επίθεσης αποσκοπεί στο να εμπεδώσει τον κυριαρχικό ρόλο και τον εξουσιαστικό χώρο του μάγκα πέρα από κάθε αμφισβήτηση. Η προκλητική παραβίαση του δικαιώματος της παραγγελιάς αποτέλεσε αιτία συμπλοκής στο διήγημα «Περί εκλογές να πούμε». Όταν «ο Χρύσανθος μπανίζει τον Τρύφωνα να ‘χει από πάνω του τα όργανα και να του βαράνε», εσκεμμένα παραβιάζει την υφιστάμενη αποκλειστικότητα του ανταγωνιστή του, «στέλνει ένα κοσπεντάρικο και παραγγέλνει δικό του τραγούδι».⁶⁵ Η σαφής υπονόμηση του κύρους του Τρύφωνα επιφέρει την αντίδραση του τελευταίου που αγνοώντας επιδεικτικά τον Χρύσανθο, απευθύνεται στα όργανα: «Θα κάτσετε εδώ και κανενός μπαγάσα το γούστο δεν κάνω όταν διασκεδάζω εγώ». Την προφορική αντιπαράθεση διαδέχεται η ένοπλη με το Χρύσανθο να «βγάζει μαχαίρι» με άδοξη, ωστόσο, κατάληξη διότι «το μαγαζί είχε κάτι γκαρσόνια μπεχλιβάνηδες και άσους στο ζοριλίκι. Τον πιάσανε το μάγκα, του ρίξανε πέντ’ έξι και τον φέρανε σηκωτό στα σκαλιά να τον πετάξουνε στο πεζοδρόμιο».⁶⁶

Η επιβεβαίωση της ανδρικής ταυτότητας επιτυγχάνεται και μέσω των τυχερών παιχνιδιών που περιλαμβάνουν τις πρακτικές της πρόκλησης και του ρίσκου.

⁶⁴Τσιφόρος, «Εκολ Πολυτεχνικ», *ό.π.*, τ.Α', σ.138.

⁶⁵Τσιφόρος, «Περί εκλογές να πούμε», *ό.π.*, τ.Β', σ.263-264.

⁶⁶Τσιφόρος, «Περί εκλογές να πούμε», *ό.π.*, τ.Β', σ.264.

Ο Παπαζαχαρίου συναρτά τη μετάβαση από τις εκδηλώσεις της φυσικής αναμέτρησης στο συμβολικό πεδίο των παιγνίων στη διαδικασία εξαστισμού της κοινωνίας. Η διαφοροποίηση της πόλης από την ύπαιθρο και ο συνεπακόλουθος εκχρηματισμός της οικονομίας είχε ως αποτέλεσμα την έκπτωση επαγγελματιών που σχετίζονταν με το χειρισμό των όπλων και τη γενναιότητα, και την ανάδειξη νέων αρετών, της γνώσης, του πλουτισμού και της εξειδίκευσης στην παραγωγική διαδικασία. Η επιβεβαίωση της ανδρείας περιορίστηκε στο συμβολικό επίπεδο καθώς ο ανταγωνισμός δεν εκδηλώνεται πλέον άμεσα αλλά με τη μορφή της «πληρεξουσιότητας και του στοιχήματος»: «στο Παζάρι, στο Καφενείο και στην Ταβέρνα, οι ομαδικοί και προσωπικοί ανταγωνισμοί εκφράζονται με συμβολικό τρόπο».⁶⁷ Από το χορό έως τα ζάρια, τα χαρτιά, το τάβλι και το στοίχημα, τα κοινωνικά υποκείμενα εμπλέκονται σε δοκιμασίες ρίσκου και δεξιοτεχνίας, προπαρασκευαστικές και παρόμοιες με αυτές της ζωής, προκειμένου να κριθεί η ταύτισή τους με το ισχύον πρότυπο του άντρα.⁶⁸

Τα τυχερά παιχνίδια συγκαταλέγονται μεταξύ των δραστηριοτήτων που αναπτύσσουν τα «παιδιά της πιάτσας» με επικρατέστερα το τάβλι, τα χαρτοπαίγνια τύπου κουμκάν και πόκα, μπαρμπούτι και ρουλέτα σε παράνομα στέκια και νόμιμες λέσχες.⁶⁹ Ο Τσιφόρος στα διηγήματα «Ραψωδία σε πράσινο...» και «Ο Τζων ο Αμερικάνος» περιγράφει μια εποχή που οι άδειες για χαρτοπαικτική λέσχη χορηγούνταν με συνοπτικές διαδικασίες από τους πολιτικούς «παράγοντες» στον «άνθρωπό» τους «κι η Αθήνα γιόμιζε λέσχες, γινότουσαν και καζίνα πιο όξω...έπαιζε ο κοσμάκης, κονομάγανε οι έξυπνοι, τα 'χάναν οι πονηροί, φλόμωνε η χαρτοπαιξία στο ελεύθερο –όχι όπως σήμερα στο πονηρό».⁷⁰ Περίπτωση νόμιμης λέσχης με «καλό όνομα» στην πιάτσα είναι αυτή του Ορέστη του Καχλέα που καθιερώθηκε για τους

⁶⁷ Παπαζαχαρίου, 1980, ό.π., σ.79.

⁶⁸ Ο Παπαζαχαρίου σημειώνει το θετικό ρόλο των τυχερών παιχνιδιών ως μέσο εκτόνωσης ανταγωνιστικών τάσεων καθώς «αποτελούν πολύτιμες δικλίδες ασφαλείας για ολόκληρη την κοινωνία...και αναντικατάστατες διαδικασίες ψυχολογικής εξισορρόπησης για τα άτομα», Παπαζαχαρίου, 1980, ό.π., σ.86.

⁶⁹ Σύμφωνα με τον Παπαζαχαρίου, τα τυχερά παιχνίδια νομιμοποιήθηκαν στις ευρωπαϊκού τύπου «λέσχες» -αντιγραφή των αγγλικών «κλαμπς»- ενώ κηρύχθηκαν παράνομα στα παζαρίτικα στέκια προκειμένου «να χτυπηθούν οι παραδόσεις αυτοδιοίκησης και αυτοδικίας της βιοτεχνίας και της Αγοράς». Αυτομάτως, οι κοινωνικές ομάδες που επιδίδονταν στη χαρτοπαιξία και στα ζάρια εκτός αστικών χώρων τέθηκαν εκτός νόμου και διώχθηκαν ως περιθωριακά και αντικοινωνικά στοιχεία. Παπαζαχαρίου, 1980.

⁷⁰ Τσιφόρος, «Ο Τζων ο Αμερικάνος», ό.π., τ.Α', σ.155.

εξής λόγους: λειτουργούσε με νόμιμη άδεια «περί τεχνικά παιχνίδια, κουμκάν και πόκα» και προκαθορισμένο ποσοστό κέρδους (γκανιότα) και έχαιρε την «υποστήριξη από την πιάτσα» διότι σεβόταν τα «καλά παιδιά», παρείχε τίμιο παιχνίδι και προσέλκυε καλή πελατεία. Στο «Απόλυτο μηδέν», αντίθετα, η «φτιάξη» με τη ρουλέτα στο σπίτι του «μόρτη Καλαμάρη με τ' όνομα» ήταν παράνομη και επέβαλε την καθημερινή χρήση διαφορετικών χώρων προκειμένου να «μην πέσουν στην όσμηση της αστυνομίας».

Στα «Παιδιά της Πιάτσας» ο τζόγος σε κάθε του μορφή αντιμετωπίζεται επίσης με αμφιθυμία, άλλοτε σαν «κουσούρι»⁷¹ και άλλοτε σα μέσο καθιέρωσης στο «ταράφι» ανάλογα με την περίπτωση και τις συνέπειες που προκαλεί στη ζωή των πρωταγωνιστών του Τσιφόρου: «καθόσον ο άντρας γιατί έγινε στη ζωή; Να μαλώνει έγινε, να παίζει έγινε και να κλέβει έγινε».⁷² Στην περίπτωση του Αποστόλη από το «Ο Αιμίλιος απε την πόλη» η ενασχόληση με την τράπουλα χαρακτηρίζεται ως «πληγή» καθώς το πιθανό κέρδος ή η απώλεια χρημάτων επηρεάζει την οικογενειακή του ζωή. Αντίθετα, ο «Φέτας, ο μέγας, ο Άγριος» από το διήγημα «Βικτώρια η ώχρα» που είχε «λεφτά πολλά» και «κουμαντάριζε την πιάτσα από ψηλά», κέρδιζε «πόντους σε παιχνίδια», μια εκ των βασικών του δραστηριοτήτων «εφόσον χρόνια στο γκεζί, έκανε μεγάλες δουλειές με τα πάντα».⁷³ Θετική έκβαση είχε η ενασχόληση με τη ρουλέτα και για τον Βαγγέλη που ξεκινώντας ως το «απόλυτο μηδέν» -από το ομώνυμο διήγημα- και διατελώντας προσωρινά «λαμόγια», δηλαδή «ο παίχτης που του δίνουνε μάρκες να παίζει αβάντα και να παρασύρει τους άλλους», κατέληξε να στήνει ο ίδιος παιχνίδια σημαδεύοντας τη ρουλέτα με τεράστιο κέρδος: «Τα 'πιασε τώρα ο Βαγγέλης, λεφτά να πούμε»⁷⁴

Η προσομοίωση συνθηκών αναμέτρησης και η δοκιμασία της τύχης αλλά και της επιδεξιότητας στο πλαίσιο του τζόγου, προσφέρει τη δυνατότητα της συμβολικής επαλήθευσης της ανδρείας. Χαρακτηριστική είναι η ανταλλαγή προκλήσεων με σκοπό την αύξηση του χαρτοπαικτικού ρίσκου: «Έχεις νεφρί⁷⁵, ρε να τα ρίξεις όλα;» προκαλεί ο Λέων τον Πέτα στο «Θεριό

⁷¹ «Έχει τώρα και το Σοφάκι το κουσούρι του. Τα παίζει. Έμπαινε στις λέσχες...δεν της έμενε τάλαρο». Τσιφόρος, «Τα δαμάσκηνα και η ασφεντόνα», *ό.π.*, τ.Α', σ.103.

⁷² Τσιφόρος, «Εξάρεις φιλότιμο», *ό.π.*, τ.Α', σ.18.

⁷³ Τσιφόρος, «Βικτώρια η ώχρα», *ό.π.*, τ.Α', σ.129.

⁷⁴ Τσιφόρος, «Το απόλυτο μηδέν», *ό.π.*, τ.Β', σ.191-192.

⁷⁵ «νεφρό=κουράγιο», Τσιφόρος, *ό.π.*, τ.Β', σ.321.

ανήμερο». Η θετική ανταπόκριση συνιστά συμβολική επιβεβαίωση παλικαριάς: «Τα 'δωσα, λέει ο Πέτας, όλο μου τον παρά». Το ζητούμενο, επομένως, δεν είναι το κέρδος αλλά η ανάληψη υψηλού ρίσκου που αποδεικνύεται με τη συνέχιση του παιχνιδιού με κάθε κόστος καθώς η αποχώρηση τη στιγμή του μέγιστου κέρδους αποτιμάται αρνητικά: «Να ρίξεις, αλλά όχι να τα τσεπιάσεις και να γίνεις της χαμένης», προειδοποιεί ο Λέων τον Πέτα. Το «παιχνίδι απάνου στην κουβέρτα» αποτέλεσε το πεδίο της πρώτης διερευνητικής αντιπαράθεσης μεταξύ του Προκόπη του Χλέα, ιδιοκτήτη της Λέσχης, και του «Σωτηράκη από το Πετράλωνο» στο διήγημα «Εξάρεις φιλότιμο». Ο τρόπος που ο άγνωστος νεαρός «κάνει μπούκα στο μαγαζί...τ' αλλουνού», η στιχομυθία που ακολουθεί:

-Μπορώ να ρίξω πέντε κοκαλιές; -Ναι και ποιος είσαι;» η ανταπόκριση «βαριά και αντρίκια. –Και δε ρίχνεις;» και η επιβεβαίωση της τόλμης μπροστά στο υψηλό ρίσκο «...δεν έχεις νεφρό; -Πήγε...δε δειλιάζει να τα ρίξει ούτε του διαόλου.

συνιστούν τα νοητά στάδια της δοκιμασίας των δυο επίδοξων αντίζηλων που «κουσουμάρουν»⁷⁶ ο ένας τον άλλο πριν την τελική αναμέτρηση. Στην ίδια λογική της κοινωνικής αναγνώρισης και επικράτησης εντάσσεται η νίκη στα τυχερά παιχνίδια του Τακβόρ ως αντίβαρο στη φυσική μειονεξία που βίωνε λόγω της άσχημης εμφάνισης στο διήγημα «Τάβλι περσικόν»: «Τούτο δω το τάβλι δηλαδή ήτανε το κόντρα της μύτης του. Όση ντροπή του 'φερνε ο μύτος τόση ικανοποίηση του 'δινε το τάβλι...Έτσι και του λέγανε μια κουβέντα...τους ξεφτίλιζε με το κόκαλο⁷⁷. Και πάτσιζε και πέρναγε καλά».⁷⁸ Ενδεικτική είναι η διάκριση των τυχερών παιχνιδιών σε αυτά που προϋποθέτουν μόνο ρίσκο και στα πιο σύνθετα που συνδυάζουν ρίσκο και αναλυτική σκέψη ως ικανότητα πρόβλεψης. Η πρώτη κατηγορία που περιλαμβάνει συνήθως τα ζάρια (μπαρμπούτι)⁷⁹ προσιδιάζει στους νταήδες, κατά τον Παπαζαχαρίου, ενώ στα

⁷⁶ «κουσουμάρω= ζυγίζω με το μάτι», Τσιφόρος, *ό.π.*, τ.Β', σ.319.

⁷⁷ «κόκαλο=ζάρι», Τσιφόρος, *ό.π.*, τ.Β', σ.318.

⁷⁸ Τσιφόρος, «Τάβλι περσικόν», *ό.π.*, τ.Α', σ.41.

⁷⁹ «μπαρμπούτι= τυχερό παιχνίδι με ζάρια. Στα παλιά παζάρια ενώ το τάβλι, το παιχνίδι που συνδυάζει το ρίσκο με τη δεξιότητα, το συνήθιζαν οι άνθρωποι της παραγωγής και της ανταλλαγής, οι νταήδες, τα μέλη της παζαρίτικης πολιτοφυλακής, συνήθιζαν να παίζουν μπαρμπούτι, παιχνίδι που δεν είχε καμία σχέση με τη δεξιότητα, παρά μόνο με το ρίσκο. Κι έμεινε μέχρι σήμερα το παιχνίδι των ανθρώπων της Πιάτσας που είναι εξοικειωμένοι με τη διακινδύνευση». Παπαζαχαρίου, 1999, *ό.π.*, σ. 344.

σύνθετα παιχνίδια (διακινδύνευσης και δεξιοτεχνίας) διακρίνονται τα «τζινια της πιάτσας» όπως ο Τζων ο Αμερικάνος. Είναι η εποχή που:

φλόμωνε η χαρτοπαιξία...γιομάτη λέσχεις η Αθήνα...δεν ήταν γωνιά που να μην έχει τη λέσχη της και πέφτανε βέβαια κι οι πονηροί, οι αετοί, οι αλαφροχέρηδες να πούμε, που δουλεύανε την τράπουλα κατά βούληση και εξαφρίζανε είτε με κομπίνα ο λεσχιάρχης είτε για πάρτη τους τα κορόιδα.⁸⁰

Ο Τσιφόρος τοποθετεί την ιστορία του Τζων στην «προπολεμική Ρουσία των τσάρων με τους πλούσιους έμπορους και τους ευγενείς», από τη χαρτοπαικτική συναναστροφή με τους οποίους «ματσωνότανε καλά, εκατομμύριο ρούμπλια». Ωστόσο, στο ταράφι δεν είχε την ίδια τύχη καθώς «η μαγκιά τον ήξερε καλά» και του επέβαλε παιχνίδι «σπαθί», δηλαδή χωρίς «ματσαράγκα».⁸¹ Τον αποκλεισμό των χαρτοκλεφτών από τη νόμιμη λέσχη στην οποία εργαζόταν ως «κουμανταδόρος», επιδίωξε και πέτυχε ο Ορέστης ο Κοχλέας από το διήγημα «Ραψωδία σε πράσινο...». Ο Τσιφόρος επανέρχεται στην «εποχή [που] η Ομόνοια και το περίχωρο έβραζε στη λέσχη...[και] το 'παιζε ο κόσμος, δε φυλαγότανε σαν και σήμερα που τα παίζει στις τράτες».⁸² Μεταξύ των θαμώνων της λέσχης διακρίνεται ο «νοικοκύρης, λεφτάς, καλοντυμένος [που] το 'χει το σκουλήκι να τα παίζει καμιά βολά» και αποκαλείται τιμητικά και κολακευτικά «γιατρός» προκειμένου να ξεχωρίσει από τους «άλλους που είναι ανθρωπάκια». Το ίδιο, ωστόσο, προσωνύμιο αποδίδεται και στον «αβανταδόρο»⁸³ της λέσχης, τον αποκαλούμενο και «λαμόγια» ή «νερό», αυτόν, δηλαδή, στον οποίο «δίνει μάρκες η ίδια η λέσχη και τον καθίζει ν' ανοίξει το παιχνίδι, να το μεγαλώσει, να το συντηρήσει».⁸⁴ Ανάμεσα σε αυτούς τους τύπους, κυκλοφορούν και οι επαγγελματίες χαρτοκλέφτες που επιδίδονται σε πρακτικές εξαπάτησης των συμπαίκτων και

⁸⁰Τσιφόρος, «Ο Τζων ο Αμερικάνος», ό.π., τ.Α', σ.156.

⁸¹«ματσαράγκα= μπερδεμένη δουλειά, κομπίνα, δόλος, παρατυπία. Από το ιταλικό mazzeggiare=καταπάτηση οικοπεδου, χτήματος». Παπαζαχαρίου, 1999, ό.π., σ.314.

⁸²Τσιφόρος Νίκος, «Ραψωδία σε πράσινο», ό.π., τ.Α', σ.244.

⁸³«αβανταδόρος= αυτός που κάνει αβάντα, που αβαντάρει (υποστηρίζει, ευνοεί) κάποιον πωλητή υποκρινόμενος ότι είναι αγοραστής για να προσελκύσει με το παράδειγμά του και άλλους αγοραστής. Αυτός που βοηθάει κάποιο χαρτοπαίκτη να κερδίσει τους συμπαίκτης του παίζοντας συνεννοημένο παιχνίδι μαζί του. Αυτός που παίζει με χρήματα της λέσχης της μπαρμπουτιέρας για να τραβήξει κι άλλους στο παιχνίδι». Παπαζαχαρίου, 1999, ό.π., σ.38.

⁸⁴Τσιφόρος, «Ραψωδία σε πράσινο», ό.π., τ.Α', σ.244-245.

της λέσχης.⁸⁵ Η πιάτσα αντιμετωπίζει με αμφιθυμία και την πρακτική του χαρτοκλέφτη. Παραδέχεται τα «τζίνια της πιάτσας» αλλά ταυτόχρονα αναγνωρίζει και σέβεται τον Ορέστη τον Καχλέα, «παιδί σπαθάτο και πολύ κύριος» που δεν επέτρεπε «πονηρά και νοθευμένα».

Η «πιάτσα» ως έκφανση του αστικού φαινομένου διακρίνεται από απουσία στεγανών, από ένα συνεχές ιδιοτήτων και πρακτικών που, αν και μεταξύ τους αντιφατικές, συχνά απαντώνται με διαφορετική εννοιολόγηση και αξιολόγηση στο ίδιο ή σε διαφορετικά υποκείμενα. Τα όρια καλού/κακού, έντιμου/ανήθικου δεν είναι διακριτά τουλάχιστον στα μη προνομιούχα στρώματα που απεργάζονται τρόπους επιβίωσης και προσαρμογής, παρατηρεί η Deborah Stevenson.⁸⁶ Οι «περιφερειακές ομάδες» των σύγχρονων πόλεων επινοούν δραστηριότητες υπεκφυγής των κανόνων που επιβάλλει η οικονομία της αγοράς μέσω των κατασταλτικών μηχανισμών. Αποφεύγουν τα δίκτυα επιτήρησης και αστυνόμευσης εκμεταλλευόμενοι τους μικρούς θύλακες ελευθερίας που το αστικό περιβάλλον επιτρέπει. Αμφισβητούν τις σχέσεις παραγωγής που υπαγορεύει η αγορά, την ιδιοκτησία, τη φορολόγηση, τους αγορανομικούς ελέγχους, τις επιτρεπόμενες χρήσεις των καταστημάτων, αξιοποιούν το «δρόμο», την «πλατεία» και τα μέσα που διαθέτουν για εξασφάλιση της επιβίωσης και της ψυχαγωγίας τους.

⁸⁵Απαριθμούνται και επεξηγούνται ο κολασούζος, το ματσέτο, το καπάκι, το μπάνισμα, τα καθρεφτάκια, τα μιλημένα, η «καμπούρα», το «συρτάρι», η «Καλλιόπη», το «σκαλέτο». Τσιφόρος, «Ραψωδία σε πράσινο», *ό.π.*, τ.Α', σ.248-250.

⁸⁶Stevenson Deborah, *Πόλεις και αστικοί πολιτισμοί*, Γιάννης Γιαννιτσιώτης (πρόλογος/επιμέλεια), Κριτική, 2007.

B. ΔΙΑΠΛΟΚΗ ΠΙΑΤΣΑΣ ΜΕ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Στο εισαγωγικό σημείωμα «Πριν μπούμε στο ψητό» της συλλογής διηγημάτων *Τα παιδιά της πιάτσας*, ο Τσιφόρος επιχειρεί μια ανάλυση του φαινομένου του «υποκόσμου» σε ορίζοντα ιστορικής διαχρονίας. δηλαδή μέσω αναφορών σε κακοποιά στοιχεία την παρουσία των οποίων διαπιστώνει σε όλες τις κοινωνίες από τις μυθικές (επικές/βιβλικές) και τις αρχαίες έως τις σύγχρονες. Μέσω μιας σύντομης ιστορικής αναδρομής διαπιστώνει ότι περιθώριο και συντεταγμένη κοινωνία λειτουργούν όχι ως αντιθετικοί αλλά μάλλον συμπληρωματικοί όροι. Στο πλαίσιο της «οργανικής» τους σχέσης, το περιθώριο «προμηθεύει» την καλή κοινωνία με παράνομες ουσίες και γυναίκες, λαθραία προϊόντα, δίκτυο προώθησης και ένοπλο δυναμικό για τη διευθέτηση των «ύποπτων» υποθέσεων στο πλαίσιο μιας υποκριτικά συγκαλυμμένης συμμαχίας. Σε αντάλλαγμα, ο «καλός κόσμος» και οι διοικούσες τάξεις εγγυώνται τη διατήρηση της υφιστάμενης κατάστασης στις παρυφές του. «Τα αισχρά πρόσωπα των βυζαντινών, οι πληρωμένοι κακοποιοί των φεουδαρχών...οι επαγγελματίες φονιάδες της γαληνότατης Βενετσιάνικης Δημοκρατίας, οι αράχνες που κινιούνται γύρω από τους Φράγκους και Γερμανούς ηγεμόνες, οι πράκτορες της Ιεράς Εξέτασης...οι καταδότες της Γαλλικής Επανάστασης...οι κατσαπλιάδες και οι ασυνείδητοι που κόντεψαν να βουλιάξουν την δική μας Επανάσταση, όλος ο κόσμος μέχρι τους επίσημους κουρσάρους της βασίλισσας Ελισάβετ» αποτελούν, κατά τον Τσιφόρο το δίκτυο υποστήριξης του συστήματος σε κάθε εποχή.⁸⁷

Διακρίνει, ωστόσο, τους ανθρώπους του υποκόσμου από τους εγκληματίες του κοινού ποινικού στους οποίους αποδίδει τακτική «γκάνγκστερ, μπαίνω σε τράπεζα ή σε καθαρίζω για να στα πάρω».⁸⁸ Υποστηρίζει πως «εμείς εδώ δεν έχουμε υπόκοσμο επικίνδυνο...Η Ελλάδα δεν παρουσίασε παρά πολύ περιορισμένο αριθμό υποκοσμικών εγκληματιών», δηλαδή «φονιάδες, σκληρούς, κακούργους», και προσάπτει περιπτώσεις ένοπλων και αιματηρών περιστατικών σε «ατζαμήδες που δεν ανήκουν στην κλίκα. Παιδαρέλια που

⁸⁷Τσιφόρος, «Πριν μπούμε στο ψητό», *ό.π.*, τ. Α', σ. 9.

⁸⁸Τσιφόρος, «Ο Τζων ο Αμερικάνος», *ό.π.*, τ. Α'. σ. 155..

επηρεάζονται από τα φιλμ, ανόητα και απερίσκεπτα παλιόπαιδα, ποτέ όμως άνθρωποι του υποκόσμου με οντότητα».⁸⁹ Οι άνθρωποι της πιάτσας, συμπεραίνει, «μπορεί να στα πάρουνε με τον παπά, με το μανιτάρι, με το παιχνίδι, δεν θα στα πάρουν όμως με το πιστόλι». Στο ίδιο πλαίσιο, ενδιαφέρον παρουσιάζει και η αναφορά στο νταηλίκι του αρχιτέκτονα Πάνου-Νικολή Τζελέπη, συγγραφέα του βιβλίου *Ένας νταής (1971)*, που παραθέτει ο Ηλίας Πετρόπουλος. Ο κώδικας τιμής του νταή⁹⁰, σημειώνει ο Τζελέπης, ορίζει μια οικονομία της βίας που δεν επιτρέπει την απρόκλητη, επιδεικτική και σπάταλη χρήση της. Ο άξιος νταής⁹¹ οφείλει να διακρίνεται –εκτός της παλικάριάς και της εξυπνάδας- και από ψυχικές αρετές –«δύναμι κι' αντοχή, τόλμη και θέληση» ενώ δεν επιτρέπονται «οι κλεψιές, οι εκβιασμοί, οι απάτες κι' άλα [ορθογραφία συγγραφέα] αδικήματα, που έχουν για ελατήριο μίαν ωμή μανία αρπαγής».⁹² Η αποσύνδεση του υπόκοσμου από το κοινό έγκλημα επιχειρείται και από τον Ηλία Πετρόπουλο ο οποίος διασαφηνίζει ότι χρησιμοποιεί τον όρο αποκαθαρμένο από τις αρνητικές του συνδηλώσεις, δηλαδή χωρίς την «υποτιμητική χροιά» που η «επικρατούσα ιδεολογία» της απέδωσε δηλώνοντας «Δεν έχω να κατηγορήσω σε τίποτα τον ελληνικό υπόκοσμο».⁹³ Εξάλλου, υποστηρίζει ότι η διαμόρφωση ενός «κοινωνικού υπογείου» –όπως ορίζει δομικά τον υπόκοσμο- οφείλεται στις παθογένειες του ελληνικού κράτους, σύμφυτες της ίδρυσής του και εξηγεί πως η συνέχιση της καταπίεσης και της δυστυχίας, η ματαίωση των προσδοκιών της επανάστασης διαμόρφωσε συνθήκες διαρκούς εξέγερσης.⁹⁴

⁸⁹Τσιφόρος, «Πριν μπούμε στο ψητό», *ό.π.*, τ. Α', σ. 14-15.

⁹⁰«Άτομο ανδρείο και τολμηρό που αφηφάει τους κινδύνους και τις απαγορεύσεις. Οι νταήδες ήταν άλλοτε τα μέλη της πολιτοφυλακής που διόριζαν οι συντεχνίες των επαγγελματιών του Παζαριού για τη διαφύλαξη της τάξης στο παζάρι και την απονομή του δικαίου σ' ολόκληρη την πόλη. Όταν καταργήθηκαν τα προνόμια των σιναφιών, οι νταήδες συνέχισαν από μόνοι τους το κοινωνικό τους λειτουργήμα παρά το κινηγητό που τους έκαναν τα όργανα της αστικής εξουσίας. Κι έμειναν στη λαϊκή συνείδηση σαν πρότυπα ανδρισμού προς μίμηση», Παπαζαχαρίου, 1999, *ό.π.*, σ.370.

⁹¹Σύμφωνα με τον Παπαζαχαρίου, οι «νταήδες» αποτελούσαν ένα είδος «πολιτοφυλακής» καθώς τους είχε ανατεθεί από τις επαγγελματικές συντεχνίες του Παζαριού η τήρηση της ασφάλειας και της τάξης εντός του χώρου τους. Λόγω του ρόλου τους ταυτίστηκαν με τη βία και την ανυπακοή και διώχτηκαν ανηλεώς από τα επίσημες κρατικές δυνάμεις καταστολής. Το πρότυπο του «νταή» σταδιακά εξέπεσε και γελοιοποιήθηκε. Προκειμένου να επιβιώσουν, οι πρώην «νταήδες» του Παζαριού αναγκάστηκαν να συνεργαστούν με τις Αρχές και να καταλήξουν από λαϊκά πρότυπα «τραμπούκοι» του παρακράτους. Παπαζαχαρίου, 1980.

⁹²Πετρόπουλος Ηλίας, *Υπόκοσμος και παραγκιόζης*, Νεφέλη 2013, σ. 50.

⁹³Πετρόπουλος, 2013, *ό.π.*, σ. 11.

⁹⁴«Έτσι ο ελληνικός λαός, λίγα χρόνια μετά την εθνική επανάστασή του, βεβαιώθηκε ότι δεν ήτανε ελεύθερος...και, ότι, γενικότερα, η δυστυχία του θα εσυνεχίζετο...Πουθενά αλλού δεν μπορώ να διακρίνω τα αίτια της εμφανίσεως των νέων ομάδων ανταρτών (συνετάραξαν την Ελλάδα κατά την περίοδο 1830-1930) και των ανθρωπών του υποκόσμου (αυτοί επιζούν με πείσμα)». Πετρόπουλος, 2013, *ό.π.*, σ. 8.

Τον αφορισμό του Πετρόπουλου αναφορικά με τις αντιφάσεις του νεοελληνικού κράτους, θεωρητικοποιεί ο προβληματισμός του Δαμιανάκου που διερωτάται: «η ίδρυση του ελληνικού κράτους μεταμορφώνει πράγματι, από τη μια μέρα στην άλλη, αιωνόβιους πολιτικοκοινωνικούς συσχετισμούς σε πρότυπο αστικής δημοκρατίας...ή μήπως τις σχέσεις ανάμεσα σε επίσημους (επείσακτους) θεσμούς και κοινωνία σημαδεύει –για πάνω από αιώνα- έκδηλη αναντιστοιχία;».⁹⁵ Πρόκειται για τις αντιφατικές όψεις της ελληνικής ιδιομορφίας που οφείλονται στη μακρά διάρκεια μετάβασης στην καπιταλιστική ολοκλήρωση, ακόμα αμφισβητούμενη και «ατελής» για ορισμένους θεωρητικούς. Ο Δαμιανάκος εξηγεί πως σε χώρες που διανύουν το στάδιο της μετάβασης από την προκαπιταλιστική στη σύγχρονη αστική οργάνωση, επιβιώνουν στα αστικά περιβάλλοντα μορφές «χωρικών κοινωνιών», κοινοτικού τύπου συσσωματώσεις. Πρόκειται, δηλαδή, για τους περιθωριακούς ή μειονοτικούς σχηματισμοί που διακρίνονται από το στοιχείο της τοπικότητας, ένα βαθμό αυτονομίας και διάθεση ανυπακοής απέναντι στην κεντρική εξουσία. Ο ίδιος συγγραφέας καταλογίζει σκοπιμότητα στην αποτυχία ενσωμάτωσης των λαϊκών μαζών στην αστική κοινωνία και την προώθησή τους στα όρια –αν όχι απαραίτητως στο περιθώριο- της νομιμότητας. Ισχυρίζεται ότι η περιθωριοποίηση συγκεκριμένων πληθυσμιακών ομάδων δεν οφείλεται μόνο στην αναποτελεσματικότητα του «δικαιοπολιτικού μηχανισμού» αλλά στη συγκαλυμμένη διαμόρφωση των ανορθόδοξων συσχετισμών εξουσίας/κοινωνικών μειονοτήτων ώστε να συντηρούνται οι πελατειακές σχέσεις. Πρόκειται για τη διατήρηση των σχέσεων εξάρτησης πολιτών-πολιτικών, εκφυλιστική διαστρέβλωση της ελληνικής αστικής κοινωνίας, επί των οποίων θεμελιώθηκε και επιβιώνει το πολιτικό σύστημα της χώρας.

Η εκδήλωση «ανυπακοής» των παρακοινωνικών ομάδων ταυτόχρονα με τη διατήρηση δεσμών πατρωνίας με τους πολιτικούς απασχόλησε το Δαμιανάκο. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει είναι πως το ανατρεπτικό δυναμικό των ομάδων αυτών δύναται -υπό συνθήκες και ανάλογα με τις ιστορικές συγκυρίες- να καταστεί είτε «υπηρετική δύναμη των διευθυντικών τάξεων

⁹⁵ Δαμιανάκος, 2005, *ό.π.*, σ.37.

(μπράβοι ή τραμπούκοι στην υπηρεσία ισχυρών τοπαρχών)»⁹⁶ είτε το πρωτογενές, μάχιμο υλικό μιας επαναστατικής, εθνικής και/ή κοινωνικής διαδικασίας. Οι ιδιάζουσες σχέσεις των κομμάτων με τις παρακοινωνικές ομάδες ανάγονται, κατά το Δαμιανάκο, στους όρους επιβολής του «κοινοβουλευτικού ολιγαρχισμού» στην ελληνική κοινωνία του 19^{ου} αιώνα. Οι ψηφοφόροι των πολιτευτών στις ορεινές περιοχές διατηρούσαν ισχυρούς δεσμούς με τις ληστρικές ομάδες με αποτέλεσμα «ο καπετάνιος [να] μπορεί τώρα να ηγηθεί μιας πολυάριθμης πελατείας, της οποίας η αφοσίωση στο ένα ή στο άλλο κόμμα θα γίνει το αντικείμενο σκληρών διαπραγματεύσεων σε τοπικό ή σε εθνικό επίπεδο».⁹⁷ Πέρα από την προσωπική επιρροή στο εκλογικό σώμα, οι λήσταρχοι συγκροτούσαν «ομάδες κρούσης» με σκοπό την τρομοκράτηση των πολιτικών αντιπάλων. Η φαινομενικά ασύμβατη λειτουργία του ληστή ως προνομιακού συνομιλητή των υποψήφιων βουλευτών και ταυτόχρονα πολέμιου του καθεστώτος ερμηνεύεται στη βάση της διαδικασίας απόρριψης/ένταξης των παραδοσιακών κοινοτήτων στο νέο δυτικοαστικό πλαίσιο. Ο ληστής ως τοπικός ηγέτης και δύναμη των όπλων εκπρόσωπος της τοπικής κοινωνίας, αιωρείται μεταξύ παρανομίας και νομιμότητας προκειμένου να επιτύχει τους βέλτιστους όρους διατήρησης της θέσης του. Αντίστοιχα, το ασταθές ακόμα κοινοβουλευτικό σύστημα προχωρά σε υποχωρήσεις και διαπραγματεύσεις ώστε να παγιώσει τη λειτουργία του.

Η ανίερη συμμαχία με τους εκτός νόμου προκύπτει από την ανάγκη συμβιβασμού της κεντρικής εξουσίας τουλάχιστον έως ότου εξασφαλιστεί ευρεία κοινωνική συναίνεση που επιτυγχάνεται τελικά στη διάρκεια του μεσοπολέμου οπότε και σταδιακά εκλείπει το φαινόμενο της ληστείας μέσω της απώλειας των κοινωνικών της ερεισμάτων και της εμπέδωσης της κρατικής νομιμότητας.⁹⁸ Ο Δαμιανάκος διασαφηνίζει τη διπλή λειτουργία του έκνομου υποκειμένου στο πελατειακό σύστημα: είναι ταυτόχρονα προστάτης των τοπικών κοινωνιών έναντι του φοροεισπρακτικού κρατικού μηχανισμού και πελάτης στην υπηρεσία ενός πολιτικού παράγοντα. Ο ληστής (ή

⁹⁶ Δαμιανάκος Στάθης, *Παράδοση Ανταρσίας και Λαϊκός Πολιτισμός*, μφρ. Γιώργος Σπανός, Πλέθρον 2003, σ.56.

⁹⁷ Δαμιανάκος, 2005, *ό.π.*, σ. 51.

⁹⁸ «...κατανοούμε γιατί οι σχέσεις της ληστείας με την εξουσία σηματοδοτούνται από μια θεμελιώδη αμφισημία: στοιχείο εξέγερσης και στοιχείο αφομοίωσης ταυτόχρονα, ο ληστής συμπυκνώνει τις κοινωνικές αντιθέσεις του συνόλου της ελληνικής κοινωνίας». Δαμιανάκος, 2005, *ό.π.*, σ. 53.

τραμπούκος στα κατοπινά χρόνια) ως διαμεσολαβητής ανταποκρίνεται στην ελλιπή αστικοποίηση του ελληνικού κράτους που εφάρμοσε σε ένα κοινοτικά οργανωμένο, ανομοιογενές μόρφωμα θεσμούς που αντιστοιχούν σε πολιτικά αναπτυγμένη και ταξικά διαφοροποιημένη κοινωνία. Κατά το Στάθη Δαμιανάκο, τα υποπρολεταριακά στρώματα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα – περίοδο που περιγράφει ο Τσιφόρος στα αφηγήματα «Κονόμι συνταγματικό» και «Περί εκλογές να πούμε»- συγκροτούνται σε «οργανωμένους πολιτισμικούς σχηματισμούς» που παραπέμπουν στη δομή των συμμοριών και επιδίδονται σε παράνομες δραστηριότητες.⁹⁹ Το αξιακό τους σύστημα απορρίπτει τους κυρίαρχους κανόνες ηθικής και υιοθετεί την ιδεολογία της «μαγκιάς»: επιθετικότητα, νταηλίκι και αλληλεγγύη του «σιναφιού».¹⁰⁰ Βάσει αυτών των δεδομένων διαμορφώνεται η «συνεισφορά» των ανθρώπων της «πιάτσας» στην εμπέδωση και λειτουργία του πολιτικού κοτζαμπασισμού στη νεότερη Ελλάδα στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα «καθόσον πας μάγκας¹⁰¹ ήτουνε, να πούμε, και πρωτοπαλίκαρα στους μεγάλους πολιτικούς».¹⁰²

Ιδιαίτερα αποκαλυπτική στα διηγήματα του Τσιφόρου είναι η περιγραφή της εμπλοκής των ανθρώπων του περιθωρίου με την πολιτική και τους πολιτικούς. Το όποιο ενδιαφέρουν τους για τα πολιτικά δρώμενα περιορίζεται στην προεκλογική περίοδο που αποτελεί ευκαιρία για «μάσα» και στις διασυνδέσεις με κομματάρχες που θα τους εξασφαλίσουν –με τα σχετικά ανταλλάγματα- προστασία απέναντι στους δικτυικούς μηχανισμούς και το δικανικό σύστημα. Το διαρκές αιτούμενο να «πιάσουν την καλή» και να βελτιώσουν το βιοτικό τους επίπεδο δεν εγγράφεται στο πεδίο της πολιτικής συνείδηση αλλά στη μικρή κλίμακα της καθημερινότητας και του εύκολου και άμεσου κέρδους. Χαρακτηριστική περίπτωση ο κυρ Σταμάτης, «ο γέρο μάγκας» από το διήγημα «Κονόμι Συνταγματικό» που εξαργύρωσε την

⁹⁹ Δαμιανάκος, 2003, *ό.π.*, σ.113.

¹⁰⁰ Ο Παπαζαχαρίου στο *Λεξικό της Πιάτσας* ορίζει το «σινάφι-είναι του σιναφιού» ως «είναι μέλος της παρέας», Παπαζαχαρίου, 1999, *ό.π.*, σ. 835. Στην *Πιάτσα* εξηγεί πως τα «σινάφια» ήταν οι επαγγελματικές συντεχνίες του Παζαριού. Παπαζαχαρίου, 1980, σ. 43.

¹⁰¹ «Η λέξη μάγκας έχει την καταγωγή της στη μάγκα, που σημαίνει μικρή ομάδα ληστών και αργότερα ανταρτών». Πετρόπουλος, 2013, *ό.π.*, σ. 12. Ο Δαμιανάκος παραπέμπει στην ετυμολογία της λέξης «μάγκας» που παραθέτει ο Στ. Κυριακίδης: «Μάγκαι εκαλούντο αι υποδιαίρέσεις εις τα σώματα των κλεφτών και των αρματολών, όπως θα ελέγομεν σήμεραν αι ενωμοτίαι, και οι ανήκοντες εις αυτάς ελέγοντο μαγκατζήδες». Δαμιανάκος, 2003, υποσημείωση 16, *ό.π.*, σ.11.

¹⁰² Τσιφόρος, «Περί εκλογές να πούμε», *ό.π.*, σ. 259.

«ένθερμη» υποστήριξη που παρείχε σε πολιτευτές από όλες τις παρατάξεις. Χάρη στο κόλπο με τα «κόπεδα» που «φάγανε...κάτου στο Βοτανικό» και την απαλλοτρίωση τους για της ανάγκες επέκτασης εργοστασίου, «τη γαζώνει ωραία και πλούσια» όντας «στα εβδομήντα του πολύ εντάξει ταχτοποιημένος». Όπως αφηγείται στα «νέα μαγκάκια», έζησε στην πιάτσα τα «καλά χρόνια...που τα 'παιρνες από όλες τις μεριές», υπονοώντας ασφαλώς την εμπλοκή του στις μικροκομματικές σκοπιμότητες. Η περιγραφή του Σταμάτη από τον Τσιφόρο παραπέμπει στον κοινωνικό τύπο του «κουτσαβάκη»¹⁰³ που κυκλοφορούσε στην αθηναϊκή γειτονιά του Ψυρρή στα τέλη του 19^{ου} αιώνα:

μουστάκα καβουράκι με 'χλίψη' ο κυρ Σταμάτης, από κείνο που συνηθιζότανε στο παλιό Ψυρή που 'βαζες τη 'χλίψη', το πένθος να πούμε, κορδέλα για τους φόνους που έκανες. Ζουνάρι πεντάμεσο μάλλινο. Παντελονάκι τζογέ μαύρο, να περσέουνε και πέντε πόντοι για τσάκα. Κερασέα στο χέρι, εφόσον και απαγορεύεται η οπλοφορία...Παίχτης με χάντρες δεκατρείς βαρίες και κίτρινες κοντά στη μαγκούρα. Τσιγάρο σέρτικο Λαμίας, που να το φουμάρεις και στέκεσαι πολύ ντούρος λες κι έπαθες αγκύλωση. Βαριά φωνή, ομιλία με ραλεντί, κούνημα στον τελβέ του καφέ, στη ζούλα και καμιά 'δοντιά' χασίσι.¹⁰⁴

Αντίστοιχη περιγραφή της κινησιολογίας, ενδυμασίας και συμπεριφοράς των κουτσαβάκηδων συναντάται στην «Εισαγωγή» του *Ρεμπέτες και Ρεμπέτικο τραγούδι*¹⁰⁵ αλλά και στο *Υπόκοσμος και Καραγκιόζης* του Ηλία Πετρόπουλου που αναπαριστά λεπτομερώς την ομοιόμορφη φορεσιά των κουτσαβάκηδων την οποία προσομοιάζει με στολή λόγω ακριβώς αυτής της τυποποίησης.¹⁰⁶

¹⁰³Ο Καιροφύλας, στον οποίο παραπέμπει η Ρωπαϊτού, συναρτά την προέλευση του όρου «κουτσαβάκης» σε έναν «καβγατζή δεκανέα του ιππικού την εποχή του Όθωνα, που λεγόταν Δημήτριος Κουτσαβάκης». Ρωπαϊτού-Τσαπαράλη Ζωή, *Ρουφ-Βοτανικός, Γκαζοχώρι*, εκδ. Φιλιπότη, Αθήνα 2004, σ. 194.

¹⁰⁴Τσιφόρος, «Κονόμι συνταγματικό», *ό.π.*, τ. Α', σ. 78.

¹⁰⁵«Ο κουτσαβάκης...είναι ένας κοινωνικός τύπος της Αθήνας στο γύρισμα του αιώνα...έρχεται στην μνήμη μας από την ενδυματολογία και την επιτήδευση στην ομιλία και την κίνηση...Γνωρίζουμε τον κουτσαβάκη ως επιδεικτικό τύπο και ως καρικατούρα του βίαιου και επιθετικού άντρα...Ανοιχτήκε νωρίς στα φράγκικα ρούχα και μια χαρά τα συναίριαξε με τα κουμπούρια και τις λάμες». Κοταρίδης Νίκος, «Εισαγωγή» στο *Ρεμπέτες και Ρεμπέτικο Τραγούδι*, Πλέθρον, σ. 11.

¹⁰⁶«...οι κουτσαβάκηδες φορούσαν μια, σχεδόν, καθορισμένη ενδυμασία. Την αποτελούσαν ένα σακάκι μαύρο κοντό με επτά-οκτώ κουμπιά στα μανίκια, ένα φαρδύ πάνω και στενό κάτω παντελόνι (τζογέ) με κοφτές οριζόντιες τσέπες, μυτερά ψηλοτάκουνα στιβάλια, μια ρεπούμπλικα (καβουράκι) με δυο-τρια βουλιάγματα ή κανένα βουλιάγμα, γιλέκο με κρυφή τσέπη...για το μαχαίρι, και, κόκκινο πολιτικό ζωνάρι με κρόσια...όλοι τους είχανε στο καβουράκι μαύρη κορδέλα, την περίφημη χλίψη' όλοι τους είχανε φιλντισένια ψευτόκουμπα στα στιβάλια τους' όλοι τους είχανε μελιτζανί μαντίλι' όλοι τους εκράταγαν στο αριστερό χερί κομπολόι και στο δεξί μαγκούρα. Οι κουτσαβάκηδες φορούσαν μόνο το αριστερό μανίκι του σακακιού, προφανώς για να έχουν ελεύθερο (δια παν ενδεχόμενον) το δεξί τους χέρι. Την άκρη του

Σε σχέση, εξάλλου, με την εμπλοκή τους στις κομματικές αντιπαραθέσεις, ο Πετρόπουλος παραθέτει εκτενές άρθρο της Μεγάλης Εγκυκλοπαίδειας του «Πυρσού» (1933) το οποίο βεβαιώνει «τον σημειωθέντα προσεταιρισμόν των κακοποιών εκείνων [ενν. του «Ψυρρή»] υπό διαφόρων πολιτικών αρχηγών» του 19^{ου} αιώνα. Μάλιστα, καταλογίζεται στο Βούλγαρη ολιγωρία ως προς την πάταξη της ανταρσίας των κουτσαβάκηδων για ψηφοθηρικούς λόγους: «Η κυβέρνηση τότε –ήτο πρωθυπουργός ο Βούλγαρης-, αντί να δώση βαρύτερον πλήγμα κατά των κακοποιών, υπεχώρησεν».¹⁰⁷ Ο συγγραφέας του άρθρου – ο στρατηγός Ι. Παπαβασιλείου κατά την εκτίμηση του Πετρόπουλου- εξηγεί πως λόγω «των πολιτικών δε δεσμών και υποστηρίξεων» και της ασυλίας που έχαιραν, η δράση των παρανόμων επεκτάθηκε και «εις τας άλλας συνοικίας, τας οποίας ετρομοκράτουν επίσης οι κακοποιοί».¹⁰⁸ «Η εξυγιάνσις της πρωτευούσης από τη μάστιγα των κακοποιών» -ενόψει και της διοργάνωσης των Ολυμπιακών Αγώνων του 1896 και της άφιξης ξένων αθλητών επισκεπτών- επιτεύχθηκε τελικά επί πρωθυπουργίας Τρικούπη ο οποίος διόρισε αστυνομικό διευθυντή της Αθήνας το Δημήτρη Μπαϊρακτάρη.¹⁰⁹ Η δράση του κυρ-Σταύρου τοποθετείται στην αφήγηση στην «καλή εποχή...είχε να πούμε πέσει ο μακαρίτης ο Μπαϊρακτάρης και τη ρήμαζε τη μαγκιά, έριξε καρπαζιά στους βαριούς με την ψυχάρα του και τους αλώνισε τους κούτσαβους, αλλά όσο να πεις μείνανε κάτι θερινά υπόλοιπα με το θάνατό του και δε χάθηκε η σπορά».¹¹⁰

Ο Πετρόπουλος παραδέχεται ότι κάποιοι κουτσαβάκηδες διετέλεσαν μπράβοι υποψήφιων πολιτευτών, αποκαλούμενοι «τραμπούκοι» οι οποίοι «δρούσαν σ' όλη την Ελλάδα, απειλώντας [ορθογραφία συγγραφέα] στους καφενέδες τους

ζωναριού την αφήνανε να σούρνεται χάμω. Όποιος επιθυμούσε καβγά δεν είχε παρά να πατήσει το ζωνάρι ενός κουτσαβάκη». Πετρόπουλος Ηλίας, *Υπόκοσμος και καραγκιόζης*, Νεφέλη 2013, σ. 15-16.

¹⁰⁷ Πετρόπουλος, 2013, *ό.π.*, σ. 22.

¹⁰⁸ Πετρόπουλος, 2013, *ό.π.*, σ. 23.

¹⁰⁹ Η στρατηγική που ανέπτυξε ο Μπαϊρακτάρης μνημονεύεται στο άρθρο της Μεγάλης Εγκυκλοπαίδειας του «Πυρσού» το οποίο παραθέτει ο Πετρόπουλος. Ο συγγραφέας του άρθρου περιγράφει πως ο Αστυνομικός Διευθυντής Αθηνών «έπληξεν πρώτον τας ακροπόλεις των, δηλαδή τα καφενεία και τα ταβερνεία» στα οποία επιβλήθηκε αυστηρό ωράριο λειτουργίας, η παραβίαση του οποίου επέφερε τη σύλληψη θαμώνων και ιδιοκτητών. Μετά τη σύλληψή τους, «ο Μπαϊρακτάρης εφήρμοσε την μέθοδον των βαρυτάτων εξευτελισμών» της υπόστασης των κουτσαβάκηδων που βασιζόταν στους ιδιαίτερους κώδικες συμπεριφοράς και στοιχεία της εμφάνισής τους: οι «κακοποιοί» εξαναγκάζονταν να καταστρέψουν τα όπλα τους «ιδια χερί» τα οποία στη συνέχεια πωλούνταν ως παλιοσίδερα. Ωστόσο, η χαρακτηριστικότερη μέθοδος ταπείνωσης υπήρξε το ψαλίδισμα «των αφέλειαων», «των σουβλερών υποδημάτων» και του μανικιού που «έρριπτον επι των ώμων». Ο συγγραφέας του άρθρου σημειώνει πως το θέαμα των κουτσαβάκηδων προκαλούσε τέτοια θυμηδία ώστε πολλοί «επροτίμων την φυλακήν δια να αποφύγουν το αίσχος της χλεύης κατά την έξοδόν των». Πετρόπουλος, 2013, *ό.π.*, σ. 25-27.

¹¹⁰ Τσιφόρος, «Κονόμι συνταγματικό», *ό.π.*, τ. Α', σ. 78.

διστακτικούς ψηφοφόρους». Ως προς την ετυμολογία της λέξης «τραμπούκος», επικαλείται τον καθηγητή Στίλπωνα Κυριακίδη που παραπέμπει στην ομώνυμη μάρκα των πούρων με τα οποία φιλοδωρούσαν οι πολιτευτές τους μπράβους τους.¹¹¹ Ωστόσο, αμφισβητεί την αυθεντικότητα των κουτσαβάκηδων που φέρονται αναμειγμένοι σε πολιτικές σκοπιμότητες –συμπεριφορά που μοιάζει ασυμβίβαστη με την, κατ’ αυτόν, αντι-εξουσιαστική νοοτροπία τους- αντιλαμβανόμενος την παρουσία αυτής της «κατηγορίας» ως κατασκευή «της αστικής τάξης με την βοήθεια [ορθογραφία συγγραφέα] της αστυνομίας της και των εφημερίδων της».¹¹² Η διάκριση του Πετρόπουλου περί αυθεντικών και «υποκινούμενων» κουτσαβάκηδων αναθεωρείται από την ερμηνεία τόσο του Δαμιανάκου (βλ. παραπάνω) όσο και του Ασδραχά που στα Προλεγόμενα στο *Ήθος και Πολιτισμός των επικίνδυνων τάξεων στην Ελλάδα* διευκρινίζει πως στόχος των τάξεων αυτών δεν ήταν η ανατροπή, η κοινωνική επανάσταση αλλά η «υποκατάσταση, μέσα στο ίδιο σύστημα, των φορέων της εξουσίας»¹¹³ προσθέτοντας, ωστόσο, ότι παρέμειναν απειλή και πρότυπο δράσης για τους μη προνομιούχους.

Ο Τσιφόρος συναρτά τις παθογένειες του πολιτικού συστήματος στις ιστορικές συνθήκες σύστασης του νεοελληνικού κράτους: «...δυο κοινωνίες, να πούμε, κατάλοιπα από τους κατσαπλιάδες και την αναρχία της Επανάστασης...».¹¹⁴ Μεταξύ περιθωρίου και πολιτικού κόσμου αναπτύσσεται ένα πελατειακό σύστημα αλληλεξάρτησης καθώς και η πιάτσα είχε τον κόσμο της με «την επιρροή του, τα μέσα του, τα ‘κουκιά’ του»¹¹⁵ και «ζύγιαζε βαριά στη ζυγαριά της πολιτικής» ειδικά στις προεκλογικές περιόδους. Το περιθώριο είχε την «ευχέρεια» να εφαρμόζει συνδυαστικά πρακτικές που ο «καλός κόσμος» απέρριπτε παρότι αναγνώριζε την αποτελεσματικότητά τους: με την εναλλαγή

¹¹¹ «Πραγματικώς το Trabuco ήταν ένα είδος κοντόχοντρού πούρου, που, ενδεχομένως, εχρώσταγε την ονομασία του στον καταπέλτη όλμο trabucco –η λέξη αυτή χρησιμοποιείται από τους ιταλούς ναυτικούς- αλλά δεν μπορώ να ξεχάσω ότι στην ιταλική αργκό σημαίνει γυρολόγοι, απατεώνες, ψευτοανάπηροι ζητιάνοι κλπ. Εξάλλου, οι κερκυραίοι λένε το φιλοδώρημα τραμπούκο, ενώ στην Σύρα ονόμαζαν τραμπούκα ένα είδος τουμπελέκι». Πετρόπουλος, 2013, *ό.π.*, σ. 64.

¹¹² Πετρόπουλος, 2013, *ό.π.*, σ. 66. Η θέση του Πετρόπουλου έρχεται σε διάσταση με την εκτίμηση του Στάθη Δαμιανάκου που θεωρεί άστοχη την αναζήτηση αυθεντικής κοινωνικής συνείδησης και επαναστατικότητας στις παρακοινωνικές ομάδες (βλ....)

¹¹³ Ασδραχάς Σπύρος, «Προλεγόμενα» στο *Ήθος και πολιτισμός των επικίνδυνων τάξεων στην Ελλάδα*, Πλέθρον 2005, σ.11.

¹¹⁴ Τσιφόρος, «Ο Τζων ο Αμερικάνος», *ό.π.*, σ.156.

¹¹⁵ Τσιφόρος, «Ο Τζων ο Αμερικάνος», *ό.π.*, σ.155.

«κομπίνας και καβγά», «πονηριάς και παλικαριάς» το «ταράφι»¹¹⁶ της μαγκιάς αποδείχτηκε πολύ χρήσιμο στο πεδίο των πολιτικών σκοπιμοτήτων. Η πολιτική πόλωση που μεταφέρθηκε στο κοινωνικό πεδίο, αποπροσανατόλισε την κοινή γνώμη από τις πραγματικές αιτίες των προβλημάτων καθιστώντας την εύκολα χειραγωγήσιμη.¹¹⁷ Επρόκειτο για ένα αμφίδρομο παιχνίδι συμφερόντων με τους «νταήδες»¹¹⁸ του υποκόσμου να συμμετέχουν σε προβοκάτσες και τραμπουκισμούς και τους επίδοξους πολιτευτές ως «υψηλούς προστάτες» να προσφέρουν σε αντάλλαγμα χρήματα αλλά και πολιτική κάλυψη σε περίπτωση σύλληψης και φυλάκισης καθώς «...έτσι κι ερχόντουσαν στα πράγματα σαν κυβέρνηση ή σαν αντιπολίτευση δεν τους αφήνανε να σαπίζουμε μέσα...σηκώνανε ένα βούλευμα και 'περάστε όξω'».¹¹⁹ Εκβιασμοί, εξαγορά ψήφων, απειλές και καλπονοθεία εξαργυρώνονταν – εκτός από χρήμα, «απαλλαχτικό βούλευμα», «κάτι αποζημιώσεις, κάτι επανορθώσεις»- και με άδεια για χαρτοπαιχτική λέσχη. «Η Αθήνα γιόμιζε λέσχες», σημειώνει ο Τσιφόρος, γύρω από τις οποίες αναπτυσσόταν και επιβίωνε η πιάτσα με «τα παλικάρια της να μην της κάνουνε ζημιές με σαματάδες και καβγά και αντιζηλίες».¹²⁰

Τα αφηγήματα «Κονόμι συνταγματικό» και «Περί εκλογές να πούμε» σχολιάζουν σκωπτικά τον εναγκαλισμό περιθωρίου και πολιτικών στο πλαίσιο της εναλλαγής στη διακυβέρνηση της χώρας των Τρικούπη-Δεληγιάννη στα τέλη του 19^{ου} αιώνα: «μια βολά κι έναν καιρό ήτουνα ο Δηληγιάννης κι ο Τρικούπης, καλά παιδάκια και εκλογικά».¹²¹ Ο πολιτικός διπολισμός της περιόδου παρουσιάζεται σε συνάρτηση με τον κόσμο του περιθωρίου, μιας παράδοσης επιθετικής ανδροπρέπειας και επιδεικτικής πρόκλησης βίας που ως κοινωνική αδράνεια επιβίωσε μέχρι και το μεσοπόλεμο. Στο «Κονόμι

¹¹⁶Το «ταράφι», σύμφωνα με το λεξικό που παραθέτει ο Τσιφόρος, είναι ο «κύκλος». Στον Παπαζαχαρίου ορίζεται ως «το άτομο που ανήκει στην ίδια ομάδα μ' εμάς, στο ίδιο κόμμα, στην ίδια επαγγελματική ή κοινωνική κατηγορία. Απ' το τουρκικό taraf= η μεριά, η θέση, η ένταξη, το κόμμα», Παπαζαχαρίου, 1999, ό.π., σ.472.

¹¹⁷«Βγαίνανε την άλλη μέρα οι φημερίδες και κατηγοράγανε οι μια την άλλη...Ο κοσμάκης που 'θελε τον τάδε ή που 'θελε τον δείνα τα μάσαγε και φανατιζότανε. Και οι πολιτικοί κάνανε τη δουλειά τους». Τσιφόρος, «Περί εκλογές να πούμε», ό.π., σ.259.

¹¹⁸Ο Πετρόπουλος παραπέμπει στο βιβλίο του αρχιτέκτονα Πάνου-Νικολή Τζελέπη *Ένας νταής (1971)*, στο πρώτο κεφάλαιο του οποίου ο συγγραφέας επιχειρεί μια εισαγωγή στο «νταηλικί»: «Το 'νταηλικί' ήταν άγνωστος θεσμός μιας φατριάς, που λειτουργούσε στο περιθώριο της Κοινωνίας και πίσω απ' τη ράχη της Αρχής. Ένας 'αντίκοσμος'...Μια κατηγορία από ανθρώπους ασυμμόρφωτους στις επιταγές της Πολιτείας και τους νόμους του Κράτους». Πετρόπουλος, 2013, ό.π., σ. 46.

¹¹⁹Τσιφόρος, «Περί εκλογές να πούμε», ό.π., σ.259.

¹²⁰Τσιφόρος, «Ο Τζων ο Αμερικάνος», ό.π., 155.

¹²¹Τσιφόρος, «Κονόμι συνταγματικό», ό.π., τ. Α', σ. 77.

συνταγματικό» περιγράφεται αδρά η καπήλευση και ο εκφυλισμός του εκλογικού δικαιώματος με πρωταγωνιστή τον αρχιμάγκα Σταμάτη και τους πέριξ αυτού επαγγελματίες «ταραχοποιούς».

Οι κομματικοί αυτοί μισθοφόροι που προσλαμβάνονταν από τους πολιτευτές προκειμένου να «προωθήσουν» την εκλογή τους, επιδίδονταν σε ανορθόδοξες και παράνομες πρακτικές:

Ποιος κάνει τις εκλογές περικαλώ; Και ποιος φωνάζει...το σαματά και τη διαδήλωση και τον καβγά και τη φασαρία ποιος θα την κάνει; Εμείς θα φωνάξουμε, εμείς θα ξηλώσουμε τις σανίδες, εμείς θα ρίξουμε πέντε πιστολιές...Οι πεθαμένοι που ζωντανεύουμε στους εκλογικούς καταλόγους; Και κάτι φτιάξεις και κάτι πονηρά...ποιος τα σοφίζοτανε και ποιος τα εφάρμοζε; Το λοιπόν, ποιος τον έβγαζε τον πολιτευτή τότες.¹²²

Οι επαγγελματίες «οπαδοί» με τις «διευρυμένες αρμοδιότητες» συγκροτούσαν ομάδες με ρόλους διακριτούς και εσωτερική ιεραρχία. Η ανάθεση της σύστασης της ομάδας παραχωρούνταν σε παράγοντα της πιάτσας με αδιαμφισβήτητο κύρος στον κύκλο της μαγκιάς. Η ιδιότητα του «αρχιπαλικαρά» αποδιδόταν σε αυτόν που κατόρθωνε να «αδειάσει καφενέ»¹²³ στην Ομόνοια και να αποκτήσει το ανάλογο «όνομα» ώστε να τον υπολογίζει τόσο η πιάτσα όσο και ο «καλός κόσμος» και να διεκδικήσει την ανάθεση των προσοδοφόρων παραταξιακών καθηκόντων. Η πιάτσα δεν αναγνώριζε περισσότερους από από πέντε-δέκα «μεγάλοι μόρτες» οι οποίοι διάθεταν τον «κόσμο τους και τον κύκλο τους» φροντίζοντας να μην αναμιγνύονται ο ένας στο χώρο του άλλου. Στο «Περί εκλογές να πούμε» οι δυο αρχομάγκες -ο Χρύσανθος ο Μπαρούτης και ο Καραβάσης ο Τρύφωνας, ενταγμένοι σε αντίπαλα πολιτικά στρατόπεδα- περιορίζονται στην ανταλλαγή απειλών και την επίδειξη επιθετικότητας για λόγους «εσωτερικής κατανάλωσης» -εμπέδωση της παρουσίας τους στον κύκλο της μαγκιάς- προσέχοντας επιμελώς να μην παραβιάζουν τα όρια: «Και βουλευότανε ο ένας

¹²²Τσιφόρος, «Κονόμι συνταγματικό», ό.π., σ. 80.

¹²³«Μπαίνανε σε καφενέ με μάγκες στην Ομόνοια, κουσουμάρανε την μπιστόλα και παραγγέλνανε 'ν' αδειάσει το κατάστημα καθόσο γουστάρω να πιω έναν καφέ με την ησυχία μου...'. Κι άμα άδειαζες καφενέ, ρε μάγκες, στην Ομόνοια, γινόσουν αμέσως αρχιπαλικαράς και καλός και σε ζυγιάνανε πια στη μεγάλη ζυγαριά». Τσιφόρος, «Κονόμι συνταγματικό», ό.π., σ.76.

στου Ψυρή και ο άλλος στο Μεταξουργείο και κάνανε τα δικά τους να θαυμάζει ο κόσμος τ' αντριλίκι τους». ¹²⁴ Σύμφωνα με τον Τζάκη, η σύνδεση της μαγκιάς με έναν συγκεκριμένο χώρο άσκησής της, όπως μαρτυρά η χρήση του όρου «μαχαλόμαγκας», συνιστά επιβίωση «της παράδοσης των αρματολών, στο πλαίσιο της οποίας η εξουσία του ενόπλου προσδιορίζεται από τον έλεγχο μιας περιοχής (το αρματολίκι) ως τόπου εμπέδωσης της εξουσίας του (αρματολός)». ¹²⁵

Ο ίδιος άγραφος νόμος του σεβασμού της χωροταξίας και ανθρωπογεωγραφίας των «κοινωνικών κόσμων» ίσχυε και μεταξύ της πιάτσας και του «καλού κόσμου» παρά τις υπόγειες συναλλαγές τους. Όπως εξηγεί ο Τσιφόρος στο εισαγωγικό σημείωμα «Πριν μπούμε στο ψητό», «όλος αυτός ο κόσμος -εκτός από τους κλέφτες- αποφεύγει να έρθει σε επαφή και σε σύγκρουση με τους αστούς. Μπορείτε να κυκλοφορήσετε στις περιοχές τους με χίλιες λίρες στην τσέπη, κανείς δε θα σας πειράξει κατά κανόνα». Η εκτίμηση αυτή ενισχύει τη θέση του Δαμιανάκου έναντι του Πετρόπουλου περί απουσίας ανατρεπτικής πρόθεσης στη –μάλλον συστημική- ανυπακοή των «Παιδιών της Πιάτσας». Στο «Κονόμι συνταγματικό», λοιπόν, η πλατεία της Ομόνοιας διέθετε την «πάνου μεριά» για τον περίπατο των αξιωματικών και των κυρίων του καλού κόσμου ενώ στη δυτική πλευρά –«κατά πουνέντε μεριά»- κυκλοφορούσαν οι μόρτηδες χωρίς να επεμβαίνουν οι μεν στο χώρο των δε: «Κι ούτε που πειράζανε οι ανατολικοί τους δυτικούς, μήτε που ανακατευόντουσαν οι μόρτες με τους αγαθιάρηδες». ¹²⁶ Ομοίως με την Αθήνα, και ο Πειραιάς διαιρείται σε περιοχές ελέγχου των αστών και των ανθρώπων της πιάτσας:

Βασικώς, ο Πειραιάς ήτο χωρισμένος σε δυο ζώνες: βορείως της οδού βασιλέως Κωνσταντίνου (λιμάνι και Αγία Σοφία) κυριαρχούσαν οι μάγκες, και, νοτίως της οδού βασιλέως Κωνσταντίνου (Πασαλιμάνι) κυριαρχούσαν οι αστοί. Όμως, καμιά φορά, κανάς ντιστεγκές πέρναγε από το λιμάνι' οι μάγκες του ρίχνανε ροχάλες με περιφρόνηση. ¹²⁷

¹²⁴ Τσιφόρος, «Περί εκλογές να πούμε», *ό.π.*, σ. 262.

¹²⁵ Διονύσης Τζάκης, «Ο κόσμος της μαγκιάς» στο *Ρεμπέτες και Ρεμπέτικο Τραγούδι*, σ. 42.

¹²⁶ Τσιφόρος, «Κονόμι συνταγματικό», *ό.π.*, τ. Α', σ. 80.

¹²⁷ Πετρόπουλος, 2013, *ό.π.*, σ. 69.

Στα σύγχρονα αστικά κράτη, οι κατασταλτικοί μηχανισμοί διαθέτουν το μονοπώλιο χωροταξικής επιτήρησης ακυρώνοντας και ποινικοποιώντας την τοπική εξουσία των ανθρώπων του σιναφιού. Ωστόσο, σύμφωνα με την αφήγηση του Τσιφόρου, η παρουσία της χωροφυλακής προνοούσε μεν για το σεβασμό των ορίων αλλά σε περίπτωση επεισοδίου τηρούσαν και αυτοί την αρχή της μη επέμβασης: «Καθόσον όπισθεν από τον χωροφύλακα, στέκεται να πούμε ο πολιτευτής».¹²⁸

Οι υποψήφιοι βουλευτές είχαν σχετική γνώση και συνδέσμους στον «υπόκοσμο» οι οποίοι αναλάμβαναν να διαμεσολαβήσουν στον αρχιμάγκα της περιοχής προκειμένου να οργανώσει την ομάδα του. Ο πολιτευτής¹²⁹ έδινε σε ένα από τα «πρωτοπαλικάρα» της πιάτσας την εντολή να στρατολογήσει τους «οπαδούς» μαζί με το ανάλογο ποσό. Στο τυπικό της εξαγοράς της ψήφου και του αντίτιμου των υπηρεσιών τους αναφέρεται, εκτός των χρημάτων, το πούρο «εξ του εξωτερικού» που «θάμπωνε» τους αρχιμάγκες και την «έμμισθη» ακολουθία τους. Τα μέλη της ομάδας αποκαλούνται συνήθως «μαγκάκια» ή «μορτάκια» προκειμένου να διακρίνεται η αρχηγία του «αρχιμάγκα». Οι τακτικές που εφαρμόζονταν είναι γνωστές:

Κι ως είχε, να πούμε, στο λόχο του είκοσι, τριάντα μαγκάκια καλά, έβγαινε πριν τις εκλογές και τ' αμόλαγε στο δρόμο. Με τη διαδήλωση, το λοιπόν, του τάδε πολιτικού, αμέσως σήκωνε μια κόντρα διαδήλωση ο άλλος πολιτικός. Ανταμώνανε τώρα οι δυο διαδηλώσεις...μπαίνανε μπροστά τα μαγκάκια. Σκίζανε τα συνθήματα του τάδε, πλακωνόντουσαν μεταξύ τους, ρίχνανε πέντε-δέκα μπιστολιές, ανοίγανε είκοσι κεφάλια, καρφώνανε δεκατέσσερις κοιλιές και τη γαζώνανε τη δουλειά.¹³⁰

Παρότι τα εμπλεκόμενα μέρη είχαν απόλυτη γνώση της συμπαιγνίας και των προσωπικών συμφερόντων που η συμφωνία εξυπηρετούσε, κρατούσαν τα προσχήματα οι μεν «έμμισθοι οπαδοί» δηλώνοντας την πίστη τους στον

¹²⁸Τσιφόρος, «Κονόμι συνταγματικό», ό.π., σ.80.

¹²⁹Χαρακτηριστικός είναι ο ιδιότυπος του πολιτευτή που διαθέτει υπηρετικό προσωπικό και σύζυγο από «μεγάλη φαμίλια...εκ Τριπόλεως»: «Στήνεται στο σαλόνι, γελαστός ο κύριος Παπατάδε, φωκόλ, μουστάκι της μαντέκας, κύριος σπουδάσας εν Εσπερία». Τσιφόρος, «Κονόμι συνταγματικό», ό.π., σ.81.

¹³⁰Τσιφόρος, «Περί εκλογές να πούμε», ό.π., σ. 259.

πατριωτισμό του πολίτευτή,¹³¹ ο δε πολίτευτής αποδεχόμενος τις «υπηρεσίες» τους στο όνομα της υπεράσπισης του εθνικού συμφέροντος που η εκλογή του συνεπαγόταν¹³². Εκκινώντας από διαμετρικά αντίθετες αφετηρίες και αξιακά περιβάλλοντα –οι πολιτικοί ως εκπρόσωποι του νεωτερικού μοντέλου διοίκησης, οι άνθρωποι της πιάτσας ως φορείς παραδοσιακών αρχών- συγκλίνουν στο σημείο των ατομικών σκοπιμοτήτων που συγκαλύπτεται από την ιδέα του έθνους-κράτους. Διοικούσα τάξη και «υπόκοσμος» επικαλούνται ομοίως το προνομιακό πεδίο της φιλοπατρίας αξιοποιώντας προς ίδιον όφελος τις εκλογικές διαδικασίες της δημοκρατίας με μη πολιτικούς όρους. Αν και η επιβίωση κατάλοιπων πολιτικού κοτζαμπασισμού φαίνεται να ευνοεί τους ανθρώπους της πιάτσας έναντι των φορέων των δυτικών, αστικοφιλελεύθερων ιδεών, η κατάληξη των διηγημάτων αποδεικνύει με περιπαιχτική διάθεση το αντίθετο.

Στο «Περί εκλογές να πούμε», ο προσεταιρισμός του Χρύσανθου του Μπαρούτη από τρικουπικό πολίτευτή προκαλεί την αυτόματη προσχώρηση του Καραβάση του Τρύφωνα στο στρατόπεδο του Δεληγιάννη. Η αντίδραση του Τρύφωνα υπαγορεύεται τόσο από λόγους οικονομικούς όσο και, κυρίως, εθιμικούς: η κατανομή της μαγκιάς παύει να είναι ισόποση και μεταβάλλεται υπέρ του Χρύσανθου καθόσον η «αναγόρευσή» του σε κομματικό «πρωτοπαλικάρο» συνεπάγεται πρωτοκαθεδρία στην πιάτσα. Με τον ελιγμό του Τρύφωνα, η διατήρηση του ισοζυγίου της μαγκιάς επιτυγχάνεται και η εντέχνως προσεκτική ανταλλαγή απειλών και προκλήσεων συνεχίζεται: κανείς δεν επιθυμεί την ανατροπή της μεταξύ τους ισορροπίας που διασφαλίζει την επιβίωση και τη θέση τους στο σινάφι. Ωστόσο, η άρρητη και κόντρα στις αρχές της μαγκιάς συμφωνία απειλείται από την εμπλοκή τους στις παραταξιακές διαφορές που απαιτεί την άμεση αναμέτρηση στο πεδίο των διαδηλώσεων. Οι δυο «μεγάλοι μόρτηδες» αποφεύγουν μια ευθεία σύγκρουση που θα έθετε σε κίνδυνο την υπόστασή τους στο σινάφι και τη συνοχή της ομάδας τους. Εξάλλου, μια τέτοια συμπεριφορά αντιβαίνει την οικονομία της βίας που διέπει το αξιακό σύστημα της μαγκιάς και ορίζει πότε

¹³¹ «Εσείς, να πούμε, θα γλιτώσετε τον τόπο», Τσιφόρος, «Περί εκλογές να πούμε», *ό.π.*, σ. 263.

¹³² «οι σωτήρες της πατρίδας πρέπει ν' αμείβονται –δε γίνεται ο άλλος σωτήρας με το αζημίωτο! Και διστάζει –σαχλαμάρα- [ενν. να εισπράξει το κομματικό «φιλοδώρημα»] ο Σταμάτης και κάνει ότι το πιστεύει –σαχλαμάρα- ο Παπαδείνας που επαινεί την αφιλόκερδη φιλοπατρία του», Τσιφόρος, «Κονόμι συναγματικό», *ό.π.*, σ. 82-83.

νομιμοποιείται η επιθετικότητα, «καθόσο ο μάγκας δεν καθάριζε άμα δεν είχε προσωπικά συμφέροντα. Έδερνε μόνο για να ποστηρίξει την παλικαριά του»,¹³³ και ενάντια σε ποιον, «Καθ' όσον ο καλός μάγκας, να πούμε, δεν πάει να τα βάλει με τους πιτσιρήδες. Με τους γερούς τα βάζει και δοξάζεται». ¹³⁴ Εξάλλου, στο πλαίσιο του πολιτισμού της επίδειξης όπου οι παράγοντες της πιάτσας τοποθετούνται, η παλικαριά υποδηλώνεται και δε χρειάζεται να αποδεικνύεται κάθε φορά. Βέβαια, τηρώντας τη δέσμευση απέναντι στον κομματάρχη, προκαλούν ταραχές και «σαματά» έχοντας προηγουμένως φροντίσει να πληροφορηθούν για τις κινήσεις των αντιπάλων τους ώστε να κρατήσουν αποστάσεις ασφαλείας: «Κι άμα μάθαινε ότι ο Τρύφωνας μαζεύεται στο Σύνταγμα, μαζευότανε στην Ομόνοια ο Χρύσανθος. Κι άμα μάθαινε ότι μαζεύεται στην Ακρόπολη ο Χρύσανθος, μαζευότανε στην Καπνικαρέα ο Τρύφωνας».¹³⁵

Οι κομματικοί παράγοντες αντιλήφθηκαν τη συμπαιγνία των «έμμισθων οπαδών» τους και εφάρμοσαν ανάλογη τακτική: μέσω χρηματισμού ενός «πατίρικου» μάγκα, διέδωσαν παραπλανητικές πληροφορίες αναφορικά με τον τόπο και το χρόνο της κινητοποίησης των δυο κομματικών στρατών φέρνοντάς τους αντιμέτωπους εν αγνοία τους. «Και τι γίνεται; Τώρα δεν έχει 'κολώνω' και αστεία. Τώρα, σύμφωνα με τους κανόνες της μαγκιάς, πρέπει ν' αρπαχτούνε και δε σηκώνει αστεία».¹³⁶ Η σύγκρουση είναι πλέον αναπόφευκτη και το αποτέλεσμα μοιραία για τα δυο πρωτοπαλίκαρα: «από δω σανίδα ο Τρύφωνας, από κει σανίδα ο Χρύσανθος. Ο ένας με μαχαίρι, ο άλλος με πιστόλι».¹³⁷ Η τραγική έκβαση της ιστορίας μέσα από την σκωπτική ματιά του Τσιφόρου καταδεικνύει τους μετασχηματισμούς αλλά και τις αδράνειες της νεοελληνικής κοινωνίας. Η αντιπαράθεση του «περιθωριακού» με το «κέντρο» καταλήγει στην άλωση του «υπόκοσμου» από τη διεισδυτική δύναμη του κέντρου. Τη διάδοση και ιδιοποίηση των μεθόδων εξαπάτησης και εκμετάλλευσης –που είθισται να προσάπτονται στο περιθώριο- από τον σύγχρονο, αστικό κόσμο αντιλαμβάνεται ο Γιώργης ο Γκατής, πρωταγωνιστής του «Εκολ Πολυτεκνίκ»: «Το παν, αδερφάκι μου, είναι την σήμερα ποιος θα

¹³³Τσιφόρος, «Περί εκλογές να πούμε», *ό.π.*, σ. 259.

¹³⁴Τσιφόρος, «Τάβλι Περσικόν», *ό.π.*, τ. Α', σ. 43.

¹³⁵Τσιφόρος, «Περί εκλογές να πούμε», *ό.π.*, σ. 265.

¹³⁶Τσιφόρος, «Περί εκλογές να πούμε», *ό.π.*, σ. 265.

¹³⁷Τσιφόρος, «Περί εκλογές να πούμε», *ό.π.*, σ. 265.

ρίξει τον άλλον. Κι αυτό όχι σε μας που είμαστε στο ζέφτι της κενωνίας, αλλά σε άπαν τον ντουινιά, από σοφό μέχρι πρόεδρα της πιο μεγάλης χώρας». Ειδικά σε σχέση με τον πολιτικό κόσμο, ο αφηγητής διαπιστώνει τη λειτουργία ενός μηχανισμού συγκάλυψης των σοβαρών ατασθαλιών και ταυτόχρονης επίρριψης ευθυνών στις ευάλωτες κατώτερες κοινωνικές τάξεις.¹³⁸ Στην περίπτωση των έμμισθων τραμπούκων τους, ο σύγχρονος κομματικός μηχανισμός και οι παράγοντές του -παρότι μονοπωλιακοί εκπρόσωποι των δυτικών, προοδευτικών αρχών- αναγνωρίζουν σε αυτούς τα κατάλοιπα μιας καπατσοσύνης και ένοπλης επιδεξιότητας που ανάγεται στις παραδοσιακές μορφές οργάνωσης και επιδιώκει να προσαρμοστεί στα νέα δεδομένα. Ως ρυθμιστές της διαπραγμάτευσης αντιστρέφουν επιδέξια τη μηχανορραφία εις βάρος των εμπνευστών της. Ασφαλώς, καταδικάζουν τα έκτροπα και αποκηρύσσουν τέτοια άτομα που «αποτελούν ρύπον δια την κοινωνίαν της υγιούς Ελλάδος».

Παρόμοια είναι και η κατάληξη του κόλπου το οποίο εφαρμόζει στο «Κονόμι Συνταγματικό», ο Σταμάτης, «αρκουδόμαγκας κι όλα μόστρα»,¹³⁹ που λειτουργεί τυχοδιωκτικά μπαίνοντας στην υπηρεσία όχι ενός αλλά τριών υποψήφιων βουλευτών. Λειτουργώντας στο πλαίσιο της αγοραίας λογικής, εμπορεύεται την παράδοση της βίας της οποίας φέρεται συνεχιστής, και τον ηγετικό του ρόλο στον κύκλο της μαγκιάς. Ως εκπρόσωπος του πολιτισμού της ανυπακοής διαπραγματεύεται το αξιακό του δυναμικό σε ένα νέο πλαίσιο που δεν του αφήνει, ωστόσο, πολλά περιθώρια ελιγμών καθώς ο «καλός κόσμος» θέτει πλέον τους όρους του παιχνιδιού. Οι πολιτευτές είναι ασφαλώς υποψιασμένοι αναφορικά με το ρόλο των «γκανγκστερς»¹⁴⁰ της εποχής, το είδος των ανθρώπων και τα τεχνάσματα του σιναφιού και συνδιαλέγονται ανάλογα: «Γίνεται το ψηστήρι, είναι σκληρός ο Παπατρέχας και την ξέρει την

¹³⁸ «Μέσα στην κενωνία πρέπει κάποιος να την πλερώνει τη ζημιά. Ποιος θα την πλερώσει; Άμα κάνει ζαβολιά ένας υπουργός κοιτάνε να ρίξουν απάνω ντιβανόπανο, πιάνουνε, λοιπόν, και γράφουνε οι ιατροδικαστές ένα σύγγραμμα 'περί διεστραμμένου τύπου' να πούμε και σου κολλάνε και τη μάπα προφίλ και αν φας και 'χαρακτηριστική μορφή εγκληματίου' κι άντε να καθαρίσεις». Τσιφόρος, «Εκολ Πολυτεχνικ», *ό.π.*, τ. Α', σ. 139-140.

¹³⁹ «άτομο αδέξιο και χοντροκομμένο που δεν έχει τη φινέτσα και την ευστροφία του αληθινού μάγκα. Από την εικόνα της αρκούδας που κινείται με τρόπο αδέξιο και δυσκίνητο». Παπαζαχαρίου, 1999, *ό.π.*, σ. 62.

¹⁴⁰ Στο «Ο Τζων ο Αμερικάνος» ο Τσιφόρος διευκρινίζει ότι αναφέρεται στο «συλ ελαφριού γκανγκστερισμό», Τσιφόρος, «Ο Τζων ο Αμερικάνος», *ό.π.*, σ. 155.

πιάτσα, δύσκολα ξηλώνεται».¹⁴¹ Ο Σταμάτης υπόσχεται στον πρώτο υποψήφιο «ό,τι διατάξει» και στον δεύτερο «εχτός από τριακόσια κουκιά ζωντανά...και άλλα τόσα από τον Παράδεισο και ότι διαθέτει στην πιάτσα τον Μήτσο με την κλίκα του».¹⁴² Οι πληροφορίες αναφορικά με το διπλό παιχνίδι του «παράγοντα» διαδίδονται άμεσα στην πιάτσα και ενόσω κλιμακώνεται ο ανταγωνισμός των δυο πολιτευτών για την εμπέδωση των ερεισμάτων, ο Σταμάτης πλησιάζει και τρίτο υποψήφιο. Η αποτυχία και των τριών υποψηφίων, η αποκάλυψη του εμπαιγμού που ενορχήστρωσε ο Σταμάτης και η εις βάρος του κωμικοτραγική έκβαση της ιστορίας,¹⁴³ καταδεικνύει την εκατέρωθεν δυσπιστία, τη συνείδηση αμφοτέρων της κοινωνικά απαράδεκτης μα κατ' ανάγκη σχέσης σκοπιμότητας περιθωρίου και «καλού κόσμου» και της ικανότητάς του δεύτερου να αξιοποιεί επιδέξια και προς όφελός του τις μεθόδους του πρώτου.

Η συντεταγμένη κοινωνία εμπεδώνει προοδευτικά τη θέση της έναντι του «περιθωρίου», τη στήριξη του οποίου χειρίζεται επιδέξια και προς όφελός της, έως τη δεκαετία του 1920 που, κατά το Δαμιανάκο, το θεσμικό οπλοστάσιο του κράτους έχει ολοκληρωθεί και οι μηχανισμοί λειτουργούν όλο και πιο αποτελεσματικά. Ο ίδιος συγγραφέας σημειώνει πως η συνεργασία με τον πολιτικό κόσμο αποτελεί πλέον διακύβευμα για τη φήμη και το κύρος του «μάγκα» καθώς οι νέοι προστάτες – σε αντίθεση με ο τι ίσχυε στην εποχή των ληστών και την σχετικά πλεονεκτική διαπραγματευτική τους θέση- έχουν παγιώσει τη θεσμική τους ισχύ, καλύπτονται πίσω από απρόσωπους και ανώνυμους κομματικούς μηχανισμούς και «απαιτούν υποταγή άνευ όρων».¹⁴⁴ Η ανωνυμία των κρατικών θεσμών λειτουργεί καταλυτικά στις προσωποπαγείς διακοινοτικές σχέσεις που υποστήριζαν τα παραδοσιακά δίκτυα παρανόμων και αφήνει έκθετους τους ανθρώπους της πιάτσας. Οι σχέσεις αλληλεγγύης και αμοιβαιότητας του σιναφιού έχουν αλωθεί από τον απρόσωπο εκχρηματισμό της καπιταλιστικής αγοράς που άλλαξε τους

¹⁴¹Τσιφόρος, «Κονόμι συνταγματικό», ό.π., σ.83.

¹⁴²Τσιφόρος, «Κονόμι συνταγματικό», ό.π., σ.82.

¹⁴³«Λόγω...της αποτυχίας στις εκλογές κάνανε κόμμα και οι τρεις μαζί» εξήγησαν στο Σταμάτη τα «έξι παλικαράκια» που τον πλησίασαν, τον πήγαν «κατά την Κολοκυθού» και «το άλλο πρωί μπλε με μελανιές βούλες συνήρθε στα χωράφια». Το χειρότερο, σύμφωνα με την αφήγηση, είναι πως «σε επόμενες εκλογές, έγινε άνθρωπος του κόμματος των τριών και δεν του δώσανε φράγκο να πατίσουνε τα παλιά». Τσιφόρος, «Κονόμι συνταγματικό», ό.π., σ.84.

¹⁴⁴Δαμιανάκος Στάθης, 2005, υποσημείωση 8, ό.π., σ. 105.

κανόνες στο παραδοσιακό «αλισβερίσι». Ο Τσιφόρος αντιλαμβάνεται τους μετασχηματισμούς μέσω της σκωπτικής του διάθεσης διακωμωδώντας τα ευτράπελα των ανίερων συμμαχιών του κόσμου της μαγκιάς και των εξουσιαστικών κέντρων που ευτέλισαν τις εκλογικές διαδικασίες. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει ο αφηγητής αντηχεί δραματικά επίκαιρο: ο δικομματισμός και η συμφωνημένη στα υψηλά κομματικά κλιμάκια αλληλοδιαδοχή στη νομή της εξουσίας εξασφάλισε τη συγκάλυψη φαινομένων διαφθοράς: «Και δεν ξέρω ποιος μπήκε στη Βουλή και ποιος στην Αντιπολίτευση, αλλά, αδερφάκια μου, έκανε η Κυβέρνηση τα χατίρια της Αντιπολιτεύσεως και 'τούμπαλιν'». ¹⁴⁵

¹⁴⁵Τσιφόρος, «Περί εκλογές να πούμε», *ό.π.*, σ.266.

Γ. ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΤΗΣ ΠΙΑΤΣΑΣ ‘ΑΠΟΚΑΘΙΣΤΑΝΤΑΙ’: ΓΑΜΟΣ – ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

Οι θεσμοί του γάμου και της οικογένειας φέρονται να ακολουθούν τις μεταμορφώσεις της ελληνικής κοινωνίας του 20^{ου} αιώνα και τα νέα ήθη της αστικής ζωής. Οι παραδοσιακές παραγωγικές σχέσεις της αγροτοποιομενικής και οικιακής οικονομίας βασίζονταν στη συλλογική εργασία των διευρυμένων δικτύων συγγένειας. Η δραστηριοποίηση στους τομείς της καλλιέργειας της γης και της κτηνοτροφίας προϋπόθετε τη συγκρότηση της εκτεταμένης οικογένειας ως παραγωγική μονάδα έως ότου η οικονομία μετέβη στο στάδιο της μισθωτής εργασίας. Οι αστικού τύπου παραγωγικές σχέσεις επέβαλαν την εξατομικευμένη παρουσία των μελών της οικογένειας που εγκαταλείπουν πλέον την πατρική στέγη καθώς η συμβίωση όχι απλώς δεν αποφέρει οικονομικό όφελος αλλά αποδεικνύεται ασύμφορη. Η ιδιότητα του μέλους μιας οικογένειας δεν εξασφαλίζει θέση εργασίας στην αγορά και επομένως η συμμετοχή στο οικογενειακό δίκτυο υποβαθμίζεται. Εξάλλου, η ραγδαία εσωτερική μετανάστευση αποδυνάμωσε τη συγγένεια και τους δεσμούς κοινότητας. Ταυτόχρονα, η συνύπαρξη των ατόμων στο περιορισμένο οικιστικό περιβάλλον της πόλης και στο στενό εργασιακό χώρο της αγοράς ή του εργοστασίου εισήγαγε νέου τύπου κοινωνικές σχέσεις: ο γείτονας και ο συνάδελφος δεν είναι πλέον οικεία πρόσωπα, προέρχονται από διαφορετικά συγγενικά πλαίσια και άγνωστη/αδιάφορη καταγωγή. Η δραματική μεταβολή των παραδεδομένων συγγενικών και συζυγικών δομών δε συνεπάγεται την πλήρη εξάλειψη των θεσμών αλλά την εκ βάθρων ανασυγκρότησή τους όπως εξηγεί ο Νίκος Κοταρίδης: «τοπικότητα και συγγένεια, παρόλο που ανασυσταίνονται σε διάφορες μορφές, εκπίπτουν ως οργανωτικές αρχές της κοινωνικής ζωής. Η στενότητα γης και η χωροθέτηση των οικονομικών δραστηριοτήτων αποσυνδέουν γειτνίαση και συγγένεια, που ακολουθούν πλέον τη λογική της κοινωνικής διαφοροποίησης’ η γεωγραφική κινητικότητα αποδυναμώνει την τοπικότητα, διασκορπίζει τη συγγένεια».¹⁴⁶

Η πιάτσα συνιστά πρόδρομος των εξελίξεων καθώς το «ελευθεριακό» και αντισυμβατικό πεδίο της «επιτρέπει» την εμφάνιση νέων μορφών συμβίωσης.

¹⁴⁶Κοταρίδης, ό.π., σ. 28.

Η αδιαφορία περί της καταγωγής του ατόμου που, αντίθετα, διαμορφώνει τις παραδοσιακές ομαδοποιήσεις, καθιστά το χώρο του σιναφιού σημείο συνάντησης των ατόμων όχι ως φορέων ενός οικογενειακού επιθέτου και μελών ενός αντίστοιχου συγγενικού δικτύου αλλά με γνώμονα το ρόλο τους στις δραστηριότητες του χώρου. Ο Ηλίας Πετρόπουλος επιβεβαιώνει την υποβάθμιση του ρόλου του παραδοσιακού επαρχιακού χώρου και την ανάδειξη του αστικού δρόμου στη διαμόρφωση των νέων πολιτισμικών εκδηλώσεων: «...να τονίσω, λίαν επιμόνως, τη συμβολή του δρόμου στην δημιουργία, όλο και νέων, ηθολογικών-λαογραφικών μορφών...Το σπίτι και η οικογένεια δε δίνουν τον άξονα των σύγχρονων λαογραφικών δεδομένων...Η λαογραφία του χωριού απέθανε και τώρα κυριαρχεί το άστυ...Ο αστικός πολιτισμός έγινε φορέας νέων ηθών, νέων μορφών λαϊκής τέχνης».¹⁴⁷

Η πατρογραμμική συνάρτηση ατονεί, οι οικογενειακοί δεσμοί χαλαρώνουν και «οι συγγενικές σχέσεις επαναπροσδιορίζονται και ανασηματοδοτούνται καθώς δεν ανταποκρίνονται στις νέες μορφές κοινωνικής οργάνωσης και παραγωγής».¹⁴⁸ Τη ρήξη με την οικογένεια και η ένταξη σε ένα νέο πλαίσιο που δεν συναρθρώνεται στη βάση δεσμών αίματος ή αγχιστείας σηματοδοτεί η χρησιμοποίηση παρωνυμίων αντί του επίσημου οικογενειακού επιθέτου. Στις παραδοσιακές κοινωνίες τα άτομα εντάσσονται στην πατριαρχική γραμμή μέσω της λήψης του επιθέτου του πατέρα αλλά και στα σύγχρονα αστικά κράτη ο δημογραφικός έλεγχος του πληθυσμού υπαγορεύει τη δήλωση στο ληξιαρχείο του ονόματος, του επιθέτου και του ονόματος του πατέρα. Ωστόσο, τα παρωνύμια (παρατσούκλια) φέρονται να κυριαρχούν τόσο στις αγροτοποικιμικές κοινότητες όσο και στο αστικό περιβάλλον ενίοτε ισχυρότερα των κύριων ονομάτων. «Η χρησιμοποίηση παρατσουκλιών από τους κουτσαβάκηδες ξεκινάει από την παράδοση»¹⁴⁹ παρατηρεί ο Πετρόπουλος που παραθέτει απόσπασμα από το βιβλίο του γάλλου συγγραφέα και δημοσιογράφου Edmond About *La Crece contemporaine (1854)* στο οποίο αναφέρεται η ευρέως διαδεδομένη, τουλάχιστον κατά τον 19^ο αιώνα, πρακτική της απόδοσης ενός παρωνυμίου δίπλα στο επίσημο βαφτιστικό όνομα. Η πρακτική αυτή που ανάγεται στην «παράδοση των

¹⁴⁷Πετρόπουλος Ηλίας, «Εισαγωγικό σημείωμα», *Καλιαρντά*, Νεφέλη, Αθήνα 1993.

¹⁴⁸Τζάκης, *ό.π.*, σ. 59.

¹⁴⁹Πετρόπουλος, 2013, *ό.π.*, σ. 38.

ληστών της ηπειρωτικής Ελλάδας» συνεχίζεται και στον 20^ο στον κύκλο της μαγκιάς, προσθέτει ο Πετρόπουλος.

Το παρατσούκλι συνήθως συνυπάρχει με το επίσημο όνομα λειτουργώντας συμπληρωματικά σε σχέση με αυτό και διαφοροποιητικά αναφορικά με τη διακριτή υπόσταση του ατόμου στο σινάφι. Η επικράτησή του οφείλεται στην πραγματολογική του συνάφεια, δηλαδή στη συνάρτηση με κάποιο ορατό και απτό στοιχείο του ατόμου σε αντίθεση με την αυθαίρετη σχέση του καθενός με το όνομά του. Η λογική της ονοματοδοσίας διέπεται από τους κανόνες της οικογενειακής και θρησκευτικής παράδοσης. Ενώ το επίσημο όνομα δεν συνδέεται μέσω εσωτερικής αιτιότητας με το άτομο, το «παρατσούκλι» παραπέμποντας σε χαρακτηριστικό άμεσα αντιληπτό και αναγνωρίσιμο, είναι εύχρηστο και εύκολα ανασυρόμενο στη μνήμη. Το παρωνύμιο προκύπτει από κάποια ιδιορρυθμία στη φυσιολογία ή το χαρακτήρα του ατόμου, από κάποιο περιστατικό της ζωής του ή από μια ιδιαίτερη συνήθεια ή συμπεριφορά του. Τα παρωνύμια που αφορούν την εμφάνιση είναι τα πιο άμεσα και συνηθισμένα. Στο «Τάβλι περσικόν» ο Τακβόρ είχε «μέχρι τρακόσια δώδεκα παρατσούκλια δικά του» λόγω της χαρακτηριστικά μεγάλης μύτης του¹⁵⁰ ενώ στο «Κυνήγι της δόξας» ο «Σταύρος ο Αλλήθωρος» συνιστά ένα από τα πλέον στερεοτυπικά παρατσούκλια. Επομένως, το παρωνύμιο δεν είναι ουδέτερο αλλά αξιολογικά φορτισμένο, δηλαδή διέπεται από αντίστοιχη θετική ή αρνητική απόχρωση, στοιχείο που το καθιστά επιτυχημένο, εύστοχο και διαρκές.

Η αναβάπτιση του ατόμου μέσω της απόδοσης παρωνυμίου αποτελεί συνήθης πρακτική στο χώρο της πιάτσας. Μέσω της κωδικοποιημένης ονοματοδοσίας, η ομάδα οικειοποιείται το άτομο και το υποδέχεται στο πλαίσιο της: «όνομα και επώνυμο δηλώνουν τη γραμμή καταγωγής και συνδέουν κάποιον με μια συγγενικά οργανωμένη ομάδα...Στους χώρους που συχνάζουν οι μάγκες, αντίθετα, φαίνεται ότι αναγνωρίζονται και προσφωνούνται μεταξύ τους με τα μικρά τους ονόματα, δηλαδή ως άτομα και όχι ως μέλη συγγενικά οργανωμένων ομάδων».¹⁵¹ Επομένως, το

¹⁵⁰«Από παιδί είχε βάλει στην μπάντα τέτοια καρπαζιά λόγω ο μύτος...Τον έπαιρνε στο φιλό όλο το Αρμένικο και το Ρωμαίικο και έσπαζε πλάκα μαζί του». Τσιφόρος. «Τάβλι περσικόν». ό.π., Α', σ. 39.

¹⁵¹Τζάκης, ό.π., σ.60-61.

παρατσούκλι αποτελεί πολιτισμικό προϊόν της κοινότητας και η απόδοσή του συνιστά συλλογική πρακτική. Κατ' αντιστοιχία, το παρατσούκλι ως ονοματοδοτική πρακτική «φανερώνει μια συμβολική ρήξη με την οικογένεια...συμβολίζει την ένταξη κάποιου σε μια κοινότητα ανθρώπων και επιβεβαιώνει συνεχώς την αναγνώρισή του σε αυτή».¹⁵² Η κοινότητα αυτή δε συγκροτείται βάσει σχέσεων συγγένειας αλλά μέσω κοινής δράσης και τρόπου ζωής. Το παρωνύμιο με το οποίο το άτομο εισάγεται στο σινάφι δηλώνει σημασιολογικά την αποστασιοποίηση από το πρότυπο του νοικοκύρη της παραδοσιακής οικογένειας και τη ρήξη του με τους αντίστοιχους κώδικες τιμής και ντροπής.

Εκτός από συμβολική πρακτική μύησης και αποδοχής του, το παρατσούκλι επιβάλλεται στις παραβατικές ομάδες που επιδιώκουν τη μυστικότητα και την κάλυψη λόγω της ενασχόλησης με παράνομες δραστηριότητες. Οι άνθρωποι της πιάτσας βίωναν έντονο περιορισμό στην επικοινωνία ιδιαίτερα όταν τελούσαν υπό διωγμό για τέλεση παραπτώματος ή βρίσκονταν σε προπαρασκευαστικό στάδιο τέλεσης. Η ανάγκη ταυτοποίησης και αναγνώρισής των μελών του σιναφιού σε ένα περιβάλλον συνεχούς δίωξης και μυστικότητας υπαγορεύει τη χρήση παρωνυμίων. Ενδεικτικό της διάδοσης και της σπουδαιότητας των παρωνυμίων συνιστά η καταγραφή τους μαζί με τα επίσημα ονόματα των παρανόμων στα αρχεία της αστυνομίας. Στο διήγημα «Το σίδερο» ο Τσιφόρος αναφέρει τη χρήση προσωνυμίου από τους «μπασκίνες» κατά τη διαδικασία της έρευνας καθώς «έτσι και γινότανε κάνας σαματάς στα μαγαζά στο Πέραμα, ρωτάγανε πρώτη κουβέντα: -Ο Κόντρας ήτανε στο κατάστημα;»¹⁵³. Παρομοίως, στο διήγημα «Το κορίτσι με τους θείους», η πρωταγωνίστρια έχει καταγραφεί στα «κιτάπια» της αστυνομίας ως «Ρούλα Καλλινίδη ή Πρίντζιπα ή Καλαμάπι ή Περνιανού ή Μετζάστρα ή Ναλέ ή Μαρία Κουλουμπή ή Νεραντζούλα Ξαβοράτη».¹⁵⁴

Τα «Παιδιά της πιάτσας» του Τσιφόρου αποτελούν παραδειγματικές περιπτώσεις της επικράτησης των παρωνυμίων σε σχέση με το επίσημο επώνυμο, γεγονός που είτε συναρτάται σε κάποιο διακριτό χαρακτηριστικό,

¹⁵²Τζάκης, *ό.π.*, σ. 61.

¹⁵³Τσιφόρος, «Το σίδερο», *ό.π.*, τ. Α', σ. 55.

¹⁵⁴Τσιφόρος, «Το κορίτσι με τους θείους», *ό.π.*, τ. Α', σ. 205.

δραστηριότητα ή συμπεριφορά του ατόμου είτε υποδηλώνει προβληματικές οικογενειακές καταστάσεις, ακόμα και πλήρη έλλειψη οικογενειακής εστίας. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, καταφαίνεται η υποχώρηση του πατρογονικού προσδιορισμού και η εξατομικευμένη πρόσληψη των ανθρώπων ως πολιτών και παραγωγικών μονάδων. Η επαγγελματική του ενασχόληση, η αλιεία, «βαφτίζει» τον Αρκάδη Αλατίνο στο διήγημα «Λέμβος Αλιευτική 'Ζαφειρούλα' ονόματι...» «απ' τ' αλάτι που τον πασπαλίζει». Ο Ζαφείρης από το «Κυνήγι της δόξας» αποκτά το προσωνύμιο «Σοροπάκας» επειδή «τον έτρωγε το σορόπι το ερωτιάτικο». Ο «μεγάλος καημός του Ζαφείρη που δεν μπορούσε να κονομήσει θήλυ» του προσδίδει διακριτό όνομα και αντίστοιχη υπόσταση στο σινάφι και όχι η πατρογονική του σειρά που δεν αναφέρεται πουθενά. Ο Ευφραίμης καθιερώνεται ως «μούσμουλος», προσδιορισμός που δηλώνει την επαγγελματική του δραστηριότητα –πλανόδιος φρουτέμπορας με χειροκάρτοσο- και υποδηλώνει τον «αγαθιάρη» λόγω της άγνοιάς του «περί τσιγάρο» στο ομώνυμο διήγημα όπου περιγράφεται και η διαδικασία επιπόησης και απόδοσης παρωνυμίου: «Τον ανθίστηκε, το λοιπόν, ο άλλος και του την κόλλησε. 'Αδερφάκι πιτσιρή δεν το 'ξερα ότι είσαι μούσμουλο'...'μούσμουλο' ο ένας, 'μούσμουλο' ο άλλος, να σου τον μούσμουλο τον Ευφραίμη».¹⁵⁵ Ομοίως ο Γιάννης του διηγήματος «Το σίδερο» επωνομάζεται «Κόντρας» λόγω της ιδιότροπης συμπεριφοράς του «να πηγαίνει ανάποδα στα όλα του και να γκρινιάζει και να τα βάζει με τον έναν και τον άλλον», που τον προσδιορίζει και τον καθιερώνει στην πιάτσα. Το επίσημο επώνυμο του αποσιωπάται τελείως μιας και στο τσάφι δε βαρύνει ο αυθαίρετος πατριαρχικός προσδιορισμός αλλά η σημασιοδότηση που προκύπτει από την παρουσία του ατόμου. Στην περίπτωση του Γιάννη «ο παλιοχαρακτήρας του ο μυστήριος και ο μπουρίνης» ώθησε τον καπτάν Κυριάκο, το αφεντικό του, να τον «βαφτίσει» και «κόντρα και του 'μεινε».

Ωστόσο, περισσότερο δηλωτικά των μετασχηματισμών που υπέστη ο θεσμός της οικογένειας αρχικά στο πεδίο της πιάτσας και σταδιακά στο ευρύτερο κοινωνικό πεδίο, αποτελούν τα παρατσούκλια που διαμορφώνονται και επικρατούν μέσα ακριβώς από αυτή τη διαδικασία αποσάθρωσης των συγγενικών δεσμών. Η πατρογονική εστία δυσλειτουργεί, παρουσιάζει

¹⁵⁵Τσιφόρος Ν.. «Το σίδερο» στο *Τα παιδιά της Πιάτσας*, τ. Β', σ. 96.

ανεπάρκεια ή απουσιάζει εντελώς γεγονός που στιγματίζει κοινωνικά και ονοματοθετεί ανάλογα τα κατιόντα μέλη. Τα παρατσούκλια ακολουθούν και καταγράφουν την κατάλυση των συγγενικών δικτύων. Ο Σπόρος που «εφτά χρονώ έγινε...και τον είχανε αβλαψιστο» και το Χιωτάκι, «λόγω η μάνα του εκ Χίου», από το διήγημα «Τα σκαθαράκια» δεν απέκτησαν ποτέ επίσημο όνομα αλλά προσδιορίστηκαν και «ονοματίστηκαν» βάσει των συνθηκών γέννησης και ανατροφής τους. Και οι δύο γεννήθηκαν μέσω ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης, εγκαταλείφθηκαν νωρίς από τους γονείς τους και καταγράφηκαν ως «αγνώστου πατρός». Στην περίπτωση του Σπόρου, η Φανή «μια αλανιάρη...βρήκε έναν αλανιάρη», προέκυψε εγκυμοσύνη, ο «αλανιάρης» «την αφήνει και κάνει μπραφ» και η Φανή καθώς «δεν είχε τα ριχτικά» προκειμένου να διακόψει την κύηση, γέννησε το παιδί και το εγκατέλειψε σε μια θεία απ' όπου όντας ανεπιθύμητος –«ένα στόμα και τρώει και σα γλαρόνι κακό ψόφο να 'χει»- «πήρε...των ματιών του και βγήκε μαχαλά». Εκεί είχε καταλήξει από διαφορετική αλλά παραπλήσια αφετηρία και το Χιωτάκι. Η μάνα του, «δούλα σ' ένα σπίτι», υπέκυψε στις προτάσεις ενός «με μουστάκι ποντοκοουρά» που της υποσχέθηκε κοινωνική αποκατάσταση, ισχυρό δέλεαρ για κάθε κορίτσι της «σειράς της». Θύμα αποπλάνησης, εκμετάλλευσης και εγκατάλειψης από τον αγαπητικό της, πέθανε νωρίς αφήνοντας το μικρό κυριολεκτικά στο δρόμο.

Η παρουσία ορφανών και εγκαταλελειμμένων παιδιών είναι συνήθης στα διηγήματα του Τσιφόρου, αποτέλεσμα αφενός της θνησιμότητας που προκάλεσε ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, οι κακουχίες, η έλλειψη ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης, τροφίμων και στοιχειωδών συνθηκών διαβίωσης, και αφετέρου της ανάδυσης νέων παραγωγικών σχέσεων που επέφεραν την χαλάρωση των οικογενειακών δεσμών. Ο Τσιφόρος καταγράφει στα διηγήματα του το φαινόμενο της εγκατάλειψης βρεφών και νηπίων, πολύ συχνό στα μεταπολεμικά χρόνια όπως αποδεικνύει και η ύπαρξη της περιβόητης «βρεφοδόχου» στο βρεφοκομείο της οδού Πειραιώς.¹⁵⁶ Στο «Αχ,

¹⁵⁶ «Βρεφοδόχος: Κιβώτιον ευμέγεθες δυνάμενον να χωρεί έως δύο βρέφη εξηπλωμένα. Το τοιούτον εντοιχίζεται παρά την εξώθυραν των βρεφοκομείων προς τον σκοπόν να εκτίθενται εν αυτώ κρυφά τα δι' ένα οιονδήποτε λόγον απορριπτόμενα ή εγκαταλειπόμενα νεογνά ή βρέφη. Ως δε ήθελεν αποτεθεί εκεί το παιδίον αυτόματος ηλεκτρικός κώδων αγγέλλει την πράξιν ταύτην της εγκαταλείψεως. Αν δεν υπάρχει ηλεκτρικός κώδων, η υπηρεσία του καταστήματος λαμβάνει γνώσιν αμέσως εκ των κλαυθμηρισμών του βρέφους. Σκοπός της βρεφοδόχου είναι: α) να δίδεται έγκαιρος βοήθεια εις τα κατ' απολύτου αναγκαιότητα απορριπτόμενα βρέφη, ώστε να διασφαλίζεται κατ' αρχήν η σωτηρία των, και β) να

η μαύρη ξενιτιά...», ο συγγραφέας παρομοιάζει τη γέννηση του Αχιλλέα του Αλλιώτικου, παιδί «αγνώστου πατρός» και καρπός επιπολαιότητας,¹⁵⁷ με το φύτευμα ενός σπόρου αγριοροδιάς θέλοντας να καταδείξει πόσο λίγο αποτιμάται η απόκτηση παιδιού στο δεδομένο κοινωνικό πλαίσιο. Η μητέρα που «το βαρέθηκε που νιαούριζε», φέρεται να το αποκαλεί η ίδια «μπαστάρδικο», και να απειλεί να «το πετάξει όξω από το παράθυρο», απειλή που, ωστόσο, δεν πραγματοποίησε αρχικά «λόγω...που φοβότανε το νόμο», σύμφωνα με την αφήγηση. Τελικά ο Αχιλλέας κατέληξε στο δρόμο καθώς η μητέρα του τον εγκατέλειψε λέγοντάς του «'να σε βάλω στο ορφανοτροφείο', αλλά το ξέχασε, δεν τον έβαλε κι έφυγε μ' έναν καπνά εργάτη στην Καβάλα».¹⁵⁸ Παρόμοιες συνθήκες ανέχειας, έλλειψης συγγενικού δικτύου στήριξης μιας απρογραμματίστης εγκυμοσύνης και εγκατάλειψης βρέφους, συναντώνται και στο διήγημα «Ο θεός δεν είχε κουτάλα»: «Τον Ηλία τον Σφέτουρα τον πετάξανε έτσι, οδός Πειραιώς και Σαλαμίνας γωνία, κι έγραφε 'αβάφτιστον αρσενικόν'» το οποίο περιμάζεψε «ένας της λαχαναγοράς» ακούγοντάς το να «νιαουρίζει».¹⁵⁹ Η λεκτικές επιλογές του Τσιφóρου – «πετάξανε», «νιαουρίζει»- δηλώνουν την απαξίωση της ανθρώπινης ζωής στα δύσκολα προπολεμικά και ιδιαίτερα μεταπολεμικά χρόνια. Ο κόσμος της πιάτσας, το «λούμπεν υποπρολεταριάτο» κατά το Δαμιανάκο, που συγκροτεί υπολογίσιμο τμήμα του αστικού πληθυσμού, επιβιώνει κατά τύχη με το στίγμα του κοινωνικά ανεπιθύμητου, του παρείσακτου ακόμα και από τους ίδιους τους γεννήτορες πράγμα ανοίκειο και ασύμβατο με το κοινοτικό πνεύμα των προ-καπιταλιστικών κοινωνιών.

Ενδεικτικό της παρακμής των παραδοσιακών συμβιωτικών σχέσεων αποτελεί η βεβιασμένη και πρόωρη έξοδος των νεαρών μελών από την οικογενειακή εστία άλλοτε ως εξ ανάγκης οικειοθελής αποχώρηση και συχνά ως ευσχήμως επιβαλλόμενη απομάκρυνση. Η οικογένεια μοιάζει πλέον απρόθυμη να στηρίξει τα μέλη της καθώς προκύπτει επιτακτικό το ζήτημα της επιβίωσης. Εκτός του υποστηρικτικού πλαισίου της αυτόνομης αγροτοποιομενικής

διασφαλίζεται η μυστικότητα προελεύσεως του παιδιού, ότε καθίσταται ευκολωτέρα η υιοθεσία». Δρανδάκης Παύλος, *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. Ζ', Έκδοσις Δευτέρα, Ο Φοίνιξ, σ. 779.

¹⁵⁷ «Κι η μάνα του Αχιλλέα του Αλλιώτικου μήτε που ρώτησε πως τον λέγανε τον άνεμο που της έφερε το κάρπισμα», «Αχ, η μαύρη ξενιτιά...», *ό.π.*, τ. Β', σ. 132.

¹⁵⁸ Τσιφóρος, «Αχ, η μαύρη ξενιτιά...», *ό.π.*, τ. Β', σ. 132.

¹⁵⁹ Τσιφóρος, «Ο θεός δεν είχε κουτάλα», *ό.π.*, τ. Β', σ. 250.

μονάδας, η οικογένεια αντιμετωπίζει σοβαρό πρόβλημα αυτοσυντήρησης. Η συμβίωση των μελών καθίσταται εξαιρετικά δύσκολη στις υποβαθμισμένες περιοχές της Αθήνας και του Πειραιά, σε γειτονιές με «χαμηλά σπίτια, γαλαχτισμένες αυλές, άρρωστες γλάστρες».¹⁶⁰ Ο Τσιφόρος αναφέρει τις αθηναϊκές συνοικίες Μεταξουργείο, Ψυρή, Ρουφ, Γκάζι,¹⁶¹ Λεμονάδικα και τις πειραιώτικες Πέραμα, Δραπετσώνα, Κοκκινιά, Κερασίφι όπου οι συνθήκες διαβίωσης είναι εξαιρετικά δύσκολες και οι κανόνες υγιεινής ανύπαρκτοι: «Είχανε και μια κάμερη τα σκαθαράκια, μια τόση δα καμαρούλα βρώμικη και ελεεινή, στα Λεμονάδικα μεριά, μια καμερούλα, δίπλα ήταν ο απόπατος και μύριζε άσκημα».¹⁶² Η Ζωή Ρωπαϊτού-Τσαπαράλη παραθέτει μια γλαφυρή περιγραφή των κατοικιών των υποβαθμισμένων περιοχών της πρωτεύουσας αποτυπώνοντας τις αντιξοότητες της οικογενειακής συνύπαρξης που οδηγούν στην αποχώρηση τα νεαρά μέλη: «Οι γειτονιές που μας ενδιαφέρουν ήταν φτωχές, λαϊκές και γι' αυτό πολλά από τα σπίτια τους, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ήταν μονώροφα, πλινθόκτιστα, με δυο συνήθως κύρια δωμάτια...οι βοηθητικοί χώροι όπως κουζίνα, 'αποχωρητήριο' και αποθήκη, ήταν συνέχεια με τα δωμάτια και συνήθως σκεπασμένα με τσίγκους αυλακωτούς ή πισσόχαρτο...Σε κάποια σπίτια το αποχωρητήριο ήταν έξω από το σπίτι».¹⁶³

Στο «Τάβλι περσικόν» ο Τακβόρ εγκαταλείπει την πατρική οικία ύστερα από έντονη παραίνεση του πατέρα του: «Παιδί μου, του ξηγήθηκε, καλά σε τάισα, καλά μαντραχάλιασες, καλά βολεύτηκες, έγινες πια άντρας και ο άντρας κονομάει μόνος του της μάσες του. Κοίτα, λοιπόν, τι θα κάνει καθόσον από αύριο κατεβάζω τα ρολά και άλλη κουταλιά δεν έχει. Να τηράξουμε και τα γεράματά μας».¹⁶⁴ Στο «Γενικό μανουβράζ» ο Φώτης καταλήγει στην πιάτσα καθώς το πρόβλημα επιβίωσης είναι τόσο οξύ ώστε οι γονείς φτάνουν στο σημείο να αδιαφορούν για την τύχη του: «Στα δεκαπέντε του μήτε που τον

¹⁶⁰Τσιφόρος, «Νεράιδες της νύχτας...», ό.π., τ.Α', σ.271.

¹⁶¹Αναφορικά με το Γκάζι και τις συνθήκες διαβίωσης των κατοίκων, η Ρωπαϊτού παραθέτει απόσπασμα από το «Στην οδό Πειραιώς:Οδοιπορικό στο μύθο και στην Ιστορία» του Δημ. Φερούση (2002): «Στο Γκαζοχώρι η ζωή κυλούσε ανέλαστη, βυθισμένη στη φτώχεια. Οι άνθρωποι δεν είχαν τίποτ' άλλο εκτός από τις πενταροδεκάρες του σκληρού και εξαντλητικού μεροκάματου...Ήταν ένας τόπος ξεχωριστός: με βρόμικα δρομάκια και στενά, με παράγκες, χαμόσπιτα, τρώγλες και υπόγεια. Τον κατοικούσαν μόνο η φτωχολογιά και κάποιοι γκαζιέρηδες. Είχε έδαφος υγρό και ανθυγιεινό. Γι' αυτό και οι κάτοικοι εκεί δέρνηναν συνέχεια από τον εξανθηματικό τύφο, τους ελώδεις πυρετούς, τους κοιλιακούς πόνους, την ευλογία και την αδενοπάθειας». Ρωπαϊτού-Τσαπαράλη, ό.π., σ.27-29.

¹⁶²Τσιφόρος, «Τα σκαθαράκια», ό.π., τ.Β', σ.75.

¹⁶³Ρωπαϊτού-Τσαπαράλη, ό.π., σ.27-29.

¹⁶⁴Τσιφόρος, «Τάβλι περσικόν», ό.π., τ. Α', σ. 39.

λογαριάζει κανένας...ο Φώτης δεν έρχεται τα βραδάκια στο σπίτι, εξόν κι αν τον σφίξει η μεγάλη πείνα».¹⁶⁵ Η υποβάθμιση των εξ αγχιστείας σχέσεων ακολουθεί αυτή των εξ αίματος: στο «Ο θεός δεν είχε κουτάλα», ο Ηλίας ο Σφέτουρας βιώνοντας για δεύτερη φορά την απώλεια γονιού, του θετού πατέρα αυτή τη φορά, όχι απλώς δεν τυγχάνει καμίας στήριξης από τους ανθρώπους που τον βάφτισαν αλλά, αντίθετα, πέφτει θύμα εξαπάτησης και εκμετάλλευσης. Εκφράζοντας την πρόθεση να ακολουθήσει την πατρική εργασία –«να κουβαλάει και αυτός με το χειράμαξο ζαρζαβάτι»- αντιμετωπίζει την αποθάρρυνση των νονών οι οποίοι «ξεχάσανε που τον είχανε βαφτίσει και σουφρώσανε τα φρύδια. –Δε γένεται. Γενότανε, αλλά σου λένε τώρα οι νουνοί να ‘ρθει καινούργιος να μας πάρει το ψωμί απ’ το στόμα; Όχι κύριε».¹⁶⁶ Επικαλούμενοι μια ψευδή πρόφαση παραπλανούν τον Ηλία που μη γνωρίζοντας «από πονηρά...κοροίδο ήτανε, την έφαγε τη φόλα». Ο αποκλεισμός του Ηλία από την εργασία ολοκληρώνεται με την υφαρπαγή του μοναδικού βιοποριστικού του μέσου, του χειράμαξου που θα του εξασφάλιζε τα προς το ζην καθώς «βρέθηκε ένας και του πέταξε ένα κατοστάρικο. –Να μου πουλήσεις το καρότσι. Έδωσε το καρότσι και το πήρε με το πόδι».¹⁶⁷

Από την άρση της πατρικής προστασίας δεν εξαιρείται πλέον ούτε το αδύναμο φύλο στερούμενο της μέριμνας που έχαιρε στους παραδοσιακούς σχηματισμούς. Προκειμένου να απαλλαχθεί η οικογένεια από ένα επιπλέον στόμα, τα νεαρά κορίτσια της επαρχίας κατέληγαν υπηρετικό προσωπικό σε ευκατάστατα σπίτια της Αθήνας. Όταν, λοιπόν, η Σοφία από το «Εξαγωγικόν εμπόριον», ανακοινώνει στον πατέρα της την πρόθεσή της να εγκαταλείψει την πατρική στέγη, αυτός «καθόλου δε σκοτειίστηκε μόνο [της] έδωσε τρία κατοστάρικα και είπε ‘να πας στον αδρεφό της μάνας σου’ που με τη σειρά του αδυνατεί να της προσφέρει οικονομική στήριξη. Η αποδυνάμωση των σχέσεων και η επικράτηση της εξατομικευμένης αντίληψης των μελών περί του τι συνιστά προσωπικό συμφέρον καταδεικνύεται στο διήγημα «Γαλάζιο, πράσινο, κόκκινο...» όπου μετά το θάνατο του πατέρα, τα αδέρφια εγκαταλείπουν το πατρικό αφήνοντας στην τύχη τα ευάλωτα, θηλυκά μέλη, μάνα και αδερφή, γεγονός που παραβιάζει κατάφωρα τον παραδοσιακό

¹⁶⁵Τσιφόρος, «Γενικό μανουβράζ», *ό.π.*, τ. Β', σ. 112.

¹⁶⁶Τσιφόρος, «Ο θεός δεν είχε κουτάλα...», *ό.π.*, τ. Β', σ. 252.

¹⁶⁷Τσιφόρος, «Ο θεός δεν είχε κουτάλα...», *ό.π.*, τ. Β', σ. 252.

κώδικα τιμής.¹⁶⁸ Τα ορφανά ή εγκαταλελειμμένα παιδιά βιώνουν την τραυματική διαδικασία της πρόωρης ενηλικίωσης. Ο Βαγγέλης ο Μουτζούρης από το διήγημα «Το απόλυτο μηδέν...», ορφανός καθώς «αποθανών ο πατέρας του, δεν είχε μάνα, έμεινε στον άσο», ξεκίνησε «ένα μεδέν...από τα Σπατανείκα» στην ηλικία των έντεκα χρόνων για την Αθήνα, τη «μεγάλη πολιτεία». Η ύπαρξη συγγενών στην περίπτωση του Φωτάκι από το «Καημός νούμερο 3» που «βρέθηκε...μοναχό του, ήτανε δώδεκα χρονώ και το πήρανε κάτι θειάδες του μυστήριες», δεν απέτρεψε την πρόωρη ένταξη του παιδιού στην αγορά εργασίας, την εκμεταλλευτική σχέση με τις «δυο θειάδες» που του «έπαιρναν τα τέσσερα τάλαρα» και την εγκατάλειψη της οικογενειακής εστίας.

Τα τέκνα από πολύτιμα, βοηθητικά χέρια της παραδοσιακής οικιακής οικονομίας εκπίπτουν σε «στόματα» τα οποία επιβαρύνουν ιδιαίτερα την πολύτεκνη οικογένεια που παλεύει να ανταπεξέλθει στους όρους της εκχρηματισμένης αγοράς. Ο «αραμπάς και ο ψαρής» αποτελούσαν τα μέσα παραγωγής του πατέρα του Ζαφείρη που του εξασφάλιζαν «τάλαρα δέκα και είκοσι, όπως γύριζε η ρόδα, άλλα ήτανε στο σπίτι στόματα έξι και ποδάρια δώδεκα, θέλανε χοντρομπούκια τα στόματα και σόλες τα ποδάρια, τι να σου κάνουνε δέκα τάλαρα».¹⁶⁹ Η αποτίμηση του έμψυχου δυναμικού της οικογένειας σε «στόματα και ποδάρια» είναι κυνικά δηλωτική των αδήριτων βιοποριστικών αναγκών που ωθούν τα άτομα σε εκδήλωση ακραίων συμπεριφορών: στο διήγημα «Ο κακαλέγκος», ο «πατέρας [ενν. του Μανώλη] τώρα είχε άλλα πέντε σερνικά, του τράβαγε κάτι αγριόξυλα που τον αλληθώριζε».¹⁷⁰ Χωρίς να περιορίζεται απαραίτητως στον κοινωνικό χώρο της πιάτσας αλλά να παρουσιάζει υψηλά ποσοστά λόγω των αντικειμενικά αντίξων συνθηκών, το φαινόμενο της ενδοοικογενειακής βίας, κατά κανόνα συνοδευόμενης από κατανάλωση αλκοόλ, καταγράφεται συχνά στις αφηγήσεις του Τσιφόρου. Οι άθλιες συνθήκες διαβίωσης φθείρουν τις οικογενειακές σχέσεις και επιβαρύνουν την ψυχολογία των γονιών και ιδιαίτερα του πατέρα που αδυνατώντας να ανταπεξέλθει στα καθήκοντά του,

¹⁶⁸ «Και ρημάδιασε, να πούμε το σπιτικό, διότι λέει ο Λεωνίδας 'εγώ χαίρεται και πάω να κάνω τη φτιάξη μου', πήγε βοηθός γκαρσόνι ο Διονύσης και ο Κυριάκος πήρε τη βάρκα και τα βόλεψε έτσι να βγει για ψαράς, μέχρι που χάθηκε και αυτός και τράβηξε τη ρότα του. Ξενόπλενε η Βενετία και μεγάλωνε το Σουλτανάκι, μέχρι που κανένας δε ρώταγε για δαύτες». Τσιφόρος, «Γαλάζιο, πράσινο, κόκκινο», *ό.π.*, τ. Β', σ. 58.

¹⁶⁹ Τσιφόρος, «Το κυνήγι της δόξας», *ό.π.*, τ. Α', σ. 47.

¹⁷⁰ Τσιφόρος, «Ο κακαλέγκος», *ό.π.*, τ. Β', σ. 194.

καταλήγει συχνά στο αλκοόλ, στη συνακόλουθη συνειδησιακή παραισθησία και, τελικά, σε επιθετική συμπεριφορά. Η ανέχεια και ο αλκοολισμός συνυπάρχουν όχι τυχαία σε συνθήκες παρακμής του οικογενειακού ιδεώδους και αποσάθρωσης των σχέσεων. Το πλαίσιο επαναλαμβάνεται με μικρές παραλλαγές: «μια μάνα μεροκάματο, ένας γέρος που τα πίνει, κάτι αδέρφια αδιάφορα. Το οποίο, κανένας δεν ενδιαφέρεται, λένε τη μάνα τους «παλιόγρια», θέλουν καθαρό πουκάμισο, βρίζουν Χριστούς και Παναγίες».¹⁷¹

Στα «Παιδιά της πιάτσας» τα συνήθη θύματα ενδοοικογενειακής βίας με βασικό θύτη έναν μέθυσσο σύζυγο και πατέρα είναι οι γυναίκες: «Ο πατέρας, να πούμε, ο καρβουνιάρης, τα πίνει κιόλας... όπερ γένεται λιάδα και πάει σπίτι και τις βρέχει της Κατερίνας».¹⁷² Παρόμοιο το σκηνικό και στο «Ο θεός δεν είχε κουτάλα» όπου «ο πατέρας του Χρυσώ τα 'πινε κι ερχότανε σπίτι και τις έδερνε [ενν. μητέρα και κόρη]».¹⁷³ Το πρόβλημα του αλκοολισμού είναι συχνά τόσο έντονο ώστε η φυσική απώλεια του πότη πατέρα να προκαλέσει την ανακούφιση των υπόλοιπων μελών της οικογένειας. Όταν ο Παμείνος από το διήγημα «Μπίζνες με την αλλοδαπή», «που 'ρχότανε πνιγμένος στη σούρα και κατέβαζε Χριστούς και Παναγίες», «απέθανε... ανασάνανε όλοι στο σπίτι, μέχρι η αδερφή του [ενν. Αποστόλη] η Ειρήνη τραγούδαγε χωρίς να το θέλει».¹⁷⁴

Οι συνθήκες της οικογενειακής ζωής καθιστούν την πραγματικότητα της πιάτσας υπονομευτική των μικροαστικών ονείρων. Παρόμοιες προβληματικές καταστάσεις απαντώνται και στο μικροαστικό όνειρο της παντρείας. Ο γάμος αποτελεί επισφαλές πεδίο διαπραγμάτευσης και για τα δυο φύλα αλλά κυρίως για τη γυναίκα που επιζητά την κοινωνική αναγνώριση. Η στάση του άνδρα απέναντι στο θεσμό διέπεται από αμφιθυμία: αποτελεί μια θετική εξέλιξη ως «νοικοκύρεμα» που όλοι επιθυμούν αλλά συχνά συνοδεύεται από δυσάρεστα παρελκόμενα και αμφίβολη κατάληξη. Οι λεκτικές επιλογές του Τσιφόρου αναφορικά με το γάμο του Νέστορα με τη Βολιώτισσα στο διήγημα «Ο κύριος καθηγητά» είναι ενδεικτικές της αξιολόγησης του θεσμού στον κόσμο της πιάτσας. Χρησιμοποιείται η στερεοτυπική αναπαράσταση του γάμου ως

¹⁷¹Τσιφόρος, «Νεράιδες της νύχτας...», *ό.π.*, τ. Α', σ. 271.

¹⁷²Τσιφόρος, «Γενικό μανουβράζ», *ό.π.*, τ. Β', σ. 111.

¹⁷³Τσιφόρος, «Ο θεός δεν είχε κουτάλα», *ό.π.*, τ. Β', σ. 254.

¹⁷⁴Τσιφόρος, «Μπίζνες με την αλλοδαπή», *ό.π.*, τ. Β', σ. 66-67.

θανατική καταδίκη μέσω απαγχονισμού -«βάζει την κρεμάλα ο Νέστορας»- και ως έμμεση εξαπάτηση του άντρα με τη φράση «πέφτει στο 'Ευλογητός ο Θεός'» να αντηχεί ως «πέφτει στην παγίδα». Η παράφραση της βιβλικής ρήσης «έσονται οι δυο εις βίδελο εν» -με το «βίδελο να ορίζεται ως «κορόιδο» σύμφωνα με το Γλωσσάρι που συμπληρώνει την έκδοση των *Παιδιών της Πιάσας*- εντείνει τη συνδήλωση της παραπλάνησης και του εγκλωβισμού σε ένα καταπιεστικό και περιοριστικό πλαίσιο. Η κατάληξη «να σου τον παντρεμένος» αποδίδει τον αιφνιδιασμό και ενδεχομένως της ασυνείδητη συναίνεση του άντρα σε ένα γεγονός αναμενόμενο μεν αλλά αβέβαιο και απρόβλεπτο ως προς την έκβασή του. Τη δυσοίωνα απεικόνιση του γάμου για τον άντρα επιτείνει η περιγραφή της γυναίκας: η νύφη χαρακτηρίζεται «ναμικιόρα», δηλαδή «αχάριστη» σύμφωνα με το Γλωσσάρι του Τσιφόρου, και «ναζάρα», έννοια που ανάλογα με τη συνάφεια αποκτά άλλοτε θετικές και άλλοτε αρνητικές συνδηλώσεις: περιγράφει τη χαριτωμένη ή τη δύστροπη γυναίκα. Στην προκειμένη περίπτωση, η αμέσως επόμενη λέξη που αφορά στην εμφάνιση της Βολιώτισσας, «χοντροκώλα, προσδίδει αρνητικό πρόσημο και στην προηγούμενη, ταυτίζοντας το νάζι με την προσποίηση και τη δυστροπία.¹⁷⁵ Η σημασιολογική εξέταση της φράσης «του την κάνανε πάσα» υποδηλώνει την επιβάρυνση του αποδέκτη και την ταυτόχρονη απαλλαγή από κάποιο φορτίο του δρώντος υποκειμένου. Η μεταφορά της «πάσας»¹⁷⁶ εξομοιώνει τη γυναίκα με αντικείμενο του οποίου την ευθύνη ο κάθε κτήτορας επιζητά να επιρρίψει σε άλλον. Η αναφορά στην προίκα της νύφης –«έχει παράδες»- επιβεβαιώνει την υποβάθμιση της γυναίκας σε αντικείμενο και του θεσμού του γάμου σε οικονομική συναλλαγή. Η ανάληψη ενός τέτοιου φορτίου από τον άντρα δεν μπορεί παρά να βασίζεται σε κάποιο είδος ανταλλαγής: την καταβολή αποζημίωσης για την κοινωνική αποκατάσταση της κοπέλας ειδικά στην περίπτωση που φέρεται να στερείται ομορφιάς. Το στερεότυπο της άσχημης γεροντοκόρης στοίχειωνε τις μικροαστικές οικογένειες στη μεταπολεμική Ελλάδα με το στίγμα της ανεπιθύμητης ανύπαντρης κόρης/αδερφής να ακολουθεί μια ολόκληρη γενιά γυναικών. Μια γυναίκα

¹⁷⁵ νάζι= α) χαριτωμένη κίνηση γυναίκας β) η χάρη της γυναίκας γ) η γυναικεία δυστροπία. Από το τούρκικο naz=χάρη. Ναζιάρα= α) χαριτωμένη γυναίκα β) γυναίκα δύστροπη, Παπαζαχαρίου, 1999, ό.π., σ. 365.

¹⁷⁶ Πάσα – κάνω πάσα – δίνω πάσα= το πέρασμα αντικειμένου από χέρι σε χέρι, από πόδι σε πόδι, από άτομο σε άτομο. Από το ιταλικό passare=περνάω, Παπαζαχαρίου, 1999, ό.π., σ. 401.

ανύπαντρη και ανεπάγγελτη αποτελούσε οικονομική επιβάρυνση και κοινωνικό όνειδος μαρτυρώντας την αποτυχία της οικογένειας να αποκαταστήσει τη θυγατέρα.

Το ζητούμενο της αποκατάστασης των θυγατέρων ταλανίζει και τη μεσοαστική οικογένεια του κυρ Γιώργη του μεγαλονοικοκύρη στο διήγημα «Ο Φίλιππας και ο Αντώνης». Τα καλοαναθρεμμένα κορίτσια «έτυχε...να βγούνε ναμικιόρες και άσκημες, γκιάσες που δεν κοιτάζονται» και η αποκατάστασή τους προκαλεί έντονη ανησυχία στον πατέρα: «τι κάνουμε...με δαύτες και πως τις παντρεύουμε που αρχίσανε και μου μεστώνουνε...». ¹⁷⁷ Στην προκειμένη περίπτωση, εκτός της τακτοποίησης των κοριτσιών, διακυβεύεται και η προίκα «καθόσον ο πας εις δεν πάει να δώσει το παραδάκι του και το παιδί του στον πρώτο τυχόντα». ¹⁷⁸ Επομένως, ο γάμος συνδυάζει προσωπικές, κοινωνικές και οικονομικές παραμέτρους συνιστώντας έναν έντονα φορτισμένο με αξίες και προσδοκίες θεσμό που συχνά προσομοιάζει σε εμπορική συναλλαγή όπου ο καθένας διαπραγματεύεται τη μεγιστοποίηση του κέρδους του, για τον υποψήφιο γαμπρό, ή την ελαχιστοποίηση της απώλειας, για την οικογένεια της νύφης. Ο Φίλιππας αποτελεί παραδειγματική περίπτωση του μεταπολεμικού τύπου του προικοθήρα που εδραίωνε την υπόστασή του στο στίγμα της γεροντοκόρης και στην αδυναμία αυτοδιάθεσης των γυναικών. Με καταβολές από το χώρο της πιάτσας, συνιστά μια ραφινάτη εκδοχή του μάγκα. Είναι ο εξευγενισμένος «μόρτης...με σκιστό σακάκι και με ευγένειες, που πάνε να τρακάρουνε καμιά καλή προίκα και να βουλευτώσι εις τους αιώνες των αιώνων». ¹⁷⁹ Ενδεικτικοί είναι οι διάλογοι του υποψήφιου γαμπρού με το μελλοντικό πεθερό «περί προίκα» καθώς ο Φίλιππας δεν είναι διατεθειμένος «να πάρει τον κατιμά ¹⁸⁰ χωρίς να ξέρει και τα σεά του». Η συζήτηση μεταξύ κυρ Γιώργη με το Φίλιππα παραπέμπει σε εμπορική συναλλαγή ανάμεσα σε πωλητή και αγοραστή στην οποία επικρατεί η αγοραία λογική του ορισμού της τιμής της παρεχόμενης υπηρεσίας, δηλαδή του συζυγικού καθήκοντος. Το

¹⁷⁷Τσιφόρος, «Ο Φίλιππας και ο Αντώνης», *ό.π.*, τ. Α', σ. 162.

¹⁷⁸Τσιφόρος, «Ο Φίλιππας και ο Αντώνης», *ό.π.*, τ. Α', σ. 163.

¹⁷⁹Τσιφόρος, «Ο Φίλιππας και ο Αντώνης», *ό.π.*, τ. Α', σ. 165.

¹⁸⁰Κατιμάς= άχρηστο υποκείμενο ή αντικείμενο που μας φορτώνεται και μας κοστίζει και ακριβά. Από το κομμάτι το κόκαλο που βάζει από παράδοση ο χασάπης μαζί με το κρέας στη ζυγαριά και που το πληρώνουμε σα να ήταν κρέας. Παπαζαχαρίου, 1999, *ό.π.*, σ. 219.

παζάρεμα καταλήγει σε συμφωνία που προβλέπει «εξασφάλια μεγάλη και χαρτζιλίκι καλό» για το γαμπρό.

Ομοίως προβληματική είναι η πρόσληψη του γάμου από τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα που στερούνται ακόμα και τις στοιχειώδεις προϋποθέσεις επιβίωσης. Η αποκατάσταση συνιστά πεδίο διεκδίκησης της γυναίκας και επιβεβαίωσης ή μειονεξίας του άντρα. Ο Βασιλάκης ο Ίτς από το διήγημα «Οι κοκαλιές» γνωρίζει ότι «για να σου δώσει βάση η γκόμενα πρέπει να 'χεις και κάτι». Σε σχέση με το αιτούμενο του γάμου όπου δε μετράει η μαγκιά αλλά το χρήμα, ο Βασιλάκης υπολείπεται συγκριτικά με το Μαθιό που «έχει μαγαζί. Αμερικάνικη αγορά» και, «έτσι και της έταζε [ενν. της Βούλας] στεφάνι...θα πάει τρεχάλα και λαχανιασμένη» διότι έχει τη δυνατότητα να «τη ρίξει κάτω από ένα ταβάνι και θα πλερώνει τα νοίκια».¹⁸¹ Η παντρεία σε συνθήκες στέρησης φέρεται να επιτείνει τα υπάρχοντα προβλήματα. Στο «Γενικό μανουβράζ» αποδίδεται σκωπτικά ο γάμος μεταξύ ενός «μάγκα, καρβουνιάρη με σούστα» και μιας «αγαθιάρας» Κατερίνας. Ο Τσιφόρος υπονοεί την επιπολαιότητα των μελλοντικών συζύγων για την άγνοια των ευθυνών που συνεπάγεται ο έγγαμος βίος σε ένα περιβάλλον ένδειας και βασικών ελλείψεων. Σύμφωνα με τη διήγηση, ο γάμος τους συνιστά πράξη ασυνείδητη και επιπόλαια που προκαλεί τη φαιδρότητα στον κοινωνικό περίγυρο: «παντρεύουντες και γελάει ο κόσμος. Κάνουνε και παιδιά». Την πρόθεση του Ηλία του Σφέτουρα να παντρευτεί το Χρυσώ στο διήγημα «Ο θεός δεν είχε κουτάλα» αποθαρρύνει ο Βαγγέλης επικαλούμενος τις πρακτικές και αναπόφευκτες υποχρεώσεις ενός γάμου, «και έπιπλο και σπίτι και φαί και φόρεμα», όταν εκλείπουν τα απαραίτητα μέσα διαβίωσης.¹⁸² Τα προβλήματα πολλαπλασιάζονται με την απόκτηση απογόνων και ο φαύλος κύκλος της ένδειας αναπαράγεται συνεχώς με τα παιδιά να ακολουθούν τη μοίρα των γονέων.

Παρά την έκπτωση του θεσμού και τη χαλάρωση των δεσμών, ο γάμος και η απόκτηση οικογένειας εξακολουθούν να έχουν βαρύτητα για τον κόσμο της πιάτσας. Η αποκατάσταση μέσω γάμου και απογόνων είναι ζητούμενο ως

¹⁸¹Τσιφόρος, «Οι κοκαλιές», ό.π., τ. Α', σ. 174.

¹⁸²«Και γω αγάπαγα τη Βαγγέλαινα...και σήμερα τον κακό μου τον καιρό. Δουλεύω, δουλεύω και δεν έχω βρακί ναβάλω». Τσιφόρος, «Ο θεός δεν είχε κουτάλα...», ό.π., τ. Β', σ. 255.

μέσω κάθαρσης του πρότερου βίου, δικαίωσης των όποιων ατασθαλιών και βασική παράμετρος κοινωνικής ανέλιξης. Η ενασχόληση με παράνομες δραστηριότητες δικαιολογείται συχνά ως το μέσο που «εξαγνίζει» ο ιερός σκοπός της καθιέρωσης στην κοινωνία. Ευγενής πόθος είναι να «πιάσουν την καλή», να καταλήξουν με οικογένεια και λεφτά και να ανέλθουν την κλίμακα της ιεραρχίας, όπως ο Βαγγέλης ο Μουτζούρης από το «Απόλυτο μηδέν» που «οι χαρές που έκανε ήτουνά άλλο πράμα» καθώς «βρέθηκε με οικογένεια, με περιουσία, με γυναίκα και με γιο». Το οικογενειακό κεκτημένο – διακύβευμα και επιβράβευση- δικαιώνουν τον Βαγγέλη που πλέον «ούτε που τον έκοβες αν ήταν άνθρωπος του ταραφιού, τον έπαιρνες χοντρό νοικοκύρη και σοβαρό».¹⁸³ Προς όφελος της οικογένειας, αποκηρύσσει το σινάφι και τη ρουλέτα και επιδίδεται σε νόμιμη επαγγελματική ενασχόληση. Επομένως, θεσμοί όπως ο γάμος και η οικογένεια παρά τους όποιους κλυδωνισμούς και δοκιμασίες υφίστανται στο πλαίσιο των κοινωνικών μετασχηματισμών, εξακολουθούν να αποτελούν ζητούμενο και να αποτιμώνται υψηλά στις συνειδήσεις των ατόμων από όποιο πολιτισμικό χώρο και αν προέρχονται.

¹⁸³Τσιφόρος, «Το απόλυτο μηδέν...», ό.π., τ. Β', σ. 192.

Δ. Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΗΝ ΠΙΑΤΣΑ

Στα *Παιδιά της Πιάτσας*, η γυναίκα παρουσιάζεται ετεροκαθοριζόμενη τόσο ως προς την πρόσληψη όσο και την αναπαράστασή της. Η εικόνα της συλλαμβάνεται από το ανδρικό βλέμμα και στη συνέχεια αναπαράγεται βάσει των όρων που το βλέμμα αυτό υπαγορεύει. Η γυναικεία μορφή αναπαρίσταται κατά κανόνα από την οπτική των ανδρών του «σιναφιού». Η γυναίκα προσδιορίζεται σε συνάρτηση με το ρόλο και τη σχέση της με το ανδρικό υποκείμενο -ως μάνα, αδερφή, σύζυγος, κόρη, ερωμένη (γκόμενα)- ενώ ο γυναικείος λόγος είναι συνήθως διαμεσολαβημένος. Ο Δαμιανάκος, βέβαια, επισημαίνει ότι η ανισότητα των δυο φύλων δεν αφορά μόνο τον κόσμο της πιάτσας αλλά διαπερνά την ελληνική κοινωνία ως χαρακτηριστικό των μεσογειακών κοινωνιών γενικά. Ενδεικτικές της γυναικείας αναπαράστασης στην ανδρική συνείδηση είναι οι μεταφορές που χρησιμοποιεί ο Τσιφόρος για να περιγράψει τη θάλασσα και το πλοίο «Μαριγούλα Κ.»: στο «Εξάρεις φιλότιμο» η θάλασσα χαρακτηρίζεται «αλανιάρια» ενώ οι ρηματικές φράσεις «τρέφει βουρκόψαρα» και «βυζαίνει караβίσια σκουριά» παραπέμπουν στις γυναικείες ιδιότητες της τροφού και της μάνας με παρακμιακή, ωστόσο, συνδήλωση.¹⁸⁴ Αντίστοιχα, στο διήγημα «Το σκοινί και η κρεμάλα», ο Τσιφόρος περιγράφει την παλαιότητα του πλοίου «Μαριγούλα Κ.» αποδίδοντας χαρακτηριστικά γερασμένης πόρνης «που κρεμάει πλισεδάκια στο λαιμό και δε σταυρώνει πελάτη».¹⁸⁵ Οι αναλογίες είναι χαρακτηριστικές της αμφίθυμης και προβληματικής στάσης απέναντι στη γυναίκα και, κυρίως, στη δεσπόζουσα λειτουργία της, αυτή της «γκόμενας». Έννοια πολυσήμαντη με αντιφατικές συχνά ερμηνείες, συμπυκνώνει τις πολλαπλές και αμφίσημες ιδιότητες που η ανδροκεντρική κοινωνία έχει αποδώσει στη γυναίκα.¹⁸⁶ Ειδικά την εποχή μου αναπαριστά ο Τσιφόρος, δηλαδή στη μεταπολεμική Ελλάδα, η γυναικεία παρουσία αποδεικνύεται ιδιαίτερα προβληματική ως προς την οριοθέτηση και διαχείρισή

¹⁸⁴Τσιφόρος, «Εξάρεις φιλότιμο», *ό.π.*, τ. Α', σ. 16.

¹⁸⁵Τσιφόρος, «Το σκοινί και η κρεμάλα», *ό.π.*, τ. Α', σ. 24.

¹⁸⁶Αναφορικά με τη χρήση αμφίσημων και πολυσήμαντων όρων όπως «γκόμενα» και «ερωμένη», ο Δαμιανάκος συνιστά επιφυλακτικότητα ως προς την ερμηνεία τους. Δαμιανάκος, «Επίμετρο» στο *Ρεμπέτες και Ρεμπέτικο Τραγούδι*, σ. 318.

της με τους παραδοσιακούς όρους να κρίνονται ανεπαρκείς και αναποτελεσματικοί.

Στο Επίμετρο του *Ρεμπέτες και Ρεμπέτικα Τραγούδια*, ο Δαμιανάκος περιγράφει πως οι «τρεις στυλοβάτες» της «οικουμενικής υπεροχής του ανδρός», κατά τον Λεβί-Στρως, αποδιρθρώνονται: οι αναγνωρισμένες μορφές ένωσης, δηλαδή ο γάμος και η παραδοσιακή οικογένεια αντικαθίστανται από εφήμερες σχέσεις, μορφές ελεύθερης συμβίωσης και μονογονεϊκές οικογένειες, η κατά φύλο διαίρεση της εργασίας ακυρώνεται από την είσοδο των γυναικών στην παραγωγή και η απαγόρευση της αιμομιξίας, πρακτικά ο έλεγχος της αναπαραγωγικής διαδικασίας, καθίσταται γυναικεία υπόθεση χάρη στα αντισυλληπτικά και την επιλογή της διακοπής της κύησης.¹⁸⁷ Οι νέοι όροι συμβίωσης και οργάνωσης αρχικά «δοκιμάζονται» στις περιθωριακές ομάδες -με αργοπορία επεκτείνονται στα υπόλοιπα κοινωνικά στρώματα στη μεταβιομηχανική εποχή- κλονίζοντας την κυριαρχική ικανότητα του άντρα της πιάτσας, φορέα ενός βίαιου προτύπου ανδροπρέπειας. Ο εξουσιαστικός ρόλος της υπεράσπισης της τιμής των γυναικείων συγγενικών προσώπων (αδερφής-κόρης) και της συζύγου-ερωμένης αναιρείται τη στιγμή που η γυναίκα έχει εγκαταλείψει τον οικιακό χώρο και την αγροτική δραστηριότητα της υπαίθρου και έχει εισέλθει στο δημόσιο χώρο της σύγχρονης πόλης αναλαμβάνοντας νέα καθήκοντα συνήθως στον τομέα των υπηρεσιών αλλά και της δευτερογενούς βιοτεχνικής παραγωγής. Οι νέοι ρόλοι που της αποδίδονται και η ανάλογη προσαρμογή της εικόνας και συμπεριφοράς της προκαλούν ασάφεια και σύγχυση στους άνδρες που εξακολουθούν να εφαρμόζουν πατριαρχικούς κανόνες και κώδικες καθώς οι κοινωνικές αδράνειες είναι ισχυρές και οι δομικοί μετασχηματισμοί βραδείς. Ωστόσο, οι αδήριτες ανάγκες και η αμείλικτη πραγματικότητα της ανέχειας των κατώτερων στρωμάτων κλονίζουν τις συνέχειες της παραδοσιακής κοινωνίας ακυρώνοντας στην πράξη τους περίφημους κώδικες τιμής-ντροπής. Στις «Νεράιδες της νύχτας» τα αδέρφια της Σοφίας επισείουν την απειλή της τιμωρίας σε περίπτωση που σπιλώσει την υπόληψή τους αν και «στο βάθος φράγκο δε δίνουνε παραστρατήσει ή όχι» διότι το κάθε μέλος της οικογένειας λειτουργεί πλέον ως άτομο και οι

¹⁸⁷ Δαμιανάκος «Επίμετρο» στο *Ρεμπέτες και Ρεμπέτικο Τραγούδι*, σ. 321.

συγγενικοί δεσμοί έχουν ατονήσει. Σε αυτή τη φάση της μετάβασης στο νέο οικογενειακό σχήμα με τους ασαφείς ρόλους, η γυναίκα βρίσκεται σε δυσμενέστερη θέση από το προηγούμενο πλαίσιο που τουλάχιστον της εξασφάλιζε προστασία και διαβίωση. Εκτεθειμένη ως το «αδύναμο φύλο» και καταπιεσμένη από τις αδράνειες του παρελθόντος, επιστρατεύει ο τι μέσα διαθέτει προκειμένου να διαχειριστεί τις κοινωνικές δυσχέρειες και την απουσία ισότιμης αντιμετώπισης. Η παραδοσιακά ανταγωνιστική σχέση των δυο φύλων οξύνεται όταν η γυναίκα υιοθετεί ανδρικές συνήθειες (κάπνισμα, κατανάλωση αλκοόλ, χαρτοπαιξία, σεξουαλική ελευθεριότητα) και «εισβάλλει» στους αντίστοιχους ανδρικούς χώρους. Ο Πετρόπουλος διασαφηνίζει πως οι γυναίκες που κυκλοφορούσαν στο περιβάλλον των κουτσαβάκηδων και, επομένως, εντάσσονταν στο σινάφι διακρίνονταν –πολύ σχηματικά- σε δυο κατηγορίες: τις ιερόδουλες και τις «μάγκισες».¹⁸⁸ Σημειώνει, επίσης, πως η ελεύθερη συμβίωση του κουτσαβάκη με μια γυναίκα θεωρούνταν παράνομη σύμφωνα με τον ποινικό κώδικα και διωκόταν ως έγκλημα. Αναφορικά με τον τύπο της «μάγκισας» της Παλιάς Αθήνας ή του Πειραιά, ο Πετρόπουλος παραθέτει μια εικόνα που έρχεται σε πλήρη αντιπαράθεση με την κοινωνικά αποδεκτή θέση της γυναίκας, ακόμα και για τους κουτσαβάκηδες που, εξάλλου, «δεν είχανε για τη γυναίκα παρά τις αντιλήψεις της εποχής».¹⁸⁹ Η ρήξη των στερεοτύπων συνίσταται στην υιοθέτηση στοιχείων συμπεριφοράς που αποτελούσαν ανδρικό προνόμιο: «Κυκλοφορεί όπου και όποτε θέλει, καπνίζει, μιλάει ελεύθερα, ντύνεται απλά, αψηφάει τους άντρες, αδιαφορεί για το θεσμό του γάμου».¹⁹⁰

Οι περισσότεροι γυναικείοι χαρακτήρες του Τσιφόρου φέρονται πλήρως ενταγμένοι στον χώρο της πιάτσας και σε αντίστοιχες δραστηριότητες: η Βούλα από το «Οι κοκαλιές» «καταφέρνει κύριε κι ανοίγει και πέντε κι εξι μπουκάλια» χωρίς να αντιληφθεί ο πελάτης «τη λαμογιά», δηλαδή ότι αυτή καταναλώνει «νεράκι του θεού...με τη ζαχαρίτσα του...χώρια τι θα του φάει του μάγκα που θα την πάει στο 'οτέλ'».¹⁹¹ Η «μαντάμ Κάκια» του διηγήματος «Παραμύθι για 'καλές κυρίες'» λειτουργεί κρυφό οίκο ανοχής και η Πολυξένη

¹⁸⁸ «Οι κουτσαβάκηδες συναναστρέφονταν με πουτάνες και με μάγκισες» Πετρόπουλος, 2013, *ό.π.*, σ. 82.

¹⁸⁹ Πετρόπουλος, 2013, *ό.π.*, σ. 82.

¹⁹⁰ Πετρόπουλος, 2013, *ό.π.*, σ. 82.

¹⁹¹ Τσιφόρος, «Οι κοκαλιές», *ό.π.*, τ. Α', σ. 171.

από το διήγημα «Ο παππούς και η χήνα» «το 'χε κι αυτή το μητρώο της το αλανιάρικο». Στο «Εξάρεις φιλότιμο» η «Μαρικήρα» είναι ιδιοκτήτρια ταβέρνας στην οποία τραγουδά «το Ποπάκι απέ την Πόλη» ενώ το Σοφάκι από το «Τα δαμάσκηνα και η ασφεντόνα» «Τα παίζει. Έμπαινε στις λέσχες, κουμκάν των πεντακοσίων, πόκα χοντρή, μέχρι μάτς που λέει ο λόγος».¹⁹² Υπάρχει και η κατηγορία των κοριτσιών της βιοπάλης που εργάζονταν ως μοδίστρες, «ξεφυλλίστρες σε καπνάδικο» και η ξεχωριστή κατηγορία του «δουλικού» ή «ψυχοκόρης», της νεαρής κοπέλας από την επαρχία που εργαζόταν ως υπηρέτρια σε συγγενικό ή οικείο σπίτι και τελούσε υπό την προστασία των αφεντικών της όπως η «Μέλπο από την σινοικεία Εγάλεο, όπου ιπερέτρια σε σπίτι εμπόρου».¹⁹³

Η γλώσσα του Τσιφόρου αποδίδει σχηματικά το πλαίσιο της σχέσης των δύο φύλων ως εξής: «του τα μασάει – της τα μασάει». Το απλουστευτικό σχήμα περιλαμβάνει τα δυο φαινομενικά αντίθετα αλλά ουσιαστικά συμβατά στερεότυπα καθώς, είτε ως θύμα είτε ως θύτης, η γυναίκα συνιστά την απαραίτητη «ετερότητα» σε σχέση με το κυρίαρχο κοινωνικό φύλο. Το αποτέλεσμα είναι η εκδήλωση αντιφατικών και αλληλο-αποκλειόμενων τακτικών στην ίδια κοινωνική συνάφεια στην οποία η γυναίκα-πειρασμός που οδηγεί στην καταστροφή, συνυπάρχει με τη γυναίκα-θύμα βίας και εκμετάλλευσης από τον αγαπητικό της. Οι αντικρουόμενες ιδιότητες, τα κενά και τα ελλείμματα που προσάπτονται στη γυναίκα συναρτώνται ασφαλώς στον κοινωνικό ρόλο που κάθε φορά καλείται να υποδυθεί και τον άντρα με τον οποίο σχετίζεται. Η συνήθης απουσία θεσμικών εγγυήσεων, δηλαδή η εκτός γάμου συμβίωση και το αγαπητικί, καθιστά ευάλωτα τα δυο μέρη της σχέσης που επιστρατεύουν ό,τι μέσα διαθέτουν -ο άντρας τη φυσική και συμβολική βία, η γυναίκα τα θέλητρά της- προκειμένου ο μιν να σταθεροποιήσει την προνομιακή του θέση, η δε να διαπραγματευτεί καλύτερους όρους ύπαρξής της σε αυτή.

Η στερεοτυπική εικόνα της μοιραίας γυναίκας, της «γυναίκας μάγισσας ή αράχνης» έχει άμεση αναφορά στην ευθύνη του προπατορικού αμαρτήματος που βαραίνει συνολικά τις «κόρες» της Εύας και ταλαιπωρεί αιωνίως τους

¹⁹²Τσιφόρος, «Τα δαμάσκηνα και η ασφεντόνα», *ό.π.*, τ.Α', σ.101.

¹⁹³Τσιφόρος, «Εξαγωγικόν εμπόριον», *ό.π.*, τ. Β', σ. 103.

απογόνους του αθώου και εύπιστου Αδάμ. Η αρχετυπική εικόνα της γυναίκας ως οργάνου του σατανά υπαγορεύει στην ανδρική συνείδηση την ανάγκη ελέγχου και σωφρονισμού της ακόμα και με τη χρήση βίας. Η αντίστοιχη εικόνα της γυναίκας-θύματος λειτουργεί συμπληρωματικά και αντισταθμιστικά με τη δικαιολόγηση της εκμεταλλευτικής σχέσης λόγω της βιβλικής «αμαρτίας». Στο διήγημα «Ο παππούς και η χήνα», ο Τσιφόρος εισάγει την ιστορία παραθέτοντας τη δική του εκδοχή του προπατορικού αμαρτήματος και των συνεπειών του: πτώση από τον παράδεισο με σαφή υπαιτιότητα της Εύας αλλά και ευθύνη του αφελή Αδάμ, επιβολή σωματικής τιμωρίας στην αμαρτωλή, «Την άρπαξε, λοιπόν, από την αλογοουρά την Εύα...και της ντρεσάρισε και μια καρπαζιά», και μόχθος προκειμένου ο άντρας να ικανοποιήσει τις ματαιόδοξες απαιτήσεις της συζύγου: «Κάτσε δούλευε τώρα, κύριε Αδάμ, και αγόραζε τσίγκινους κρίκους να τους κρεμάει η Εύα στ' αυτιά της και να παρασταίνει τη λατέρνα».¹⁹⁴ Σύμφωνα με το βιβλικό μύθο που αναπαράγει ο Τσιφόρος, η συμβίωση των δυο φύλων προκύπτει ως αναγκαίο κακό για τον άντρα που προηγείται στη σειρά της δημιουργίας και καταδικάζεται σε αέναο δεσμό με τον υπαίτιο της αποπλάνησης και της πτώσης του. Χαρακτηριστική είναι η αναλογία που χρησιμοποιεί ο Τσιφόρος συγκρίνοντας τη γυναίκα-Εύα με «σαμαροπαίδα» -το πλαίσιο στήριξης του σαμαριού- και τον άνδρα με υποζύγιο που επιφορτίζεται με τη δια βίου συντήρησή της: «πώς να το κάνουμε αφού ο Θεός έπιασε τη σαμαροπαίδα μας και την έφτιαξε Εύα, όπερ μας χρειάζεται στη ζωή και η γεναίκα;».¹⁹⁵ Δικαιολογημένα, επομένως, η ανδρική κυριαρχική ιδιότητα στρέφεται πρώτα στο έτερόν του ήμισυ στου οποίου τη σαγηνευτική ισχύ οφείλει να αντισταθεί αντισταθμίζοντας τις συνέπειες της πτώσης.

Ο άντρας νομιμοποιείται να ασκήσει βία προκειμένου να περιστείλει τα εγγενή ελαττώματα της γυναικείας φύσης που συνοψίζονται στη στερεοτυπική εικόνα της «απαιτητικής και γλωσσούς»: «το Δεσποινάκι, όλο γκρίνια, «δεν έφερεις» και «θέλουμε», εφόσον το Δεσποινάκι δεν στρώνει...μέχρι που να της ρίξεις καρπαζές δεκατέσσερις κι έχει μια γλώσσα ένα εξήντα τρια».¹⁹⁶ Ειδικά η διαχείριση της γυναικείας σεξουαλικότητας που ανεξέλεγκτη υπονομεύει τις

¹⁹⁴Τσιφόρος, «Ο παππούς και η χήνα», *ό.π.*, τ. Α', σ. 69.

¹⁹⁵Τσιφόρος, «Ο...Μούσμουλός», *ό.π.*, τ. Β', σ. 97.

¹⁹⁶Τσιφόρος, «Ο Αιμίλιος απε την Πόλη», *ό.π.*, τ. Α', σ. 207.

κοινωνικές σταθερές της οικογένειας και της πατρογονικής γραμμής, αποτελεί πρωταρχικό καθήκον του άντρα. Οι καταστροφικές συνέπειες της ηδονής αποτρέπονται με την εκτόνωση των ορμών είτε μέσω του γάμου είτε της πορνείας, πλαίσια που ορίζει η ανδρική κυριαρχία. Η αδυναμία ελέγχου της γυναίκας αποδίδεται στα δόλια μέσα που εφαρμόζει ή στις υπερφυσικές ιδιότητες που ο λαϊκός μύθος της προσάπτει. Στη νεωτερική κοινωνία η «νεράιδα» του παραμυθιού μετεγγράφεται στην «πλανεύτρα του αστικού χώρου». Το «γκομενάκι» διαθέτει «ματάκι να πούμε πονηρό, κορμάκι λαφίσο»,¹⁹⁷ χαρακτηριστικά που αιχμαλωτίζουν το ανδρικό βλέμμα. Αντίστοιχα, οι μεταφορές που χρησιμοποιούνται για την περιγραφή της Ζαφειρούλας παραπέμπουν σε πλάσμα εξωτικό: «βιολετές ταντέλες τα ματοτσίνορα...πάνου στα χειλάκια της φρέσκιες φράουλες, κυπαρισσάτο το κορμι, χυμένα σε καλούπια τα πόδια» διαμορφώνουν μια εικόνα σαγηνευτική, ικανή να μαγέψει τον Αρκάδη που «σάμπως δεν αιστανότανε καλά»¹⁹⁸.

Η εκδοχή της γυναίκας-πειρασμού που παγιδεύει τα θύματά της είναι κεντρική στα διηγήματα του Τσιφόρου διότι η πιάτσα διαθέτει και καλοπροαίρετα παιδιά που παγιδεύονται από τη γυναικεία πονηριά: «καθ' όσον οι άντρες είναι από τη φτιάξη τους κορόιδα και πάντα θα τα δίνουνε», όπως συμπεραίνει η μαντάμ Κάκια από το «Παραμύθι για καλές κυρίες». Η πρόσληψη των ανδρών που ο Τσιφόρος αποδίδει στη γυναίκα διακρίνεται από υστεροβουλία και εκμεταλλευτική διάθεση. Οι «αλανιάρες» από *Τα παιδιά της Πιάτσας* δε «μασάνε τη ζύμη άψητη», έχουν πλήρη συναίσθηση της θέσης τους στο τάραφι και μεθοδεύουν το παιχνίδι της σαγήνης και της αποπλάνησης επιδιώκοντας το μέγιστο κέρδος είτε υλικό (χρήματα, περιουσία, τιμαλφή) είτε κοινωνικό-ηθικό (γάμος). Γνωρίζουν, επίσης, ότι τα γυναικεία θέληγτρα έχουν ημερομηνία λήξης και διαπραγματεύονται το αξιακό τους δυναμικό άμεσα, στοχευμένα, χωρίς περιστροφές και συχνά χωρίς συναίσθημα, υποτιθέμενη ειδοποιό διαφορά της γυναικείας φύσης. Η Ματίνα από το «Γενικό μανουβράζ...» αποκρίνεται με κυνική ειλικρίνεια στις προτάσεις του Φωτάκη θέτοντας τους όρους της: «Θέλω και το σπίτι μου το καλό και το φαί μου το βουτυράτο και το φόρεμά μου το μοντέρνο. Είσαι; Είμαι. Δεν είσαι; Τράβα να

¹⁹⁷ Τσιφόρος, «Τάβλι περσικόν», *ό.π.*, τ. Α', σ. 42.

¹⁹⁸ Τσιφόρος, «Λέμβος αλιευτική 'Ζαφειρούλα' ονόματι...», *ό.π.*, τ. Β', σ. 225.

πουλάς χαμομήλι...». ¹⁹⁹ Η τακτική αυτή εντάσσεται στην αγοραία λογική της αυτοδιάθεσης που διέπει τη γυναικεία σκέψη. Η γυναίκα -σε μειονεκτική θέση σε σχέση με τον άντρα- εμπορεύεται τη μόνη ανταλλακτική αξία που διαθέτει, τη θηλυκότητά της. Η απάντηση της Ματίνας, όσο ωμή και αν ακούγεται, αποτυπώνει τα αδιέξοδα της κοινωνικής εξέλιξης της γυναίκας: οι επιλογές για μια κοπέλα από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα ήταν περιορισμένες («μοδιστρική και ξενοδούλι» για το μεροκάματο, αβέβαιος γάμος ή αγαπητικίκι) και η ανάγκη της επιβίωσης επιτακτική. Προτού αποδοθούν αιτιάσεις ματαιοδοξίας και εγωισμού, χρειάζεται να ληφθούν υπόψη οι όροι κατασκευής της γυναικείας υποκειμενικότητας στη μεταπολεμική Ελλάδα των έντονων ρήξεων.

Σε αντίθεση με τη Ματίνα «που του ξηγήθηκε σπαθί» του Φωτάκη, στα *Παιδιά της Πιάτσας*, ανακυκλώνεται το αρχέτυπο της πανούργας γυναίκας που πλανεύει τους καλόπιστους μάγκες μεθοδεύοντας την εξαπάτησή τους και σκοπεύοντας στο μέγιστο προσωπικό όφελος. Κάπως έτσι ο Νέστορας, ο «Κύριος καθηγητά» από το ομώνυμο διήγημα, έπεσε στα δίχτυα της Φωφώς που ήταν «μαγκάκι» και αν και αρχικά «γουστάρει κύριο» στη συνέχεια «το ρίγνει στο συμφεροντολογικό». ²⁰⁰ Χάριν των απαιτήσεων της Φωφώς, ο Νέστορας ξοδεύει όλα του τα χρήματα, προχωρά στη ρευστοποίηση της συζυγικής ακίνητης περιουσίας και καταστρέφεται οικονομικά, κοινωνικά και οικογενειακά καταλήγοντας στη φυλακή για το φόνο του νέου της αγαπητικού. Το μοτίβο της οικονομικής αφάιμαξης επαναλαμβάνεται στις ιστορίες με την στερεοτυπική εικόνα της μοιραίας γυναίκας που συχνά παίζει διπλό παιχνίδι. Ο Μούσμouλος από το ομώνυμο διήγημα, «θες που ήτανε αισθηματίας παιδί, τη δάγκωνε την αχλάδα το κορόιδο...ξηλωνόταν κανονικά και τα χάλαγε» χωρίς την αντίστοιχη ανταπόδοση καθώς «τούτες δω οι αλανιάρες του τα μασάγανε πρώτα και τον αφήνανε στο κάγκελο». ²⁰¹ Στο «Λέμβος αλιευτική 'Ζαφειρούλα' ονόματι», η Ζαφειρούλα και ο αγαπητικός της Βρασίδης εξυφαίνουν πλεκτάνη εις βάρος του Αρκάδη υποδυόμενοι ότι είναι αδέρφια. Η Ζαφειρούλα σαγηνεύει τον εύπιστο Αρκάδη που προχωρά άμεσα σε πρόταση γάμου και συνεταιρισμό με τον υποτιθέμενο κουνιάδο του με αποτέλεσμα την

¹⁹⁹Τσιφόρος, «Γενικό μανουβράζ», *ό.π.*, τ. Β', σ. 116.

²⁰⁰Τσιφόρος, «Ο κύριος καθηγητά», *ό.π.*, τ. Α', σ. 89.

²⁰¹Τσιφόρος, «Ο...Μούσμouλος», *ό.π.*, τ. Β', σ. 97-98.

απώλεια των χρημάτων του. Ομοίως διπλό παιχνίδι παίζει και το Μαρικάκι από το «Τάβλι περσικόν» που ενώ «είχε δύο χρόνια νταραβέρι» με τον Αντρέα δε δίστασε να προσεγγίσει τον Τακβόρ όταν «έμαθε ότι το φυσάει...ότι είναι 'καλός' και τον βλεφάριζε με σημασία».²⁰² Η «γκόμενα» γνωρίζει τη θέση της στην πιάτσα και επιδιώκει το μέγιστο συμφέρον. Ωστόσο, η ίδια παρουσιάζεται απρόσιτη και απροσπέλαστη, παραχωρώντας στους άνδρες το δικαίωμα της λήψης των αποφάσεων: ο κώδικας τιμής προβλέπει ότι είναι ανδρική υπόθεση η διάθεση της γυναίκας που περιορίζεται στο να κινεί τα νήματα και να προκαλεί την τύχη της. Καταφεύγει σε ελιγμούς και προσποιήσεις όπως η Πόπη η Πολίτισσα που «φαίνεται το γουστάριζε να την κουνήσει την αχλαδιά και του κάνει [του Προκόπη] ξελιγωμένα 'μη σας χάσουμε, να 'ρχουστε'»²⁰³ παρότι διέθετε αγαπητικό.

Η άπιστη γυναίκα επέχει κεντρική θέση στο συλλογικό φαντασιακό καθώς η πίστη αναγορεύεται στην απόλυτη αρετή που, ωστόσο, δεν αποτελεί ζητούμενο για τον άντρα επιβεβαιώνοντας την εφαρμογή άνισων κριτηρίων στην αποτίμηση όμοιας συμπεριφοράς των δυο φύλων. Στα διηγήματα του Τσιφόρου είναι εμφανής η λειτουργία οξύμων σχημάτων καθώς η έννοια της δέσμευσης ανασύρεται ως αξιολογικό εργαλείο σε έναν κόσμο που απομακρύνεται από τα παραδοσιακά πλαίσια συμβίωσης. Η γυναίκα απαιτείται να ευθυγραμμίζεται με ένα αυστηρό κανονιστικό κώδικα που, όμως, είχε ισχύ εντός του ευρέος συγγενικού δικτύου που εξασφάλιζε τα μέσα διαβίωσής της. Στο ρευστό αστικό περιβάλλον, η αβέβαιη κοινωνική και οικονομική της θέση, την ωθεί στην αναζήτηση του καλύτερου άντρα, δηλαδή εκείνου που θα της παρέχει –ή υπόσχεται ότι θα της παρέχει- στοιχειώδεις όρους διαβίωσης. Επομένως, η έννοια της απιστίας συναρτάται ακριβώς στις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες και στην επιτακτική ανάγκη της επιβίωσης που ερμηνεύει την εγκατάλειψη του Λυμπέρη από τη Ζωγραφιώ στο «Οι άγιοι και ο φουκαράς». Η αφήγηση, θέτοντας το ζήτημα από την πλευρά του άντρα, καταλογίζει υστεροβουλία και συμφεροντολογική πρόθεση στη γυναικεία συμπεριφορά: «Λιγοστέψανε τα κέρματα, στέρεψε η μηχανή, αρχίσανε να γκρινιάζουνε τα θηλυκά, καθόσον η γεναίκα όσο τρώει πάει, άμα

²⁰²Τσιφόρος, «Τάβλι περσικόν», ό.π., τ.Α', σ.42.

²⁰³Τσιφόρος, «Εξάρεις φιλότιμο», ό.π., τ. Α', σ. 19.

της σταματήσεις την μπουκιά πιάνει το γκρι-γκρι, μυστήριοι πλάσμα».²⁰⁴ Η σχέση αποτυπώνεται με όρους τυχοδιωκτισμού και χρησιμοθηρίας αναφορικά με τη σκοπιμότητα της εμπλοκής της γυναίκας σε αυτή. Αντίθετα, στο Λυμπέρη αναγνωρίζεται «αίσθημα και ευγένεια», χαρακτηριστικά που αποτυπώνονται στην αντίδρασή του στο γεγονός της εγκατάλειψης: «Ο Λυμπέρης στεναχωρήθηκε...κατέβασε την κεφαλα και βουρκώσανε τα μάτια του...πολύ του κόστισε».²⁰⁵ Η φυγή της νεαρής με το λοχία αποτιμάται αρνητικά ακόμα και από την έτερη γυναικεία μορφή του διηγήματος που χαρακτηρίζει τη Ζωγραφιώ «αισχρή» και «παλιοκορίτσι» και της προσάπτει δολιότητα και εξευτελισμό της οικογένειας. Η έλλειψη φυσικής και οικονομικής ισχύος της γυναίκας αντισταθμίζεται με την γοητεία, την πονηριά, την καιροσκοπική απιστία, δηλαδή τη «μπαμπεσιά» που ως γυναικεία ιδιότητα αποτελεί την αντίθετη της ανδρικής «μπέσας».

Η γυναίκα που παρακινεί έμμεσα ή άμεσα στην παρανομία συνιστά εκδοχή του στερεότυπου της γυναίκας-μάγισσας που στέκεται αινιγματική και σκοτεινή προκειμένου να εξάψει τον πόθο του ενδιαφερόμενου. Ο υψηλός συντελεστής δυσκολίας στην απόκτησή της σημασιοδοτεί τόσο την αξία της όσο και την επιδεξιότητα του μάγκα που θα ανταποκριθεί. Η μαγκιά του άντρα αποτιμάται από τη γυναίκα που κυκλοφορεί και, παράλληλα, εκτιμάται από αυτή: «...έτσι κι είχε μητρώο και παρελθόν, εύκολο θα 'τανε να πέσει στο πετιμέζι και να ζαχαρώσει»²⁰⁶ Η «Δήμητρα που τη λέγανε Σούζυ» από «Το κυνήγι της δόξας» έχει τη φήμη της δύσκολης καθώς «την πολιορκήσανε πιο πολύ κι απ' την Τρίπολη». Ως κοπέλα «ξύπνια» και έμπειρη αξιώνει «γκόμενο ένδοξο...να ξηγιέται και σίδερο σε ώρα ανάγκη», πρότυπο έναντι του οποίου υστερεί ο Ζαφείρης που επιχειρεί διάρρηξη για να καταλήξει άδοξα στο κρατητήριο. Παρόμοια είναι η ιστορία του Γιάννη του Τσάρδου και του Παμεινώντα του Άμπουρα από το «Ντε προφούντις» που δεν «ξέρανε από πονηριές», παρακινήθηκαν στην παρανομία από τη Φωφώ και τη «ζωντοχήρα» αντίστοιχα, καταδικάστηκαν για κλοπή ο πρώτος και λαθρεμπόριο ναρκωτικών ο δεύτερος, και κατέληξαν στη φυλακή. Στις δυο αυτές περιπτώσεις η γυναίκα φέρεται να λειτουργεί υποκριτικά και χειριστικά

²⁰⁴Τσιφόρος, «Οι άγιοι και ο φουκαράς», τ. Α', σ. 112.

²⁰⁵Τσιφόρος, «Οι άγιοι και ο φουκαράς», τ. Α', σ. 112.

²⁰⁶Τσιφόρος, «Το κυνήγι της δόξας», τ. Α', σ.48.

εφαρμόζοντας συνδυαστικά μεθόδους αποπλάνησης και συναισθηματικού εκβιασμού σε καλόπιστα παιδιά, καθόσον διαθέτει και από αυτό το είδος η πιάτσα. Η Φωφώ αυξάνει τις απαιτήσεις και την ψυχολογική πίεση στον Γιάννη οδηγώντας τον σε οικονομικό και συναισθηματικό αδιέξοδο ώστε να εξαναγκαστεί να παρανομήσει κατά την υπόδειξή της: να ληστέψει την «κάσα (ενν. το ταμείο) στη φάμπρικα» όπου εργαζόταν. Ομοίως η ζωντοχήρα με την ταβέρνα «κατά Πέραμα μεριά» ξελογιάζει τον Παμεινώντα καταφεύγοντας στο συναίσθημα και την κολακεία. Επιστρατεύοντας τα γυναικεία όπλα της συγκίνησης «δακρύζει» αρχικά μέχρι που «αμολάει τα λούκια...και κλαίει μνημοσυνάτα» ώστε να εξασφαλίσει τη συμπάθεια και την εν αγνοία συνδρομή του Παμεινώντα στο λαθρεμπόριο.

Η κατάκτηση της γυναίκας -τεκμήριο αρρενωπότητας και εξουσιαστικής ικανότητας- απαιτεί προσπάθεια και χρήμα: «Θέλεις και την κοστουμιά σου, θέλεις και τα σέα σου εντάξει, θέλεις και την εμφάνα σου...Από καβουράκι μέχρι πατούμενο» ώστε να καταδεχτεί να σου μιλήσει η κάθε Πολυξένη που φροντίζει να ενημερωθεί «περί το παιδί τον Στράτο» προτού προχωρήσει στη συμβίωση.²⁰⁷ Σε κάθε περίπτωση -«με κουλούρα ή με φραντζόλα»- η γυναίκα παρουσιάζεται καταπιεστική και χειριστική: «έτσι και κοινομήσεις ένα γυναικάκι και σου πεταλιδώσει, αρχίζει το γυναικάκι να σε κουμαντάρει κατά τη ρότα του».²⁰⁸ Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη γυναικεία πλεονεξία -«Θέλω πετρογκάζ...Και θέλω και δοσά. Και θέλω και ντιβάνι. Και θέλω και πάτωμα»- που λειτουργεί αποτελεσματικά σε συνδυασμό με έμμεσο εκβιασμό: «άμα έχεις νέα γυναίκα να ξέρεις να την κρατήσεις» διαμηνύει η Πολυξένη στο Στράτο που ωθείται στην τέλεση αδικήματος -με κωμικοτραγική έκβαση- προκειμένου να «την κρατήσει». Η ικανοποίηση των απαιτήσεων της γυναίκας αποτελεί ζήτημα τιμής για τον άντρα της πιάτσας. Διακυβεύεται το κύρος και η θέση του στο σινάφι σε περίπτωση αδυναμίας κάλυψης των αναγκών της και εγκατάλειψής του. Επομένως, καταλήγει ο αφηγητής, «στο τέλος της γυνής θα περάσει». Στο «Το σκοινί και η κρεμάλα» υπονοείται η επισφαλής θέση του άντρα στη σχέση του με το άλλο φύλο διότι «το φιλότιμο δε σηκώνει να σε

²⁰⁷Τσιφόρος, «Ο παππούς και η χήνα», ό.π., τ. Α', σ. 70.

²⁰⁸Τσιφόρος, «Ο παππούς και η χήνα», ό.π., τ. Α', σ. 71.

ρίξει ένα γυναικάκι...και σε πάρει για μπρισίμι της μηχανής».²⁰⁹ Ο άντρας δεν επιτρέπεται να φαίνεται ευάλωτος και υποδεέστερος απέναντι στην ερωμένη του μα οφείλει να αποδεικνύει τον ανδρισμό του μέσω της φροντίδας για το ντύσιμο και τη διασκέδασή της αλλά εντός των ορίων που αυτός θέτει: «Όλο το παν είναι να απόψε να τη βγάλεις, να την πας κατά το Πέραμα να φάει την караβίδα της την πρωινή, να χαλάσεις τι θα χαλάσεις...άμα δεις και στριτζώνεται, ρίχ' της και πέντε σφαλιάρες να στρώσει».²¹⁰ Όπως συμπεραίνει η Θάλεια Σπυριδάκη, η μέριμνα του άντρα για την απόκτηση συζύγου ή ερωμένης «εγγράφεται στους κόλπους ενός πολιτισμού επίδειξης» από όπου προκύπτει και «η έγνοια για το στόλισμα της 'γκόμενας' και η πολυτελής ενδυμασία [που] συνδηλώνει την οικονομική άνεση του ρεμπέτη»²¹¹ και, κατ' επέκταση, του μάγκα. Η ανάγκη ικανοποίησης της γυναικείας φιλαρέσκειας – μέχρι ενός ορίου ασφαλώς- αναγνωρίζεται ως υποχρέωση κάθε άντρα που αξιώνει να κυκλοφορεί με είτε με σύζυγο είτε με ερωμένη: «να σου τον με υπερωρίες τον μάγκα και να σου την με καινούργιο φουστάνι τη γκόμενα».²¹²

Η επένδυση της γυναίκας με ένα αξιακό φορτίο επιβεβαιωτικό της ικανότητας του άνδρα, την καθιστά συχνά αντικείμενο πόθου και διεκδίκησης στον κύκλο του σιναφιού. Η έκφραση «θα του φάω τη γυναίκα» από το διήγημα «Εξάρεις φιλότιμο» εγγράφεται ως πρόκληση στον κώδικα της πιάτσας που απαγορεύει στον καθένα να «πάει με το στεγνό να σηκώσει την γκόμενα του άλλου» και συνεπάγεται ευθεία αντιπαράθεση. Η γυναίκα ως πεδίο αντιπαράθεσης της μαγκιάς στερείται αυταξίας και απλώς αντικειμενικοποιεί την κυριαρχική ιδιότητα του άνδρα όπως αποδεικνύει στο διήγημα «Τάβλι περσικόν» η αναίμακτη και περιπαικτική λύση που δίνει η αφήγηση του Τσιφόρου. Η πρόταση του Τακβόρ που αποδέχεται ο Αντρέας «να παίξουν το Μαρικάκι στο τάβλι» αφενός υπονομεύει σκωπτικά τη βίαιη διάθεση των φορέων της μαγκιάς και αφετέρου επιβεβαιώνει την διαπραγματευτική χρησιμότητα της γυναίκας.

Η γυναικεία παρουσία ενίοτε καθίσταται παράγοντας σοβαρής ανισορροπίας και δυσαρμονίας ανατρέποντας τους συσχετισμούς δυνάμεων στο σινάφι

²⁰⁹Τσιφόρος, «Το σκοινί και η κρεμάλα», *ό.π.*, τ.Α', σ.27-28.

²¹⁰Τσιφόρος, «Το σκοινί και η κρεμάλα», *ό.π.*, τ.Α', σ.28.

²¹¹Σπυριδάκη Θάλεια, «Η γυναίκα στα μάτια των ανδρών» στο *Ρεμπέτες και Ρεμπέτικο τραγούδι*, σ.113.

²¹²Τσιφόρος, «Ο παππούς και η χήνα», *ό.π.*, τ. Α', σ. 71

όπως συμβαίνει στο «Τα δαμάσκηνα και η Ασφεντόνα». Ο Τσιφόρος διευκρινίζει εξ αρχής ότι το Σοφάκι είναι η αφορμή της διαμάχης μεταξύ του Μιχάλη του Μπεχλιβάνη και του Γιάκουμου από τη Σύρα ορίζοντας, ωστόσο, ως βασική αιτία την πρωτοκαθεδρία στο ταράφι. Η παρείσφρηση του Γιάκουμου στην «κατάσταση» που μεθόδευσε με το Σοφάκι πρώτος ο Μίχος δανείζοντας της χρήματα για χαρτοπαιξία, συνιστά κραυγαλέα παραβίαση των ορίων και επιφέρει τη μετατόπιση της μεταξύ τους αντιπαράθεσης στο πεδίο της ερωτικής αντιζηλίας. Η μετάθεση καταφάσκει το ρόλο της γυναίκας ως συμπληρωματικό και όχι κύριο παράγοντα της κρίσης που προκαλείται στο σινάφι. Η αξία του αντικείμενου-Σοφάκι συνίσταται στη δυσκολία απόκτησής του που αποδεικνύει και την επιδεξιότητα του μάγκα που θα την «κατακτήσει», του Γιάκουμου στην προκειμένη περίπτωση. Η επιτυχία του δεν προκύπτει από την αισθηματική εμπλοκή με το Σοφάκι αλλά από το γεγονός ότι «όλα τα τζίνια έχουνε πέσει να φάνε το πρόσωπο και όλοι ρίχνονται στην απ' όξω. Κι αυτός κέρδισε κι έριξε στην ξεφτίλα και τους έξυπνους και τους ωραίους και τους παραλήδες».²¹³ Εξάλλου, η κατάκτηση της γυναίκας είναι αποτέλεσμα αποκλειστικά οικονομικής συναλλαγής με σκοπό «να την κάνει μόστρα...και [να] φαίνεται μέγας». Η πικρία του Μιχάλη, αντίστοιχα, δεν προέρχεται από συναισθηματική ματαίωση λόγω απώλειας του αγαπημένου προσώπου αλλά από την προσωπική προσβολή λόγω απώλειας της θέσης στην ιεραρχία. Οι προκλήσεις που εκτοξεύει ο Μίχος κατά του Γιάκουμου στοχεύουν στην προσβολή της αξιοσύνης του και τη διεκδίκηση ανώτερης θέσης στην πιάτσα. Η άδοξη και κωμικοτραγική κατάληξη της μονομαχίας επιβεβαιώνει ότι αυτό που πραγματικά διακυβεύεται δεν είναι η γυναίκα σαν πρόσωπο αλλά ως φορέας συμβολισμού της ανδρικής κυριαρχίας.

Η αντικειμενικοποίηση της γυναίκας συνίσταται, εκτός της επιδεικτικής περιφοράς της, και στη χρησιμοποίησή της ως μέσου απόκτησης χρήματος. Η πρακτική αυτή αφορά στο αγαπητικί, ένα είδος προστασίας των εκδιδόμενων γυναικών που, όπως παρατηρεί ο Τζάκης, λειτουργεί «παραπληρωματικά προς την ερωτική σχέση».²¹⁴ Μέσω του αφηγητή, ο Τσιφόρος αποδοκιμάζει «κάτι Λάζαρους και κάτι Λεφτέρηδες...που χαλάνε τα

²¹³Τσιφόρος, «Τα δαμάσκηνα και η ασφεντόνα», *ό.π.*, τ.Α', σ. 105.

²¹⁴Τζάκης, *ό.π.*, σ. 59.

πάντα» και επιχειρεί μια αφηγηματική ερμηνεία της προστασίας που βασίζεται στην κοινωνική υποτέλεια και συναισθηματική αδυναμία των ευάλωτων γυναικών: «η γυναίκα η μόνη της, η έρημη, η μακριά από τη ζεστασιά της κοινωνίας, όλο και θέλει μια στοργή και μια προστασία. Και τη στοργή και την προστασία την πλερώνει με τα πάντα της».²¹⁵ Κατά τον ίδιο τρόπο, η Μαρικόρα η χοντρή «πίπτουσα σε καψουριλίκι περί τον Βασίλη» και καθόσον «δούλευε στο εν λόγω βρωμιάρικο [ενν. τα Βούρλα]», ανέχεται το μάγκα που «της ξηγιέται...και της τα παίρνει μέχρι κοσαράκι όλο το κονόμι της».²¹⁶ Οι όροι της ανισότιμης σχέσης παραπέμπουν σε συνθήκη εξάρτησης και εκμετάλλευσης του αδύναμου μέρους από το ισχυρό, στην οποία προστίθεται η απουσία συναισθηματικού υπόβαθρου: «βρέθηκε η Μανόν κάγκελο χωρίς άνθρωπο και έκλαψε, όχι δηλαδή πως τον αγαπούσε το Λάζαρο, αλλά όσο να πεις άνθρωπός σου είναι και πρέπει να το βρέξεις το θλιβερό».²¹⁷ Η αφηγηματική συνείδηση των διηγημάτων της πιάτσας –παρότι φιλικά προσκείμενη και συμπαθούσα προς τη γυναικεία κατάσταση– αναπαράγει τη στερεοτυπική εικόνα του ευάλωτου θηλυκού που χρήζει της προστασίας της πατριαρχικής κοινωνίας. Ισότητα και χειραφέτηση τοποθετούνται εκτός του πεδίου πρόσληψης της γυναικείας υποκειμενικότητας και αποτελούν ακόμα έννοιες ανοίκειες και άγνωστες για την κυρίαρχη σκέψη. Ύπαρξη μη ολοκληρωμένη και ελλιπής, αδυνατεί να ανταπεξέλθει στις αντιξοότητες της απορρυθμισμένης ζωής του περιθωρίου, αναζητά ένα (άρρεν) σημείο αναφοράς και καθίσταται υποχείριό του. Ο Λάζαρος, αγαπητικός της Σοφίας από το «Νεράιδες της νύχτας...», συστήνεται ως ο άνθρωπος που «την κοιτάζει» και στον οποίο κατέληγε η «είσπραξη». Μάλιστα η απόκρυψη χρημάτων από «τον άνθρωπό σου...είναι πολύ σκάρτη πράξη» και επισείει αυστηρή ποινή που επιβλήθηκε στη Μαρικόρα τη χοντρή από το «Ο Βασίλειος του υποκόσμου» η οποία «τόλμησε να κρύψει στο ποδάρι του κρεβατιού ένα πενηντάρι για να πάρει πασουμάκι»: ο Βασίλης «από το ξύλο την έστειλε πέντε μήνες νοσοκομείο».²¹⁸

²¹⁵Τσιφόρος, «Νεράιδες της νύχτας», *ό.π.*, τ.Α', σ. 277.

²¹⁶Τσιφόρος, «Ο Βασίλειος του υποκόσμου», *ό.π.*, τ.Α', σ. 240.

²¹⁷Τσιφόρος, «Νεράιδες της νύχτας», *ό.π.*, τ.Α', σ. 276.

²¹⁸Τσιφόρος, «Ο Βασίλειος του υποκόσμου», *ό.π.*, τ.Α', σ. 241.

Ο απόλυτος έλεγχος και η κυριαρχική θέση του «αγαπητικού» έναντι της γυναίκας παραπέμπει ευθέως σε σχέση κατόχου-αντικειμένου στην οποία η γυναίκα εκπίπτει της ανθρώπινης υπόστασής της. Ο προστάτης διέπεται από το αίσθημα της κτητικότητας και της αποκλειστικής διάθεσης του «εμπορεύματός» του, όπως, εξάλλου, αποκαλεί ο Μπάμπης ο Ζουρές τη Σοφία στο «Νεράιδες της νύχτας...»: «Δεν έχω δικαίωμα να βάλω δικό μου εμπόρευμα στο πεζοδρόμιο;».²¹⁹ Ο συνδυασμός εκμεταλλευτικής και ερωτικής σχέσης χωρίς αίσθημα και σεξουαλική αποκλειστικότητα δε θεωρείται αντιφατικός και περιλαμβάνει την –κατ’ ανάγκη (;)- συναίνεση της εκδιδόμενης. Στο διήγημα «Των πανηγυριζόντων αγίων ημών», η Κάκια φέρεται να πολιορκεί το Σίμο: «καλά και σώνει να τον πιάσει γκόμενο, του ‘ριξε και τα τάλαρά του και τον έκανε ‘επίσημο προστάτη’ της, να του τα δίνει, να τρώει τις φάπες της και να αναγαλλιάζει η καρδούλα της».²²⁰ Το παράδοξο αυτό σχήμα παρουσιάζεται με υψηλή συχνότητα στον χώρο της πιάτσας, καταγράφεται ως συνήθης τακτική του μάγκα και φέρεται να καλύπτει την ανάγκη και μέριμνα της εκδιδόμενης να διαθέτει προστάτη που να μετράει στην πιάτσα. Ο καλός αγαπητικός -που ως τέτοιος αυτοσυστήνεται ο Λεφτέρης ο βαρύς, διάδοχος του Λάζαρου στην προστασία της Σοφίας- οφείλει να «προσέχει τη διαγωγή του» και τη γυναίκα που αναλαμβάνει και, μέσω του ονόματός του στο σινάφι, να είναι σε θέση να παρέχει στην αγαπητικιά του πελάτες από τον «καλό κόσμο». Παρόμοια με της Σοφίας, η περίπτωση της Φώφης από το διήγημα «Καζανόβας ο σκληρός» που η καταδίκη του «αγαπητικού» της σε δεκαετή κάθειρξη την αναγκάζει σε αναζήτηση νέου προστάτη διότι «είναι νόμος της πιάτσας, άμα ο άνθρωπός σου φάει πολλά, δεν τότε περιμένεις, αλλά ψάχνεις για φρεσκάδες».²²¹ Η Φώφη πλησίασε το Στέλιο που «της γυάλισε [γιατί] τον είδε λεβαντάκι», αυτός ανταποκρίθηκε θετικά και «σε δεκαπέντε μέρες είχε γίνει άνθρωπός της κανονικός». Το κανονικό, «επαγγελματικό αγαπητικί» αποκτά τη μορφή συνεταιρισμού όπου κάθε μέρος συνεισφέρει κάποια υπηρεσία ή ιδιότητα: ο άντρας-φορέας ισχύος εγγυάται στην εκδιδόμενη γυναίκα πελατεία και την απρόσκοπτη διάθεση της σεξουαλικότητάς της με αντάλλαγμα τα κέρδη. Η

²¹⁹Τσιφόρος, «Νεράιδες της νύχτας», *ό.π.*, τ.Α', σ. 279.

²²⁰Τσιφόρος, «Των πανηγυριζόντων αγίων ημών», *ό.π.*, τ. Β', σ. 85.

²²¹Τσιφόρος, «Καζανόβας ο σκληρός», *ό.π.*, τ. Α', σ. 147.

αφήγηση του Τσιφόρου αναπαριστά την άνιση σχέση συναλλαγής όπου «αυτός με το βάρος του κι αυτή με την αλαφράδα της φτιάξανε γκεζί²²²» στο οποίο η έξοδος της γυναίκας από τον οικιακό χώρο για να εργαστεί επέτρεπε στον προστάτη να «ξαπλώνει του λόγου του και [να] περιμένει να τα κονομήσει και να περάσουνε».²²³

Απαραίτητη συνθήκη για τη λειτουργία του επαγγελματικο-ερωτικού σχήματος αποτελούσε η αναγνώρισή του από τον κόσμο της πιάτσας που εξασφάλιζε τη μονοπώλιο και τη «βιωσιμότητα» της σχέσης προστάτη-γυναίκας: «και οι άλλοι μάγκες, να πούμε, εφόσον και ήτουνα παιδί της φαμίλιας τον δεχτήκανε και λέγανε 'ο άνθρωπος της Φωφώς'».²²⁴ Η επαγγελματική -και όχι ερωτική- αποκλειστικότητα του πλαισίου της προστασίας έχαιρε ιδιαίτερου σεβασμού από τον κύκλο της μαγκιάς καθώς η οικονομική υπόσταση της πιάτσας βασιζόταν –εκτός των άλλων- και σε αυτήν τη «δραστηριότητα». Σπάνια άνθρωπος της πιάτσας παραβίαζε τον κανόνα της αποκλειστικότητας διεκδικώντας την «αγαπητικιά του άλλου» και ακόμα πιο σπάνια προστάτης εγκατέλειπε την προνομιακή αυτή σχέση. Η γκόμενα εγκαταλείπεται από τον «άνθρωπό» της όταν παύει –συνήθως λόγω ηλικίας- να είναι προσοδοφόρα ενώ συχνά επιλέγεται η διεύρυνση του σχήματος με την προσθήκη νέων και ηλικιακά νεότερων γυναικών.²²⁵ Ο Λεφτέρης από το «Νεράιδες της νύχτας...» εγκαταλείπει τη Σοφία «που άρχισε να μπαγιατεύει» για «μια μικρή Κοκκινιώτισσα ζουμπουρλή και πρωτάρα» επικαλούμενος τον έρωτά του για αυτή. Η Σοφία ακολουθεί την καθοδική φορά που συνοδεύει την ηλικιακή φθορά καθώς «έχει πέσει πολλή φρεσκάδα στην πιάτσα και την σήμεραν όλοι οι πάντες προτιμάνε τις πιτσιρίκες»²²⁶: από το σπίτι, το καμπαρέ και τις «βίζιτες» καταλήγει στο «καλντερίμι» που προϋποθέτει και αυτό τον προστάτη. Ο Μπάμπης ο Ζουρές αναλαμβάνει τη Σοφία-εμπόρευμα που

²²² «γκεζί= νοητός χώρος όπου γίνεται κάποιο νταλαβέρι, χώρος κυκλικός και κλειστός, ο τομέας δράσης, η δουλειά, η υπόθεση στην οποία ανακατευόμαστε, ο κύκλος, η παρέα, η ομάδα, η σπείρα. Χαρακτηρίζεται με το σχηματισμό κύκλου από τον αντίχειρα και το δείκτη. *Μπαίνω στο γκεζί*= συμμορφώνομαι με τους κανονισμούς και τις συνήθειες και παίρνω τις ευθύνες που προϋποθέτει το ότι έλαβα μέρος στα όσα γίνονται στο δεδομένο χώρο, τομέα, παρέα ή δουλειά». Παπαζαχαρίου, 1999, *ό.π.*, σ.115.

²²³ Τσιφόρος, «Καζανόβας ο σκληρός», *ό.π.*, τ. Α', σ. 147.

²²⁴ Τσιφόρος, «Καζανόβας ο σκληρός», *ό.π.*, τ. Α', σ. 147.

²²⁵ Ο Στέλιος από το «Καζανόβας ο σκληρός», με την παρότρυνση της Φώφης, αποτολμά τη ριψοκίνδυνη, όπως αποδεικνύεται, επέκταση της επιχείρησής με την «αποπλάνηση» άπειρων κοριτσιών: «γιατί να μην ξελογιάσω και πέντε πιτσιρίκες να κάνω τη δουλειά μου;» Τσιφόρος, «Καζανόβας ο σκληρός», *ό.π.*, τ. Α', σ. 148.

²²⁶ Τσιφόρος, «Νεράιδες της νύχτας», *ό.π.*, τ.Α', σ. 278.

υπάγεται στον τρίτο κατά σειρά προστάτη με το αγαπητιλίκι να παγιώνεται ως άτυπος θεσμός στη ζωή των γυναικών της πιάτσας. Ιδιαίτερα εύστοχη η σχετική παρατήρηση που ο Τσιφόρος αποδίδει στον Προκόπη από την Κοκκινιά, και παραλληλίζει το επικερδές «αγαπητιλίκι» με το εξίσου προσοδοφόρο «βουλευτιλίκι»: «για να καταφέρεις μάγκα ν' αφήσει γκόμενα, είναι σα να καταφέρεις βουλευτή ν' αφήσει την επιζημίωση τη μηνιαία».²²⁷ Επομένως, το αγαπητιλίκι αποτελεί πάγια πρακτική και φαίνεται να διέπεται από ένα είδος ανταποδοτικού κανόνα της ανδροκεντρικής παράδοσης: το κέρδος που ο άνδρας αποκομίζει από τη διάθεση της γυναικείας σεξουαλικότητας δικαιολογείται από την κυριαρχική του ισχύ και έλεγχο της οικονομίας του γυναικείου σώματος που η ίδια η γυναίκα αδυνατεί να διαχειριστεί.

Ο Αρτέμης ο Μπουλούκος με μακρά θητεία ως προαγωγός αναλύει τον κώδικα δεοντολογίας «περί αγαπητιλικι»: «Η γεναίκα, γεναίκα είναι. Και την κορδέλα της τη θέλει και το λιλί της το χρωματιστό θέλει και το τακούνη της θέλει, τα πάντα θέλει. Θα της τα επιτρέψεις. Σου 'βγαλε γλώσσα, είπε πολλά, γύρεψε παραπανίσια; Θα της δώσεις τη σφαλιάρα της. Έκλαψε, γκρίνιαξε...εσύ στη γωνιά σου, το κομπολόι σου, το τσιγάρο σου...»²²⁸ Η χρήση βίας εντείνει την έννοια της κυριαρχίας και διασαφηνίζει πως δεν πρόκειται απλώς για οικονομική συναλλαγή ή εξαγορά υπηρεσιών, δηλαδή προσφορά προστασίας έναντι χρημάτων, αλλά για έναν εξουσιαστικό και κερδοσκοπικό μηχανισμό όπως δηλώνεται στο διήγημα «Ο Βασίλειος του υπόκοσμου»: «Κι επειδή, να πούμε, στη γυναίκα τα παίρνεις με τ' άγριο, έριχνε και τις σφαλιάρες του στην κερία και τον έτρεμε το παν Βούρλο».²²⁹ Η σχέση των δύο φύλων είναι εκ των πραγμάτων άνιση και εξουσιαστική. Ακόμα και στο χώρο της πιάτσας που υποτίθεται πως οι σχέσεις είναι ασύμβατες ως προς τα κοινωνικά στερεότυπα, ο γυναικείος ρόλος υφίσταται οριοθετήσεις και ερμηνείες βάσει των παραδοσιακών αρχών: «Μεταβαίνετε εις τας γυναίκας; Μη λησμονείτε το μαστίγιον».²³⁰ Η γυναικεία συμπεριφορά εντάσσεται σε συγκεκριμένο πλαίσιο είτε πρόκειται περί συζύγου είτε γκόμενας. Στην

²²⁷Τσιφόρος, «Εξάρες φιλότιμο», *ό.π.*, τ. Α', σ. 19.

²²⁸Τσιφόρος, «Των πανηγυριζόντων αγίων ημών», *ό.π.*, τ. Β', σ. 85-86.

²²⁹Τσιφόρος, «Ο Βασίλειος του υποκόσμου», *ό.π.*, τ. Α', σ. 250.

²³⁰Τσιφόρος, «Των πανηγυριζόντων αγίων ημών», *ό.π.*, τ. Β', σ. 86.

καλύτερη περίπτωση, το σχήμα περιγράφει μια πατερναλιστική σχέση. Στη χειρότερη αφορά ακραία μορφή εκμετάλλευσης καθώς η παρέκκλιση από τα προβλεπόμενα και η υπέρβαση των ορίων νομιμοποιούν τη χρήση βίας.

Ενδεικτική της τύχης των εκδιδόμενων γυναικών αποτελεί η περίπτωση του συγκροτήματος των Βούρλων²³¹ που αναφέρονται στο διήγημα «Ο Βασίλειος του υποκόσμου» ως η πλέον κακόφημη περιοχή του Πειραιά πριν τη μεταφορά των εν λόγω δραστηριοτήτων στην Τρούμπα:

Τα Βούρλα με τ' όνομα ήτουνα, να πούμε, μια γειτονιά με ελεεινά σπίτια, το οποίον έτσι και καμιά γυναίκα έκανε τίποτις παραστράτημα, την κλείνανε τιμωρία κει μέσα και έπεφτε στο κατάστημα όλος ο αφρός της βρωμιάς, το οποίον γκόμενα που 'χε κάνει στα Βούρλα, να είναι τέλεια στο κατακάθι στις δουλειά.²³²

Ο δημοσιογράφος και ερευνητής Βασίλης Κουτουζής αναφέρει πως «καμιά δεν ήταν χωρίς αγαπητικό, νταβατζή. Χωρίς συνεταίρο στις εισπράξεις» και παραθέτει σχετική αφήγηση του γνωστού ρεμπέτη Νίκου Μάθηση²³³ επιβεβαιώνοντας την αφήγηση από τα *Παιδιά της Πιάτσας*: «Στα πέριξ τώρα είχανε στήσει κάτι ουζάδικα, κάτι μαγαζάκια τηγανητά και την αράζανε οι αγαπητικοί να βαρέσει το κουδουνάκι και να κάνουνε την μπούκα».²³⁴

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η περιγραφή των συνθηκών διαβίωσης –ή μάλλον κράτησης- των γυναικών στο συγκρότημα καθώς ήταν υποχρεωτική η

²³¹ Ο Κουτουζής καταγράφει στην ιστοσελίδα του www.koutouzis.gr το χρονικό της ανέγερσης και λειτουργίας «συνοικισμού κοινών γυναικών» στην τοποθεσία «Βούρλα», 80 μέτρα δυτικά του Αγίου Διονυσίου στον Πειραιά. Σύμφωνα με τον Κουτουζή, η Κυβέρνηση παραχώρησε τα υπ αριθ. 5-6 τεμάχια των εθνικών γαιών για την ανέγερση «καταστημάτων» κοινών γυναικών με το προνόμιο της μονοπωλιακής λειτουργίας, το Μάρτιο του 1973. Βάσει του συμβολαίου, «θα έπρεπε να μην επιτρέπεται από τις τότε αστυνομικές αρχές, εκτός των Βούρλων, να λειτουργεί, εντός της πόλης, άλλος οίκος ανοχής, και σε καμιά γυναίκα του συνοικισμού να μην εργάζεται εκτός αυτού». Με τη διάλυση του συγκροτήματος στα 1937 -που λειτούργησε στη συνέχεια ως φυλακές- η πιάτσα του «αγοραίου έρωτα» μεταφέρθηκε στην Τρούμπα. Κουτουζής Βασίλης, «Ο Νικόλαος Μπόμπολας, ο συνοικισμός των Βούρλων και το μονοπώλιο του σεξ», διαθέσιμο στο: <http://www.koutouzis.gr/vourla-pornes.htm>, [20 Μαΐου 2014].

²³² Τσιφόρος, «Ο Βασίλειος του υποκόσμου», ό.π., τ.Α', σ.240.

²³³ «Χαμαιτυπεία ο Πειραιάς είχε μόνο στα Βούρλα που τώρα είναι φυλακές. Εκεί οι γυναίκες δεν βγαίνανε έξω, απαγορευότανε αυστηρώς. Αλλά οι αγαπητικοί είχαν τον τρόπο τους και πηδάνανε τα μεσάνυχτα μέσα παρ' όλο που φυλάγανε άγριοι εύζωνοι! Αλλά καμιά δεν μαρτυρούσε. Φόνοι γινόντουσαν κάθε τόσο, αιτία βέβαια οι γυναίκες αλλά όσοι εγκληματούσαν για την γυναίκα, αυτή ήταν υποχρεωμένη μέχρι να βγει απ' την φυλακή να τον συντηρεί. Δεν μπορούσε να κάνει αλλιώς, θα σκοτωνότανε απ' τους φίλους του. Αλλά και όταν έβγαине, η πρώτη του δουλειά ήταν να την στεφανωθεί. Απαραίτητος κανών!!!». Κουτουζής Βασίλης, «Ο Νικόλαος Μπόμπολας, ο συνοικισμός των Βούρλων και το μονοπώλιο του σεξ», διαθέσιμο στο: <http://www.koutouzis.gr/vourla-pornes.htm>, [20 Μαΐου 2014].

²³⁴ Τσιφόρος, «Ο Βασίλειος του υποκόσμου», ό.π., τ.Α', σ. 241.

παραμονή από τις εννέα το βράδυ μέχρι τις εννέα το πρωί που επιτρεπόταν η έξοδος μετά την πρωινή επιθεώρηση του γιατρού. Ο Κουτουζής αναφέρει την παρουσία αστυνομικής φρουράς στο χώρο –ήταν συχνές οι συμπλοκές– και το κλείσιμο της κεντρικής εισόδου τα μεσάνυχτα. Τον εγκλεισμό των γυναικών διηγείται και ο Τσιφόρος «Για να μπει στα Βούρλα επισκέπτης και όχι πελάτης, έπρεπε στις εννιά το βράδυ να βαρέσει το κουδουνάκι ότι σκόλαγε η δουλειά και οι γυναίκες είναι ελέπτειραι. Όξω δεν βγαίνανε, καθόσον τιμωρία και κλειστές εντός».²³⁵ Το συγκρότημα των Βούρλων λειτουργούσε στα πρότυπα σωφρονιστικού καταστήματος με πολύ αυστηρούς όρους καθώς, σύμφωνα με τον Κουτουζή, εκεί «φιλοξενούνταν και γυναίκες των αθηναϊκών σπιτιών που λόγω...κακής διαγωγής τις είχαν διώξει από την Αθήνα. Τις έβαζαν τιμωρία 15 μέρες ή ένα μήνα», τακτική από την οποία έχει επικρατήσει η «απειλή»: «Κάτσε καλά γιατί θα σε στείλω στα «Βούρλα».²³⁶

Η εμπλοκή της γυναίκας σε μια άνιση σχέση που την καθιστά θύμα επιδέχεται ποικίλων ερμηνειών, ασφαλώς κοινωνικών και ψυχολογικών. Η προσποίηση ερωτικού ενδιαφέροντος από τον προαγωγό και η υπόσχεση γάμου είναι τα συνήθη ανταλλάγματα στα οποία προσβλέπει η γυναίκα: «Να σε πιστέψει περί αίσθημα και να κάνετε το συνεταιρισμό να τη γαζώνεις έξυπνα. Πάσα Βούλα, να πούμε, έχει τον άνθρωπό της».²³⁷ Η κοινωνική αποκατάσταση αποτελεί τον απώτερο σκοπό που απενοχοποιεί συνειδησιακά την εκδιδόμενη γυναίκα καθώς η εκπόρνευση προσλαμβάνεται ως το μέσο για την απόκτηση ενός έντιμου βίου. Σε κάθε περίπτωση, η πορνεία υιοθετείται ως πρόσκαιρη δραστηριότητα όπως δηλώνει και η Βούλα από τις «Κοκαλιές»: «Να φύγω μωρ' αδερφούλη μου από την αλητεία κι ας έχω πέντε φράγκα ταχτικά μεροκάματο που λέει ο λόγος».²³⁸ Ο πόθος –εφικτός ή πλασματικός– κάθε κοπέλας να αποκατασταθεί οικονομικά και κοινωνικά αποτελεί το σταθερό διαπραγματευτικό χαρτί για τον προαγωγό: το δέλεαρ που «όλοι οι

²³⁵Τσιφόρος, «Ο Βασίλειος του υπόσκοσμου», *ό.π.*, τ.Α', σ.240-241.

²³⁶Τα Βούρλα αναφέρει και ο Μάρκος Βαμβακάρης, αφήγηση του οποίου παραθέτει ο Κουτουζής: «...Δεκαεννιά χρονών (το 1924) έγινα αγαπητικός στο μπορντέλο μιας Ειρήνης από τη Σύμη. Ήτανε στο δεύτερο διαμέρισμα των Βούρλων, η πρώτη μου ερωτική επαφή. Μεγαλύτερη είκοσι εφτά, είκοσι οκτώ χρονών, μου 'δινε και λεφτά και κουστούμια. Αγάπησα την άλλη, τη Μανιάτισσα, τη Ζιγκοάλα,(τη γυναίκα που παντρεύτηκε) και την απαράτησα...». Κουτουζής Βασίλης, «Ο Νικόλαος Μπόμπολας, ο συνοικισμός των Βούρλων και το μονοπώλιο του σεξ», διαθέσιμο στο: <<http://www.koutouzis.gr/vourla-pornes.htm>>, [20 Μαΐου 2014].

²³⁷Τσιφόρος, «Οι κοκαλιές», *ό.π.*, τ.Α', σ. 173.

²³⁸Τσιφόρος, «Οι κοκαλιές», *ό.π.*, τ. Α', σ. 177.

αγαπητικοί...της λέγανε χρόνια της Φωφώς 'έτσι και πιάσεις μια καλή, ανοίγουμε μαγαζί'» καθώς «όλες οι Φωφώδες αυτό τ' όνειρο έχουνε, να φύγουνε από την πορνεία και ν' ανοίξουνε μαγαζί με άνθρωπο στεφανωμένο».²³⁹ Το δόλωμα του γάμου πρόσφερε ο Στελάρας, ο «Καζανόβας ο σκληρός», στις μικρές προκειμένου να τις εντάξει στην «επιχείρηση» αλλά και ο «κύριος Στέλιος» από το «Εξαγωγικόν εμπόριον» προκειμένου να αποπλανήσει τη Σοφία την «υπηρετριούλα»: «θα κοιτάξει να πανδρευθεί λέει και ν' ανοίξει σπίτι γιατί κάθε άνδρας λέει, αυτό είναι τ' όνειρό του λέει».²⁴⁰ Την ίδια πρόφαση επικαλούνταν και ο Λάζαρος που αποσπούσε την είσπραξη της Σοφίας από το «Νεράιδες της νύχτας...» προκειμένου να συγκεντρωθεί το κεφάλαιο που θα τους επέτρεπε να «ανοίξουν ένα καπνοπωλείο» την «ημέραν τινά [που] θα φύγει από το επάγγελμα». Η προοπτική της οικονομικής και κοινωνικής αποκατάστασης αποτιμάται από τον Τσιφόρος μέσω του αφηγητή ως «τρίχες...αφού όλη μέρα την έστηνε στο ουζάδικο...και έπαιζε χαρτί και ζάρι».²⁴¹

Μεταξύ των γυναικείων μορφών του Τσιφόρου, διακρίνεται η Τασία από τη Θεσσαλονίκη του διηγήματος «Το 'σίδερο'». Η Τασία είναι η μοναδική γυναίκα στην οποία αποδίδεται η ιδιότητα του μάγκα και τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά που συναντώνται σε ανδρικές τύπους: «Καλός μάγκας η μικρά, φωνή σπασμένη, μάτι εξασκημένο, ξέρει τι της γίνεται και δε δείχνει για γλάρο, δόλωμα».²⁴² Εκτός της εμπειρίας και του παρελθόντος της Τασίας στην πιάτσα –εγχώρια και αλλοδαπή- που εξάλλου διαθέτουν και άλλες ηρωίδες του Τσιφόρου, η ειδιοποιός διαφορά της συνίσταται στην ισχύ των χρημάτων και στην αυτόνομη παρουσία της στην πιάτσα. Η Τασία φέρεται να κυκλοφορεί με «μπόλικά μπερουτινά χρυσάφια» τα οποία «ξέρει να τα χαλάσει και μονάχη της» χωρίς, δηλαδή, την ανάγκη προστάτη-αγαπητικού. Η εικόνα της αυτοδιάθεσης που παρουσιάζει διαφέρει αισθητά τόσο από τη γυναίκα-μάγισσα που επιδιώκει με τα θέληγιά της να αποπλανήσει ή/και να εξαπατήσει τον άνδρα-θύμα –είναι ευθύς στην προώθηση του αξιακού της

²³⁹Τσιφόρος, «Καζανόβας ο σκληρός», *ό.π.*, τ. Α', σ. 147.

²⁴⁰Τσιφόρος, «Εξαγωγικόν εμπόριον», *ό.π.*, τ. Β', σ. 107.

²⁴¹Τσιφόρος, «Νεράιδες της νύχτας», *ό.π.*, τ.Α', σ. 273.

²⁴²Τσιφόρος, «Το σίδερο», *ό.π.*, τ.Α', σ. 57.

φορτίου- όσο και από την εκδιδόμενη γυναίκα, την εγκλωβισμένη σε μια σχέση εξάρτησης και εκμετάλλευσης (αγαπητικί).

Η Τασία διαχειρίζεται τη σεξουαλικότητάς της χωρίς τη διαμεσολάβηση αγαπητικού σε μια σχετικά ισότιμη διαπραγμάτευση και δε διστάζει να αναλάβει πρωτοβουλία: «του κάνει [ενν. του Γιάννη του Κόντρα] μονάχη ένα βράδυ: -Είσαι για υπέροχα;».²⁴³ Προσδιορίζοντας εξαρχής το πλαίσιο της σχέσης και τις προσδοκίες της, τη διασκέδαση και «τα υπέροχα», αποχωρεί χωρίς κανέναν ενδοιασμό όταν δεν της προσφέρονται πια. Η αναγκαστική αποχή του Κόντρα από τις παράνομες αλλά επικερδείς δραστηριότητες του, προκάλεσε εμπλοκή στις «κονομισές» του και στη σχέση με την Τασία. Η αλλαγή των όρων της συμφωνίας νομιμοποιεί την αποχώρηση της «μικράς» στην κυνικά ειλικρινή εξήγηση της οποίας ο Κόντρας αδυνατεί να διατυπώσει αντίλογο: «Τι να σε κάνω, ρε φίλε, αφού είσαι στον πρώτο λύκο για το διπλοβράχιλο;».²⁴⁴ Η πιάτσα αναγνωρίζει σε «Τασίες και καλές γκόμενες» το δικαίωμα της επιλεκτικής αυτοδιάθεσης και ένα βαθμό αυτονομίας που δε χορηγείται σε όλες τις γυναίκες του ταραφιού. Επομένως, η σκιαγράφιση του προφίλ της γυναίκας που ο Τσιφόρος περιλαμβάνει στα «Παιδιά της Πιάτσας» προσκρούει αφενός στους πολλαπλούς ρόλους που η γυναίκα αναλαμβάνει και αφετέρου στην πολυσήμαντη διάσταση του υπό μελέτη κοινωνικού πεδίου. Η σε κάθε περίπτωση λειτουργία και θέση της αναδεικνύει αφενός την πιάτσα ως δυναμικά διαφοροποιούμενο χώρο και αφετέρου την ίδια τη γυναίκα ως παράγοντα που σταδιακά αντιλαμβάνεται το κοινωνικό της μέρος και διαχειρίζεται ανάλογα το συμβολισμό του οποίου είναι φορέας.

²⁴³Τσιφόρος, «Το σίδερο», *ό.π.*, τ.Α', σ. 57.

²⁴⁴<διπλοβράχιλο=χειροπέδες>, Τσιφόρος, «Γλωσσάρι», *ό.π.*, τ.Β', σ.316.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η επιλεκτική ανάδειξη συγκεκριμένων επεισοδίων από τη συλλογή διηγημάτων του Τσιφόρου *Τα παιδιά της Πιάτσας* επιχειρεί να ανασκευάσει την ταύτιση του εν λόγω κοινωνικού πεδίου με το περιθώριο και τον υπόκοσμο και να επιβεβαιώσει την οργανική του σχέση με τη «συντεταγμένη κοινωνία». Εξάλλου, όπως σημειώνει η Deborah Stevenson, ακόμα και ό,τι κατηγοριοποιείται ως «παρεκκλίνουσα συμπεριφορά» ερμηνεύεται ως συνέπεια των ανθρώπινων προσαρμοστικών αντιδράσεων στις διαδικασίες αστικοποίησης. Τα άτομα αναζητούν την παγίωση κάποιας ομοιογένειας μέσα από τις διαφορετικές καταβολές και νοοτροπίες. Την ομοιογένεια αυτή προσλαμβάνει ο Πετρόπουλος ως αυθεντική παράμετρο της νεοελληνικής ταυτότητας: «προσανατολίζομαι σταθερά στη διαπίστωση πως ο αποκαλούμενος υπόκοσμος, όχι μόνο είναι ο κύριος φορέας των ελληνικών παραδόσεων, μα και συνεχίζει τη δημιουργία νέων παραδόσεων. Ο υπόκοσμος αποτελεί ενεργό τμήμα του κοινωνικού σώματος».²⁴⁵

Επομένως, κρίνεται προτιμότερο η πιάτσα να περιγράφεται ως περιφερειακός και όχι περιθωριακός χώρος παρά το ότι οικειοποιήθηκε ορολογία και πρακτικές περιθωρίου στη φάση της καταδίωξης των δραστηριοτήτων της από το Κράτος. Πρόκειται για την περίοδο κατά την οποία η κεντρική εξουσία επιχείρησε να ελέγξει τις παραδοσιακές οργανωτικές μορφές παραγωγής και διάθεσης των εμπορευμάτων μέσω της ποινικοποίησης των πρακτικών που παρέκκλιναν από το αστικοφιλελεύθερο οικονομικό κανόνα. Κατά συνέπεια, οι φορείς της αγοράς υποχρεώθηκαν να δραστηριοποιούνται στην παρανομία και να χρησιμοποιούν τακτικές και συνθηματική γλώσσα των περιθωριακών κοινωνικών ομάδων. Ο κόσμος της Πιάτσας, χωρίς να ταυτίζεται με το κοινωνικό περιθώριο, επέτρεψε στις παρυφές του μια σχετική συνάφεια με στοιχεία του υποκόσμου την επιδεξιότητα και επιθετικότητα των οποίων «αξιοποίησε» προς όφελός του. Ο έλεγχος της Πιάτσας αποτέλεσε διακύβευμα σε όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου και κυρίως στην Κατοχή, περίοδο δραματικής ανακατανομής του πλούτου. Παλιοί «αγοραίοι» άλωσαν

²⁴⁵Πετρόπουλος, «Εισαγωγικό σημείωμα», 1993.

«αστικές και αριστοκρατικές» γειτονιές καθώς το χρήμα άλλαξε χέρια και η παλιά αριστοκρατία εξέπεσε. Όπως σημειώνει ο Παπαζαχαρίου, «χρήμα, στρατός και μόρφωση...τα τρία αυτά στοιχεία της εξουσίας περνάνε προοδευτικά στα χέρια των αγοραίων, των «παιδιών της Πιάτσας», καθώς και νεοφερμένων από την επαρχιακή πόλη που ανεβαίνουν κοινωνικά, όχι πια μέσω της υπαλληλίας, αλλά μέσω των λεγόμενων 'ελεύθερων επαγγελματιών'». ²⁴⁶

Εύστοχη είναι η παρατήρηση της Sylvia Mittler αναφορικά με το αναγνωστικό κοινό των ευθυμογραφημάτων, δηλαδή τους αγοραστές του περιοδικού με το οποίο συνεργάζεται ο Τσιφόρος που οπωσδήποτε δεν είναι οι απόκληροι τους οποίους χιουμοριστικά περιγράφει. ²⁴⁷ Αποτελούν τη μικρομεσαία τάξη που κατακτώντας το διακύβευμα της επιβίωσης, επιζητά την ψυχαγωγία σε ένα είδος οικονομικά προσιτό το οποίο προσφέρεται σε γλώσσα κοντά στην καθομιλουμένη και με θεματολογία οικεία και συγκαλυμμένα καθοδηγητική. Η μετατόπιση της εστίασης από το κείμενο και τους κοινωνικούς του τύπους στο προφίλ των αναγνωστών εγείρει μια σειρά από ενδιαφέροντα ερωτήματα σε σχέση με την πραγματολογική λειτουργία ή σκοπιμότητα: Είναι το ευθυμογράφημα πολιτικά ουδέτερο και κοινωνικά κατευναστικό; Καθησυχάζει της ανησυχίες και εκτονώνει τις εντάσεις μέσω της ανώδυνης διακωμώδησης χωρίς να θέτει ερωτήματα; Επιχειρεί την εμβάθυνση στα κοινωνικά προβλήματα μέσω της σάτιρας ή παραμένει στην επιφάνεια; Εγείρει αμφισβήτηση και κριτική σκέψη ή με το χιούμορ διασκεδάζει τις όποιες αντιφάσεις και εντάσεις προκαλεί η επώδυνη διαδικασία αστικοποίησης της χώρας; Και τέλος, σε σχέση με τον ίδιο το συγγραφέα, είναι ένας φιλελεύθερος αστός που ψυχαγωγεί εκτονωτικά ή ένας διανοούμενος που αντιλαμβάνεται και αναδεικνύει τις διαβρωτικές επιπτώσεις της αγοραίας οικονομίας;

²⁴⁶ Παπαζαχαρίου, 1980, ό.π., σ.52.

²⁴⁷ Mittler Sylvia, "Looking back, Looking Forward: National Identity, Healing Historiography and Greek Humorist Nikos Tsiforos", στο *Constructing Identities: The Interaction of National, Gender and Racial Borders*, eds Antonio Medina Rivera and Lee Wilberschied, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2013, σ. 222.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Δαμιανάκος Στάθης, *Παράδοση Ανταρσίας και Λαϊκός Πολιτισμός*, μτφρ. Γιώργος Σπανός, Πλέθρον, Αθήνα 2003.

Δαμιανάκος Στάθης, *Ήθος και πολιτισμός των επικίνδυνων τάξεων στην Ελλάδα*, Πλέθρον, Αθήνα 2005.

Δρανδάκης Παύλος, *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. Ζ', Έκδοσις Δευτέρα, Ο Φοίνιξ.

Mittler Sylvia, "Looking back, Looking Forward: National Identity, Healing Historiography and Greek Humorist Nikos Tsiforos", στο *Constructing Identities: The Interaction of National, Gender and Racial Borders*, eds Antonio Medina Rivera and Lee Wilberschied, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2013, σ. 217-247.

Παπαζαχαρίου Ευάγγελος, *Η πιάτσα*, Κάκτος, Αθήνα 1980.

Παπαζαχαρίου Ευάγγελος, *Λεξικό της Πιάτσας*, Κάκτος, Αθήνα 1999

Πετρόπουλος Ηλίας, *Καλιαρντά*, Νεφέλη, Αθήνα 1993.

Πετρόπουλος Ηλίας, *Υπόκοσμος και καραγκιόζης*, Νεφέλη, Αθήνα 2013.

Ρωπαϊτου-Τσαπαράλη Ζωή, *Ρουφ-Βοτανικός, Γκαζοχώρι*, Φιλιπότητα, Αθήνα 2004.

Stevenson Deborah, *Πόλεις και αστικοί πολιτισμοί*, Γιάννης Γιαννιτσιώτης (πρόλογος/επιμέλεια), Μτφρ. Ιουλία Πεντάζου, Κριτική, 2007.

Τεγόπουλος-Φυτράκης, *Ελληνικό Λεξικό*, Αθήνα 1993.

Τσιφόρος Νίκος, *Τα παιδιά της πιάτσας*, τ.Α' & Β', Ερμής.

Κουτουζής Βασίλης, «Ο Νικόλαος Μπόμπολας, ο συνοικισμός των Βούρλων και το μονοπώλιο του σεξ», διαθέσιμο στο: <<http://www.koutouzis.gr/vourla-pornes.htm>>, [20 Μαΐου 2014].